

วารสารช่วงฝน

The Journal of Thai Lanna Wisdom

ปีที่ 20 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม – ธันวาคม 2569

ISSN 2539-6706 (Print) 298-1475 (Online)

ผู้จัดพิมพ์ ที่ปรึกษา	สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ รองศาสตราจารย์ ดร.ชาตรี มณีโกศล อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พรพิมล วงศ์สุข รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
บรรณาธิการ	อาจารย์ ดร.ธรรศ ศิริรัตนบัลล์ ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
ผู้ช่วยบรรณาธิการ	นางสาวปนัดดา โตคำนุช มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ประเทศไทย นางสาววราภรณ์ โยธาราษฎร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ประเทศไทย
กองบรรณาธิการ	ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ประเทศไทย ศาสตราจารย์เกียรติคุณ สรัสวดี อ๋องสกุล มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประเทศไทย ศาสตราจารย์เกียรติคุณ สุรพล ดำริห์กุล มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประเทศไทย รองศาสตราจารย์ ดร.วรลักษณ์ บุญยสุรัตน์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประเทศไทย รองศาสตราจารย์ ดร.สิริวรรณ นันทจันทุล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ประเทศไทย รองศาสตราจารย์ ดร.สุพจน์ แสงเงิน มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร ประเทศไทย

รองศาสตราจารย์ ดร.สืปศักดิ์ แสนยาเกียรติคุณ
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประเทศไทย
 รองศาสตราจารย์ ดร.พัชริน จินนุ
 มหาวิทยาลัยทักษิณ ประเทศไทย
 รองศาสตราจารย์ ดร.วิไลศักดิ์ กิ่งคำ
 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ประเทศไทย
 รองศาสตราจารย์ ดร.นิธิดา แสงสิงแก้ว
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประเทศไทย
 รองศาสตราจารย์ ดร.สัญญา สะสอง
 มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ประเทศไทย
 รองศาสตราจารย์เรณู วิชาศิลป์
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประเทศไทย
 รองศาสตราจารย์รังสรรค์ จันทะ
 มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ประเทศไทย
 รองศาสตราจารย์วิชิต ชมทวีวิรุฒม์
 มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา ประเทศไทย
 รองศาสตราจารย์ ดร.นิโลบล วัฒนสิทธิชัย
 มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ประเทศไทย
 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสาวภา ศักยพันธ์
 มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ประเทศไทย
 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รุ่งรัตน์ ทองสกุล
 มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต ประเทศไทย
 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์
 มหาวิทยาลัยศิลปากร ประเทศไทย
 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อารียา หุตินทะ
 มหาวิทยาลัยศิลปากร ประเทศไทย
 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนรรฆ จรรย์ยานนท์
 มหาวิทยาลัยมหิดล ประเทศไทย
 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กนิษฐ ศิริจันทร์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประเทศไทย
 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรไท ครุฑเวช
 มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา ประเทศไทย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์อุทุมพร หลอดโค
มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร ประเทศไทย
อาจารย์ ดร.สุรสิงห์ แสงโสด
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ประเทศไทย
อาจารย์สิริพร คีนมาเมือง
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ประเทศไทย
อาจารย์นิชธิมา ดีหนอ
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ประเทศไทย

นโยบายและขอบเขตการตีพิมพ์ วารสารช่วงฝน มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอบทความวิจัยและบทความวิชาการ ทางด้านสหสาขาวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มีกลุ่มเป้าหมาย คือ คณาจารย์ นักศึกษา นักวิจัย และผู้สนใจทั่วไป ทั้งนี้ ทุกบทความจะต้องผ่านการพิจารณาโดยผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องในสาขาที่เกี่ยวข้องกับบทความ จำนวน 3 ท่าน โดยผู้ทรงคุณวุฒิและผู้แต่งไม่ทราบชื่อกันและกัน (Double-blind review)

กำหนดการเผยแพร่ 2 ฉบับ ต่อปี (เดือนมกราคม-มิถุนายน, เดือนกรกฎาคม-เดือนธันวาคม)

เว็บไซต์วารสาร http://so06.tci_thaijo.org/index.php/khuangpaya

ข้อมูลติดต่อ กองบรรณาธิการวารสารช่วงฝน สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง
จังหวัดเชียงใหม่ 50300
E-mail: ilaccmru@gmail.com

บทบรรณาธิการ

วารสารช่วงฝน จัดทำขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่บทความวิจัยและบทความวิชาการ และเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อค้นพบ ข้อคิดเห็นทางวิชาการและการวิจัยแก่นักวิชาการ นักวิจัย อาจารย์ นักศึกษา ตลอดจนบุคคลทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

บทความในวารสารฉบับนี้มีทั้งหมด 7 บทความ ประกอบด้วย บทความวิจัย จำนวน 4 บทความ และ บทความวิชาการ จำนวน 3 บทความ โดยบทความแรกเป็นการศึกษาแผนพระพิมพ์ไม้ล้านนาสู่การสร้างสรรค์พุทธศิลปกรรมร่วมสมัย โดยพบแผนพระพิมพ์ไม้ จำนวน 30 แผน ประกอบด้วย 7 ลักษณะ ได้แก่ 1) รูปทรงปราสาท 2) รูปทรงขุมโค้ง 3) รูปทรงกลีบบัว 4) รูปทรงขุมหน้านาง 5) รูปทรงนาเกี้ยว 6) รูปทรงเรือนแก้ว และ 7) รูปทรงอื่น ๆ

บทความที่สองเป็นการสร้างสรรค์พระแผนไม้ล้านนา พบว่า แผนไม้ที่เก่าที่สุด สร้างในปี พ.ศ. 2194 และใหม่ที่สุด สร้างใน พ.ศ. 2566 โดยสร้างสรรค์ผลงาน จำนวน 10 แผน ซึ่งมีผลการประเมินการสร้างสรรค์พระแผนไม้ อยู่ในระดับดีมาก

บทความที่สามเป็นการวิเคราะห์บทบาทของสถาบันครอบครัวในฐานะกลไกหลักของการจัดระเบียบและขัดเกลาทางสังคมในสังคมล้านนาดั้งเดิม ผ่านคติชนประเภทภาษิต พบว่า สถาบันครอบครัวใช้ภาษิตเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่ทรงพลังในการกำหนดสถานภาพและบทบาททางสังคม ปลุกฝังระเบียบวินัย และสร้างความคาดหวังให้แก่สมาชิกในครอบครัว

บทความที่สี่เป็นการพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน แบบ Heritage Handprint ในพื้นที่อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ : กรณีศึกษา ชุมชน 10 โหม่ง โหล่งผญา โดยเสนอรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบ Heritage Handprint ที่เน้นความเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละโหม่ง การมีส่วนร่วมของชุมชน และการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

บทความที่ห้าเป็นการศึกษาบทบาทของภาษาในการพัฒนาสังคม: การวิเคราะห์จากการศึกษาและวิจัยทางภาษาศาสตร์ ในช่วงปี พ.ศ. 2523 จนถึง ปี พ.ศ. 2564 พบว่า ภาษามีบทบาทในการพัฒนาสังคม 4 ด้าน ได้แก่ 1) ภาษากับการสร้างจิตสำนึกทางสังคม 2) ภาษาที่มีผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคม 3) ภาษากับการพัฒนามุมมองที่มีต่อโลก และ 4) ภาษาทำให้เกิดความคิด

บทความที่หกเป็นศึกษานันทนาการเชิงอัตลักษณ์และพื้นที่ปลอดภัย ภายใต้กรอบ 3C เพื่อพัฒนาสุขภาวะผู้สูงวัยที่มีความหลากหลายทางเพศในสังคมไทย พบว่า ผู้สูงวัย LGBTQ+ ยังคงเผชิญกับความเปราะบางทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสังคม อันเกิดจากการตีตรา และนันทนาการมิใช่เป็นเพียงกิจกรรมเพื่อความบันเทิงเท่านั้น หากแต่เป็นกลไกเชิงสังคมที่สามารถเสริมสร้างสุขภาวะ ยืนยันอัตลักษณ์ และขับเคลื่อนความเสมอภาคในสังคมไทยได้อย่างเป็นรูปธรรม

บทความสุดท้ายเป็นการศึกษาดนตรีวิทยา: การเปลี่ยนแปลงทางดนตรี พัฒนาการทางความคิดและวิธีวิทยาในการศึกษามุขยและวัฒนธรรมดนตรีของศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี นักวิชาการที่มีบทบาทสำคัญในการบุกเบิกเส้นทางการศึกษาดนตรีวิทยาในประเทศไทย

วารสารช่วงพญานบนี้นำเสนอบทความที่น่าสนใจเกี่ยวกับองค์ความรู้ของท้องถิ่นที่ยังคงได้รับการอนุรักษ์ สืบสาน และสืบทอดโดยคนในชุมชน ตลอดจนการสร้างสรรค์เพื่อสร้างมูลค่าให้กับองค์ความรู้ดังกล่าว ด้วยแนวคิด ภูมิปัญญาสร้างสรรค์ ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์พิจารณาบทความ รวมถึงการให้ ข้อเสนอแนะ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งกับผู้แต่ง พร้อมขอขอบคุณผู้เขียนที่นำเสนอผลงานที่มีคุณค่าและเป็นประโยชน์ กับผู้อ่าน อันจะนำไปสู่การสร้างสรรค์ต่อยอดองค์ความรู้ต่อไป และขอเชิญผู้สนใจทุกท่านร่วมส่งบทความวิจัยหรือ บทความวิชาการที่เกี่ยวข้องกับด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ เพื่อตีพิมพ์เผยแพร่องค์ความรู้ในการพัฒนาศาสตร์ ด้านมนุษยและสังคมต่อไป

อาจารย์ ดร.ธรรศ ศิริรัตนบัลล์

บรรณาธิการ

สารบัญ

การศึกษาแผงพระพิมพ์ไม้ล้านนาสู่การสร้างสรรคพุทธศิลปกรรมร่วมสมัย	1
Studying the Wooden Buddha Image Lanna to the Creation of Contemporary Buddhist Art	
ณัชญาพัฒน์ ศรีสำอางค์วงศ์ และ ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี	
การสร้างสรรคพระแผงไม้ล้านนา	26
Creation of Lanna wooden Buddha panels	
ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี สมศักดิ์ พรหมจักร และ เกรียงไกร เมืองมูล	
บทบาทของสถาบันครอบครัวที่สะท้อนผ่านภาษิตในสังคมล้านนาดั้งเดิม	43
The Role of the Family Institution as Reflected in Proverbs of Traditional Lanna Society	
วิลาวัลย์ วิษณุเวทิน	
การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน แบบ Heritage Handprint	56
ในพื้นที่อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ : กรณีศึกษา ชุมชน 10 หม้อง ไหล่งผญา	
Development of a Community-Based Cultural Tourism Model	
Using the Heritage Handprint Approach in San Kamphaeng District,	
Chiang Mai Province : A Case Study of 10 Mhong Hlong Phaya community	
ปลินดา ระมิงค์วงศ์	
บทบาทของภาษาในการพัฒนาสังคม: การวิเคราะห์จากการศึกษาและวิจัยทางภาษาศาสตร์	81
ในช่วงปี พ.ศ. 2523 จนถึง ปี พ.ศ. 2564	
The Role of Language in Social Development: Analysis from linguistic studies	
from 1980 to 2021	
มัชวาน ภูมิเจริญ กานต์พิชชา เชื้อสะอาด อธิรญา นีละไพจิตร และ พิพัฒน์พงศ์ มาศิริ	

นันทนาการเชิงอัตลักษณ์และพื้นที่ปลอดภัย: กรอบ 3C เพื่อพัฒนาสุขภาวะ
สำหรับผู้สูงวัยที่มีความหลากหลายทางเพศในสังคมไทย 100

Identity-Affirming Recreation and Safe Spaces: A 3C-Based Framework for Advancing
the Well-being of Older LGBTQ+ Individuals in Thai Society

เดชภณ ทองเดิม

ดนตรีวิทยา: การเปลี่ยนแปลงทางดนตรี พัฒนาการทางความคิดและวิธีวิทยา 122
ในการศึกษามนุษย์และวัฒนธรรมดนตรี ของ ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี

Musicology: Musical Changes Developments in Thought and Methodology
in the Study of Human and Musical Culture by Professor Dr. Chalernsak Pikulsri

ชิษณุพงศ์ อินทร์แก้ว

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ 141

การเสนอบทความเพื่อตีพิมพ์

การศึกษาแฝงพระพิมพ์ไม้ล้านนา
สู่การสร้างสรรค์พุทธศิลปกรรมร่วมสมัย
Studying the Wooden Buddha Image Lanna
to the Creation of Contemporary Buddhist Art

ณัชญาพัฒน์ ศรีลำอางค์วงศ์¹

Nutchayaphat Srisam-angwong

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี²

Sirisak Apisakmontri

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

วันที่รับบทความ : วันที่ 24 กรกฎาคม 2568

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ 4 พฤศจิกายน 2568

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ 5 พฤศจิกายน 2568

¹ นิสิต ระดับปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศิลปกรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

E-mail :nutchayapat14@gmail.com

² อาจารย์ สาขาวิชาพุทธศิลปกรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

บทคัดย่อ

การศึกษาแผนพระพิมพ์ไม้สู่การสร้างสรรค์พุทธศิลปกรรมร่วมสมัย ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยผสมผสาน ประกอบด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงสร้างสรรค์ศิลปะ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคติความเชื่อ และ อานิสงส์ของแผนพระพิมพ์ไม้ วิเคราะห์รูปแบบแผนพระพิมพ์ไม้ในจังหวัดเชียงรายและลำพูน และสร้างสรรค์งาน พุทธศิลปกรรมร่วมสมัยแผนพระพิมพ์ไม้สำหรับการสื่อธรรม

ผลการวิจัยพบว่า แผนพระพิมพ์ไม้ใช้เรียกแผนไม้ที่ระดับพระพิมพ์จำนวนมากอย่างเป็นระเบียบ ประกอบด้วย ส่วนของแผนไม้ที่สร้างสรรค์ในรูปทรงต่าง ๆ ใช้สื่อถึงที่อยู่ของพระพุทธรูปเจ้า และส่วนของ พระพิมพ์ที่สร้างเป็นตัวแทนพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย การสร้างแผนพระพิมพ์ไม้นั้นเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่อง อานิสงส์ของชาวล้านนา ในพื้นที่จังหวัดเชียงรายและลำพูน โดยพบแผนพระพิมพ์ไม้จำนวน 30 แผน ประกอบด้วย 7 ลักษณะ คือ 1) รูปทรงปราสาท 2) รูปทรงขุมไค้ 3) รูปทรงกลีบบัว 4) รูปทรงขุมหน้านาง 5) รูปทรงนาเกี้ยว 6) รูปทรงเรือนแก้ว และ 7) รูปทรงอื่นๆ ส่วนพระพิมพ์ระดับแผนไม้พบ 3 ปาง ได้แก่ ปางสมาธิ ปางมารวิชัย และปางไสยาสน์ ทำจากชิน ดินเผา ปูน สมุก และไม้ ลวดลายประดับใช้ตัวเหงา ลายพรรณพฤกษา ลายบัว และ ลายสัตว์ เทคนิคที่ใช้ตกแต่ง ได้แก่ งานปิดทอง ลายคำ แกะสลักไม้ ประดับกระจก และคุณโลหะ นอกจากนี้ ยังพบ จารึกบนแผนพระพิมพ์ไม้จำนวน 2 แผน ในกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานประกอบด้วยการสร้างภาพร่างผลงาน และการสร้างผลงาน ได้แก่ การสร้างแผนไม้ พระพิมพ์ และแผนพื้น ขนาด 6.1 เมตร สูง 6.3 เมตร สำหรับการ สื่อธรรมเป็นไปตามกรอบแนวคิดเรื่องกับ สังสารวัฏ และบารมี โดยผลงานชิ้นนี้จะนำไปติดตั้งหลังพระประธานใน อุโบสถวัดห้วยไผ่ ตำบลแคมป์สน อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์

คำสำคัญ: แผนพระพิมพ์ไม้, เชียงราย, ลำพูน, พุทธศิลปกรรมร่วมสมัย

ABSTRACT

The study of wooden Buddha image panels for the creation of contemporary Buddhist art employed a mixed- methods approach, combining qualitative research and practice- based creative art research. The objectives were to investigate the beliefs associated with and functions of wooden Buddha image panels, to analyse the stylistic characteristics of wooden Buddha image panels in Chiang Rai and Lamphun provinces, and to create a contemporary Buddhist artwork in the form of a wooden Buddha image panel for communicating Buddhist teachings (Dhamma). The results revealed that the wooden panel refers to a wooden panel decorated with a large number of Buddha images arranged in an orderly composition. It consists of a wooden framework, creatively designed in various forms to symbolise the Buddha's residence, together with multiple Buddha images representing all Buddhas. The creation of the wooden Buddha image is closely associated with the Lanna belief in merit-making. The creation of wooden Buddha image panels is closely associated with the Lanna belief in merit-making. A total of 30 wooden Buddha image panels were identified in Chiang Rai and Lamphun provinces. The study classified the wooden Buddha image panels into seven types: 1) castle-shaped arch, 2) arch shape, 3) lotus petal shape, 4) Decorative archway, 5) Naga archway, 6) arch frame of the Buddha image, and 7) other forms. The Buddha images depicted three principal postures: Samadhi, Mara-Vijaya, and reclining. They were made from materials including tin, fired clay, cement, lacquer, and wood. Decorative motifs included vine patterns, floral motifs, lotus motifs, and animal motifs. Decorative techniques comprised gilding, gold leaf application, wood carving, glass inlay, and repoussé metalwork. In addition, inscriptions were identified on two wooden Buddha image panels. The creative process involved developing preliminary sketches followed by the production of a contemporary Buddhist artwork consisting of wooden Buddha image panels, Buddha amulets, and decorative floor panels measuring 6.1 × 6.3 metres. The artwork was designed to communicate the Buddhist concepts of kappa (aeons), samsara (the cycle of rebirth), and parami (perfections or virtues). The completed work will be installed behind the principal Buddha image in the ordination hall of Huai Phai Temple, Khampaen Subdistrict, Khao Kho District, Phetchabun Province.

KEYWORDS: Wooden Buddha Image, Chiang Rai, Lamphun, Contemporary Buddhist Art

บทนำ

แผงพระพิมพ์ไม้จัดเป็นงานเครื่องไม้พุทธศิลป์ล้านนาที่สร้างขึ้นจากโรงสร้างแผงไม้ในลักษณะรูปทรงต่าง ๆ ตกแต่งให้สวยงามด้วยการลงรักปิดทอง ปิดทองลายฉลุ หายลาย หรือประดับกระจกเงิน เป็นต้น ประดับพระพิมพ์จำนวนมากอย่างเป็นระเบียบ มีทั้งที่ประดับในช่องซึ่งเจาะเตรียมไว้ก่อน และประดับบนพื้นไม้ โดยไม่มีการเจาะเป็นช่องใด ๆ โดยพระพิมพ์มีทั้งที่ทำจากรักสมุก ตะกั่วหรือที่เรียกว่าเนื้อชิน ที่เป็นแผ่นเงิน แผ่นทองคุณลายก็มี แต่พบจำนวนน้อยกว่ารักสมุก สร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าเอกเช่นเดียวกับ พระพุทธรูป (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, 2566)

แผงพระพิมพ์ไม้พบกระจายตัวทั่วไปในประเทศไทย สำหรับในพื้นที่ล้านนา พบแผงพระพิมพ์ไม้ที่วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร วัดพระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ วัดหนองเจือก จังหวัดลำพูน วัดปงสนุกด้านเหนือ วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง วัดลี จังหวัดพะเยา วัดศรีดอนคำ จังหวัดแพร่ วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน เป็นต้น ส่วนใหญ่มีอายุในพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 แผงพระพิมพ์ไม้ที่พบต่างมีรูปแบบแผงไม้ รูปแบบพระพิมพ์ เทคนิควิธีการทำ วัสดุที่ใช้ในการสร้างพระพิมพ์ จำนวนพระพิมพ์ แตกต่างกันไป แต่ต่างล้วนสะท้อนถึงแนวความคิดสร้างสรรค์ความคิดเชิงช่างพุทธศิลปกรรมของชาวล้านนาได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ของแผงพระพิมพ์ไม้ที่พบในปัจจุบัน พบว่า มีความชำรุดทรุดโทรม แผงพระพิมพ์ไม้จำนวนมาก ที่ยังคงเหลือแต่แผงไม้เพียงอย่างเดียว ส่วนพระพิมพ์สูญหายไป เพราะเป็นวัตถุนิยมมีราคา บางชิ้นถูกทิ้งไว้ในสถานที่โล่งแจ้ง ที่สายฝนและแสงแดดสาดเข้าไปถึง เช่น ในระเบียบคต เป็นต้น ซึ่งส่งผลกระทบต่ออายุของแผงพระพิมพ์ไม้โดยตรง อีกทั้งแผงพระพิมพ์ไม้เป็นศาสนวัตถุขนาดเล็ก สามารถยกย้ายเคลื่อนที่ได้ ทำให้เกิดการสูญหายได้ จึงเป็นการเสี่ยงต่อการสูญหายของแผงพระพิมพ์ไม้และองค์ความรู้ของแผงพระพิมพ์ไม้โบราณได้

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาคติ ปรัชญา ความเชื่อ และอานิสงส์แผงพระพิมพ์ไม้
2. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบลักษณะแผงพระพิมพ์ไม้ในจังหวัดเชียงรายและลำพูน
3. เพื่อสร้างสรรค์ผลงานพุทธศิลปกรรมร่วมสมัยแผงพระพิมพ์ไม้สำหรับการสื่อธรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Method Research) ประกอบด้วย 2 ส่วนใหญ่ ได้แก่ 1) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ได้แก่ การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยภาคสนาม (Field Research) และ 2) การวิจัยเชิงสร้างสรรค์งานศิลปะ (Creative Arts Research) ดังนี้

ส่วนที่ 1 การวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการวิจัยข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ศิลปะเกี่ยวกับแผนพระพิมพ์ไม้ ทำการเก็บข้อมูลในเอกสารประเด็นคติความเชื่อ ปรัชญา แนวคิด อานิสงส์ของการสร้างสรรค์แผนพระพิมพ์ไม้ จากนั้นจึงเป็นการศึกษาภาคสนามในพุทธสถาน และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในพื้นที่เชียงใหม่ และลำพูน เพื่อวิเคราะห์รูปแบบแผนพระพิมพ์ไม้ด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ส่วนที่ 2 การวิจัยเชิงสร้างสรรค์ศิลปะ โดยนำองค์ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาวิจัยส่วนที่ 1 มาเป็นแรงบันดาลใจและแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงาน รวมไปถึงการบันทึก รวบรวม ข้อมูล การค้นคว้าทดลอง ตลอดจนกระบวนการสร้างสรรค์อย่างเป็นระบบ ดังนั้นการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมในครั้งนี้ นับเป็นการใช้ความรู้จากการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างสรรค์และสืบทอดองค์ความรู้ ไปสู่การพัฒนาพุทธศิลปกรรมร่วมสมัย สำหรับสื่อธรรมเกี่ยวกับอดีตพุทธเจ้า บารมี และสังสารวัฏ โดยผลงานครั้งนี้จะได้นำไปติดตั้งในอุโบสถวัดห้วยไผ่ จังหวัดเพชรบูรณ์

พื้นที่การวิจัย

พื้นที่การวิจัยอยู่ในจังหวัดเชียงรายและลำพูน โดยทำการศึกษาแผนพระพิมพ์ไม้ จำนวน 30 แผน ประกอบด้วย 1) พระแผนในอุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง (ไร่แม่ฟ้าหลวง) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย จำนวน 7 แผน 2) วัดแม่สรวยหลวง อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย จำนวน 2 แผน 3) วัดป่าซาง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย จำนวน 2 แผน 4) พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จำนวน 1 แผน 5) วัดพระธาตุหริภุญชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จำนวน 11 แผน และ 6) วัดหนองเงือก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน จำนวน 9 แผน

กลุ่มตัวอย่าง

ในการศึกษาครั้งนี้ มี 2 กลุ่ม ประกอบด้วย

1) กลุ่มแผนพระพิมพ์ไม้ในล้านนาที่ประดิษฐานอยู่ในพุทธสถาน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในล้านนา จำนวน 30 แผน โดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling)

2) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจ ปราชญ์ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับแผนพระพิมพ์ไม้ จำนวน 5 รูป ต่อคน โดยจัดเป็น 3 กลุ่ม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1) กลุ่มพระภิกษุสงฆ์ เจ้าอาวาส และพระภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่ภายในวัดซึ่งมีแผนพระพิมพ์ไม้ หรือเป็นพระภิกษุที่ไม่ได้จำพรรษาอยู่ก็ตาม แต่มีความรู้เกี่ยวกับแผนพระพิมพ์ไม้ในภาคเหนือตอนบน และเป็นผู้อาวุโสปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ และมีความรู้เกี่ยวกับหลักพุทธธรรม พุทธปรัชญา คติความเชื่อ รวมทั้งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณภายในชุมชนท้องถิ่น จำนวน 2 รูป

2.2) กลุ่มนักวิชาการ นักวิชาการศิลปะ และนักวิจัย ที่มีความสนใจศึกษาค้นคว้า รวบรวม และวิเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องศิลปวัฒนธรรม งานพุทธศิลป์ และแผนพระพิมพ์ไม้ในล้านนา จำนวน 2 ท่าน

2.3) กลุ่มศิลปิน ช่างฝีมือ (สล่า) ภายในชุมชนท้องถิ่น เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถมีทักษะและความเชี่ยวชาญในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมที่เนื่องในพุทธศาสนา เพื่อการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาของบรรพชน จำนวน 1 ท่าน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่

1) แบบบันทึกทางกายภาพ เป็นแบบบันทึกข้อมูลด้านรูปแบบลักษณะงานประเภทประติมากรรม วัสดุศิลปกรรมของแผนพระพิมพ์ไม้

2) แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับแผนพระพิมพ์ไม้ อาทิ ที่ตั้ง ความสำคัญ ประวัติการสร้าง ลักษณะ วัสดุ และกรรมวิธีเทคนิคการสร้าง เป็นต้น

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลภาคเอกสารและภาคสนามในกรณีศึกษาทั้งหมดแล้ว จึงนำมาประมวลและวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ตามวัตถุประสงค์การวิจัย เป็นการวิเคราะห์คติความเชื่อ และอันิสต์การสร้างแผนพระพิมพ์ไม้ ตลอดจนถึงการวิเคราะห์รูปแบบทางศิลปกรรมของแผนพระพิมพ์ไม้ จากนั้นจึงนำไปสังเคราะห์เพื่อสร้างสรรค์ผลงานต่อไป

ผลการวิจัย

แผงพระพิมพ์ไม้ล้านนาเป็นศิลปวัตถุที่สร้างในพระพุทธศาสนา ในล้านนาพบแผงพระพิมพ์ไม้ที่เก่าแก่ที่สุดในพุทธศตวรรษที่ 22 ส่วนใหญ่มีอายุในพุทธศตวรรษที่ 24 ถึง 25 อาจเพราะแผงพระพิมพ์ไม้ก่อนหน้านั้นสูญหายหรือชำรุด เนื่องจากทำขึ้นจากไม้และมีขนาดไม่ใหญ่มากสามารถเคลื่อนย้ายได้ อีกประการหนึ่ง คือ พระพิมพ์ที่ประดับบนแผงพระพิมพ์ไม้นั้นมีราคาสูง และเป็นที่สนใจในปัจจุบัน จึงทำให้เกิดการแกะพระพิมพ์ออกแล้วทิ้งแผงไม้ กระนั้นก็ตามก็ยังมีการแผงพระพิมพ์ไม้จำนวนหนึ่งในวัดต่าง ๆ ในปัจจุบันได้

รูปแบบแผงพระพิมพ์ไม้ สามารถแบ่งองค์ประกอบแผงไม้ได้เป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) ส่วนฐาน นิยมสร้างเป็นฐานบัวคว่ำ บัวหงาย ตั้งบนฐานหน้ากระดานอีกชั้นหนึ่ง ส่วนน้อยที่เป็นฐานเชิงเรียบ ๆ อย่างไรก็ตามส่วนฐานนี้จะต้องกว้างพอที่จะรับน้ำหนักในส่วนกลางได้ พื้นที่ว่างในส่วนฐานนี้บางครั้งก็พบจารึกข้อความต่าง ๆ 2) ส่วนกลาง เป็นแผงไม้สี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวนตั้ง ส่วนนี้ใช้ประดับพระพิมพ์ โดยเจาะหรือไม่เจาะเป็นช่องก็ได้ และ 3) ส่วนยอด เป็นส่วนที่มีความงามและบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของแผงพระพิมพ์ไม้ สำหรับการประดับตกแต่งแผงพระพิมพ์ไม้ พบวิธีการที่หลากหลาย ได้แก่ การลงรักปิดทอง การประดับลายคำ การฮายลายหรือการขูดลาย การปั้นรักกระหนะหรือการปั้นลวดลายประดับ และการประดับกระจกเงิน (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, 2566)

คติการสร้างพระพิมพ์แผงไม้

ในการสร้างพระพิมพ์ประดับเป็นพระแผงนั้น สะท้อนถึงความเชื่อในเรื่องของอดีตพุทธเจ้า หมายถึง พระพุทธเจ้าที่เสด็จมาตรัสรู้ก่อนพระศากยโคดมหรือพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน มีจำนวนมากมายที่เสด็จมาตรัสรู้ก่อนพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันทั้งสิ้น องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าที่เสด็จมาตรัสรู้ในแต่ละกัปนั้นมีจำนวนมากจนไม่อาจจะประมาณได้ เปรียบเหมือนกับจำนวนเม็ดทรายในมหาสมุทร (ผาสุก อินทราวุธ, 2540) เช่นเดียวกับความเชื่อของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท เพียงแต่ว่าในคัมภีร์พุทธศาสนาแบบเถรวาทนิยมอดีตพุทธเจ้าที่นับย้อนกลับไปเพียง 27 พระองค์ ใน 12 กัป หากนับรวมพระพุทธเจ้าโคดมด้วย (ปัจจุบันพุทธเจ้า) จึงเป็น 28 พระองค์ และรวมพระพุทธเจ้าศรีอริยเมตไตรย (อนาคตพุทธเจ้า) รวมเป็น 29 พระองค์ ทั้งนี้พระพุทธโคตมเคยเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ร่วมยุคสมัยกับพระอดีตพุทธเจ้าทั้งหลายมาก่อน ปรากฏเนื้อหาในคัมภีร์พุทธวงศ์กล่าวว่า พระพุทธองค์ตรัสเล่าแก่พระสารีบุตรที่ทูลถามถึงพุทธবারมีอันยิ่งใหญ่ที่ทรงได้บำเพ็ญมาในอดีตชาติ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2554)

พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ที่อุบัติขึ้นในแต่ละกัปนั้น จะมีพระราชประวัติที่แตกต่างกัน และการบำเพ็ญบารมีแตกต่างกัน ในคัมภีร์มหาปทานสูตร (ที.ม. 10/1-13/1-10) กล่าวถึงพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มีความแตกต่างกันในเรื่องของพระชาติ พระนาม พระโคตร พระชนมายุ ต้นไม้ที่ตรัสรู้ อัครสาวก อัครอุปัฏฐาก พระชนก พระชนนี แม้ว่าจะมีความต่างกันแต่ทว่า พระพุทธเจ้าในอดีตทุกองค์ ล้วนมีพระจริยวัตรคล้ายกัน คือ การประสูติ เสด็จออกบรรพชา ตรัสรู้ โปรดสัตว์ และปรินิพพาน เป็นต้น

ส่วนแฝงไม้ที่ใช้ประดับพระพิมพ์นั้น สะท้อนเรื่องราวของการเป็นสถานที่อยู่ของพระพุทธเจ้า หรือที่เรียกว่า คันถุกู๊ นันเอง (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, 2567)

ด้วยเหตุนี้คติธรรมในการสร้างแฝงพระพิมพ์ไม้จึงสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อการบูชาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย นอกจากนี้ในจารึกแฝงพระพิมพ์ไม้ที่พบในล้านนา การสร้างแฝงพระพิมพ์ไม้มักสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการค้าศาสนาให้ครบ 5,000 ปี เป็นที่ไหว้บูชาแก่นุชย์และเทวดาทั้งหลาย อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ญาติหรือสัตว์ที่ล่วงลับ เพื่อแก้ค่านบนานศาลกล่าว และสร้างเป็นพระเจ้าชะตาเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวผู้สร้างเอง เป็นต้น

อานิสงส์การสร้างพระพิมพ์/ แฝงพระพิมพ์ไม้

อานิสงส์ หมายถึง ผลแห่งกุศลกรรม หรือประโยชน์อันจะได้รับจากการได้ทำบุญหรือได้สร้างประโยชน์ไว้ ชาวล้านนามีความเชื่อว่า การทำบุญทำกุศลอันมีเจตนาบริสุทธิ์ ย่อมจะได้รับผลแห่งบุญนั้นตอบแทน แม้สิ่งที่ทำจะมีมูลค่าเล็กน้อยก็ตาม ในจารึกบนแฝงพระพิมพ์ไม้ที่พบมักกล่าวถึงอานิสงส์ในการสร้างแฝงพระพิมพ์ไม่ว่าขอให้ได้สุข 3 ประการ คือ สุขบนโลกมนุษย์ โลกสวรรค์ และโลกพระนิพพาน ปรรณนาไปเกิดในยุคพระศรีอารีย ปรรณนาไปเกิดบนสวรรค์ชั้นฟ้า และปรรณนาให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บ

รูปแบบแฝงพระพิมพ์ไม้

จากการสำรวจและเก็บข้อมูลกรณีศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างแฝงพระพิมพ์ไม้ในจังหวัดเชียงราย และจังหวัดลำพูน รวมทั้งสิ้น 30 ตัวอย่าง พบรูปแบบแฝงพระพิมพ์ไม้ 7 ลักษณะ คือ 1) รูปทรงปราสาท 2) รูปทรงขุมโค้ง 3) รูปทรงกลีบบัว 4) รูปทรงขุมหน้านาง 5) รูปทรงนาถเกี้ยว 6) รูปทรงเรือนแก้ว และ 7) รูปทรงแบบอื่น ๆ

รูปแบบลักษณะทรงปราสาท หมายถึง แฝงพระพิมพ์ไม้ที่จำลองรูปแบบและองค์ประกอบของอาคารประเภทปราสาท ผ่านแบบแผนการใช้ขุมทรงบรรพ์แลลงที่เทินเครื่องยอดชนิดต่าง ๆ เช่น ยอดมณฑป ยอดมงกุฏ ยอดปราสาท เป็นต้น โดยคำว่า ปราสาท หมายถึง เรือนซ้อนชั้น เช่น แฝงพระพิมพ์ไม้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญชัย จังหวัดลำพูน

ภาพที่ 3 แฉงพระพิมพ์ไม้รูปทรงกลีบบัว พิพิธภัณฑวัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน

รูปแบบรูปทรงซุ้มหน้านาง หมายถึง แฉงพระพิมพ์ไม้ที่มีการจำลองกระบังหน้าสตรี ความโดดเด่นอยู่ที่กรอบบนซึ่งบิดเป็นรูปโค้งที่มีปลายยอดแหลม ในขณะที่กรอบล่างกลับเปียดเป็นเส้นให้ล่อไปตามโครงโรมันอันโค้งงามของสตรี บางครั้งเรียก อุณหิส หรือ กรอบหน้า หรือ มงกุฎ หรือ เครื่องประดับหน้าผาก ได้แก่ แฉงพระพิมพ์ไม้ที่วัดป่าซาง จังหวัดเชียงราย และแฉงพระพิมพ์ไม้ในวัดหนองเงือก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

ภาพที่ 4 แฉงพระพิมพ์ไม้รูปทรงซุ้มหน้านาง พิพิธภัณฑวัดหนองเงือก จังหวัดลำพูน

รูปแบบรูปทรงนาคเกี้ยว หมายถึง แฉงพระพิมพ์ไม้ที่กรอบแฉงไม้ทำเป็นรูปนาคเกี้ยววกวัดกันขึ้นไปตามกรอบแฉงพระพิมพ์ไม้ ได้แก่ แฉงพระพิมพ์ไม้ที่อาคารหอแก้ว อุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง (ไร่แม่ฟ้าหลวง) บ้านป่าจ้าว อำเภอเมืองเชียงราย

ภาพที่ 5 แผงพระพิมพ์ไม้รูปทรงนาคเกี้ยว

อาคารหอแก้ว อุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย

รูปแบบรูปทรงเรือนแก้ว หมายถึง แผงพระพิมพ์ไม้ที่มีการจำลองเรือนแก้วด้านหลังพระประธาน ลักษณะเป็นซุ้มที่มียอดโค้งแหลม ตัวซุ้มสร้างให้ต่อเนื่องกันเป็นโครงสร้างเดียวกับยอดซุ้ม โดยที่ปากกรอบซุ้มทำเป็นอินทรรฐฐานสิงห์ได้แก่ แผงพระพิมพ์ไม้ที่อาคารหอแก้ว อุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง (ไร่แม่ฟ้าหลวง) บ้านป่าจั่ว อำเภอเมืองเชียงราย

ภาพที่ 6 แผงพระพิมพ์ไม้รูปทรงเรือนแก้ว

อาคารหอแก้ว อุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย

รูปทรงแบบอื่น ๆ หมายถึง รูปแบบที่นอกเหนือจากรูปแบบข้างต้น ประกอบด้วย รูปแบบตุ่มมีลักษณะคล้ายตุ่มกระด้างที่ประดับพระพิมพ์ และรูปทรงส่วนยอดอยู่ในโครงสร้างรูปสามเหลี่ยมแต่งขอบหยักโค้ง และอีกแผงไม้ส่วนยอดอยู่ในโครงสร้างรูปสามเหลี่ยมแต่งขอบหยักโค้ง ทั้งสองอยู่ในอาคารหอแก้ว อุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง (ไร่แม่ฟ้าหลวง) จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ 7 แผงพระพิมพ์ไม้รูปทรงอื่น ๆ

อาคารหอแก้ว อุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย

สำหรับพระพิมพ์ประดับแผงไม้พบว่ามียุลักษณะ 3 ปาง ได้แก่ ปางสมาธิ ปางมารวิชัย และ ปางไสยาสน์ วัสดุที่ใช้ในการสร้างพระพิมพ์ ประกอบด้วยเนื้อตะกั่วหรือที่เรียกว่า ชิน พระพิมพ์เนื้อตะกั่วนี้พบจำนวนมากทั้งในจังหวัดเชียงรายและจังหวัดลำพูน นอกจากนี้ยังพบเป็นเนื้อดินเผาที่มีลักษณะหรือสร้างตามแบบพระรอดลำพูน พบในจังหวัดลำพูน เนื้อปูนพบที่แผงพระพิมพ์ไม้ในวิหารพระเจ้าพันตน วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน พระพิมพ์เนื้อสมุกพบที่แผงพระพิมพ์ไม้ในอาคารหอแก้ว อุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย และยังพบพระพิมพ์ที่แกะเป็นเนื้อเดียวกับแผงไม้ พบที่แผงพระพิมพ์ไม้ในอาคารหอแก้ว อุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย เช่นเดียวกัน

ส่วนลวดลายที่ใช้ตกแต่งแผงไม้ พบลวดลายตัวเหงา นิยมใช้ตกแต่งส่วนปลายเป็นมุมขอบด้านข้างของทั้งส่วนบนและส่วนล่าง ลวดลายพรรณพฤกษาคงแต่บริเวณที่ว่างแผงไม้ ลวดลายบัวต่างๆ และลวดลายสัตว์ เทคนิคที่ใช้ตกแต่งเป็นลวดลายที่พบได้แก่ งานปิดทอง ลายคำ แกะไม้ ประดับกระจก และคุณโลหะ

จารึกที่พบบนแผ่นพระพิมพ์ไม้ พบว่ามีอยู่ 2 แผ่น คือ

1) แผ่นพระพิมพ์ไม้เก็บรักษาไว้ในอาคารหอแก้ว อุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย อ่านได้ว่า

บรรทัด 1 จุฬสักราช 1262 ตัว ไสว เข้ามาในคิมหันตฤดู จิตรมาส สุกถ ปัญทส สปุณณมี ครุราช ไถไทยภาสาว่า ปลีกดใส่ เตือร 7 เพง เมงวัน 5 ไทย

บรรทัด 2 ได้ 17 ตัวนาที่ 2 ตัวนาที่ ยุติสระเดจ เทียวเทียมด้วยนักขัตตต รฤก ตัวถ้วร 12 ชื่อ อุตต ผละ ประกฎใน กนณปวิฏฐ ภสาสนา คล้าลวงแล้วได้ 2443 ภวสา มี

บรรทัด 3 11 ดี คันว่ามี น้อย ยัง 762556 ภวสา ธิกา ปาย 15 วันปาย 13 ยามคหัต เอามาบวตสมกัน แหม 5000 ภวัสสา บ นั้แล ปถม

บรรทัด 4 มหา อัคคชายา บุตตาปุตติ นัตตานัตติ เด็กชาย จาว แม่อัน หนุมแก่ปานชุนชุนคน มีจิตตปสาท สัทธา ญาณบังเกิญ เจตนา 3 สิ่ง จึงได้ริรังสร้างแปงยัง

บรรทัด 5 เค้น ประกฎแสงเรืองเรือง เพื่อหื้อแล้วเจตนา แห่งผู้ข้าทั้งหลาย กตหมาย วัตถุปฐฐาน แห่งตน เสี่ยงประหมาน ชแล ได้หื้อทานในฆากานยามนั้น

บรรทัด 6 เจ้าเปนไฟใจขอหื้อได้ถึง ประการ ชุนชุนคนจิมเทอะ

สื่อถึงนัยเรื่องขอให้ได้อานิสงส์จากการถวายวัตถุทาน

2) แผ่นพระพิมพ์ไม้เก็บรักษาไว้ในวัดหนองเจือก จังหวัดลำพูน อ่านได้ว่า สกกราช 1208 ตัวปรีวายสง้าสทธานานบะระมะ (ปรมะ) และภริยาลูกเต้าพ่อแม่พี่น้องผู้คนได้ถวายทาน ขอนิพพานเป็นยอดจิมเทอะ

สื่อถึงนัยเรื่องอานิสงส์คือพระนิพพาน

ลำดับ	รหัส	แผ่นไม้	พระพิมพ์	ลวดลาย	จารึก
1	ลพ001	รูปทรงปราสาท ซ้อนชั้น	พระพุทธรูปปางมารวิชัย จำนวน 18 องค์	ปลายกรอบขุ่มตงแต่ง รูป หางวัน	ไม่มี
2	ลพ014	รูปทรงโค่ง	พระพิมพ์ปางมารวิชัย ประทับในในขุ่มเรือน แก้ว เนื้อชิน พ่นสีทอง จำนวน 28 องค์	ไม่มี	ไม่มี

ลำดับ	รหัส	แผ่นไม้	พระพิมพ์	ลวดลาย	จารึก
3	ลพ010	รูปทรงกลีบบัว	เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยหรือพระพิมพ์ลำพูน มีสองขนาด คือ ขนาดเล็กและขนาดใหญ่ เนื้อดินเผา จำนวน 70 องค์	ฐานด้านข้างฉลุลายตัวหงา มีฐานบัวคว่ำ หงายรองรับแผ่นพระ	ไม่มี
4	ลพ017	รูปทรงซุ้มหน้านาง	พระพุทธรูปมีลักษณะพระพิมพ์มีรูปแบบปางมารวิชัยประทับในซุ้มเรือนแก้ว เนื้อชิน จำนวน 28 องค์	กรอบหน้าซุ้มส่วนปลายทั้งสองเป็นตัวหางวัน มีลายเสาบัวคว่ำ บัวหงาย ตกแต่งกรอบข้าง	ไม่มี
5	ชร004	รูปทรงนาคเกี้ยว	พระพุทธรูปปางมารวิชัยและปางไสยาสน์ประทับในซุ้ม เนื้อชิน พันสีทอง จำนวน 38 องค์	ด้านข้างทั้งสองแกะสลักเป็นรูปพญานาคมีปีก ตกแต่งด้านข้างด้วยบัวเสาคว่า บัวหงาย ส่วนฐานเป็นฐานบัวคว่ำ บัวหงาย ตกแต่งประดับกระจกเงิน	ไม่มี
6	ชร003	รูปทรงเรือนแก้วยอดโค้งแหลมสูง	พระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับในซุ้ม และพระพุทธรูปปางไสยาสน์โดยพระพุทธรูปเป็นการแกะลงไปเป็นเนื้อเดียวกันกับแผ่นไม้ จำนวน 10 องค์	ตรงกลางยอดสุดเป็นดอกบัว ด้านข้างทั้งสองแกะสลักเป็นรูปหางวัน ปลายแหลมชี้ขึ้น มีลักษณะเป็นคว่ำและหงาย	ไม่มี

ลำดับ	รหัส	แผ่นไม้	พระพิมพ์	ลวดลาย	จารึก
7	ชร002	รูปทรงแบบอื่น ๆ ซุ้มพระ ฐานสูง สี่เหลี่ยมผืนผ้า โครงสร้าง รูปสี่เหลี่ยม ส่วนยอดอยู่ใน โครงสร้าง รูปสามเหลี่ยม แต่งขอบหยักโค้ง	พระพุทธรูปปางสมาธิ พิมพ์จากแม่พิมพ์ เนื้อวัสดุเป็นรักสมุก ปิดทองคำเปลว จำนวน 18 องค์	เขียนลายคำ ลายเครือ บนบนพื้นสีแดง กรอบ ด้านข้างตกแต่งด้วยลายคำ ฉลุลายรูปดอกประจายาม -แถวด้านล่างเป็นรูป นักชัฏประจำปี ช้าง ม้า วัว และเสือ	บรรทัด 1 จุฬจักราช 1262 ตัว ไสว เข้ามา ในคิมหันตฤดู จิตรมาส สุก ปัญจทส สปัญณ มี ครุราช โองไทย ภาสาวาปลีกดใส่ เตื่อร 7 เพง เมงวัน 5 ไทย บรรทัด 2 ได้ 17 ตัว นาที่ 2 ตัวนาที่ ยุติ สระแดง เทียวเทียม ด้วยนักชัฏตต รุก ตัวถวรร 12 ชื่อ อุตต ผละ ประกฎใน กนนป วิภูธ ภาสสนา คล้าล่ง แล้วได้ ๒๔๔๓ ภาวสา มี บรรทัด 3 11 ดี คั่นว่า มี น้อย ยัง 762556 ภาวสา ธิกา ปาย 15 วัน ปาย 13 ยามคหัด เอา มาบวดสมกันแฮม 5000 ภาวัสสา บ นั้แล ปถม บรรทัด 4 มหา อักคชา ยา บุตตาปุตตี นัต ตานัตตี เด็กชาย งาว แม่อัน หนุ่มแกปานชู

ลำดับ	รหัส	แผงไม้	พระพิมพ์	ลวดลาย	จารึก
					ตนชุนคน มีจิตติปสาท สัทธา ญาณบังเกฏ เจตนา 3 สิ่ง จึงได้ริ รังสร้างแปงยัง บรรทัด 5 เเดน ประกฎ แสงเรืองเรือง เพื่อหื้อ แล้วเจตนา แห่งผู้ข้า ทั้งหลาย กตหมาย วัตถุปฏิฐาน แห่งตน เสี่ยงประหมาน ชแล ได้หื้อทานในฆากาน ยามนั้น บรรทัด 6 เจ้าแปนไฟ ใจๆขอหื้อได้เถิง ประการ ชุตนชุนคนจิม เทอะ

ภาพที่ 8 ตารางการวิเคราะห์แผงพระพิมพ์ไม้ล้านนา 7 รูปแบบ

การสร้างสรรค์งานศิลปกรรม

แนวคิดในการสร้างสรรค์ได้แรงบันดาลใจจากการศึกษาส่วนที่ 1 มีขนาด 6.1 x 6.3 เมตร ใช้เทคนิคผสม ไม้ ดินเผา และอะคริลิก มีขั้นตอนการสร้างงาน 2 ส่วน ดังนี้

1) กระบวนการสร้างผลงาน

ประกอบด้วยการสร้างภาพร่างผลงาน และการสร้างผลงาน ในกระบวนการสร้างผลงานประกอบด้วย กระบวนการ 3 ขั้นตอน ได้แก่ สร้างแผงไม้ การสร้างพระพิมพ์ และการสร้างแผงพื้นหลัง

การสร้างแผงไม้

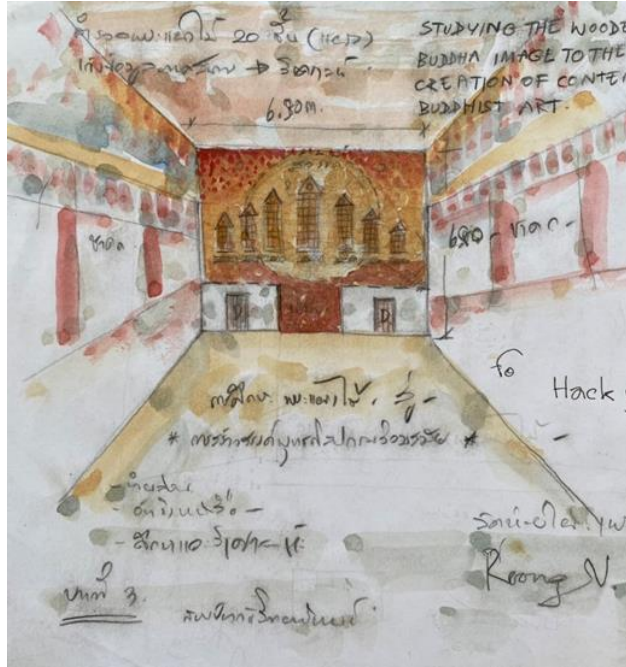
การสร้างสรรค์โครงสร้างแผงไม้ เป็นงานฉลุไม้ จำนวน 7 แผง มี 4 ขนาด ได้แก่ ขนาดที่ 1) 49×114 เซนติเมตร ขนาดที่ 2) 60×142 เซนติเมตร ขนาดที่ 3) 64×172 เซนติเมตร และ ขนาดที่ 4) 89×217 เซนติเมตร นำภาพร่างมาขยายให้ได้ตามขนาดที่กำหนด แล้วคัดลอกแบบที่ร่างลงบนแผ่นไม้ จึงประกอบโครงสร้างไม้เป็นรูปทรงตามภาพ จากนั้นใช้ไม้เส้นขนาด 1 เซนติเมตร ตีเป็นแถว เพื่อใช้ไม้เส้นตีเป็นแถวสำหรับทำแนวบรรจุองค์พระพิมพ์ดินเผา เมื่อตีของเสร็จต่อการขัดผิวแผงไม้ให้เรียบทารองพื้นด้วยดินสอพอง เมื่อแห้งสนิทแล้วลงสีพื้นด้วยสีแดงเข้ม ส่วนพื้นหลังที่ประดับพระพิมพ์ทาสีฟ้า

การสร้างพระพิมพ์

พระพิมพ์ที่สร้างสรรค์ในครั้งนี้เป็นพระพิมพ์วัสดุดินเผา ขนาด 3×5 เซนติเมตร มีรูปทรงคล้ายองค์ระฆังคว่ำ ภายในเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งใต้ต้นโพธิ์ การสร้างต้นแบบพระพิมพ์ใช้การกดพระพิมพ์ยกดขุนพลเดิมลงบนดินเหนียวละเอียด จากนั้นนำต้นแบบที่ได้ไปทำบล็อกแม่พิมพ์พระโลหะ เมื่อได้บล็อกพิมพ์โลหะแล้วจึงนำดินเหนียวละเอียดผสมมวลสารที่ได้จากพระพิมพ์ยกดขุนพลเก่า กดลงในบล็อกแม่พิมพ์พระโลหะตากให้แห้งก่อนนำไปเผาในเตาเผาอุตสาหกรรม เมื่อได้พระพิมพ์แล้วจึงนำไปประดับลงบนแผงไม้ที่ได้สร้างพระแต่ละองค์จะประดับตามแถวแนวนอนที่ได้กำหนดไว้

การสร้างแผงพื้นหลัง

แผงพื้นสร้างขึ้นด้วยแผ่นไม้อัดที่มีความกว้าง 120 เซนติเมตร ความสูง 580 เซนติเมตร จำนวน 5 ชั้น มาประกอบเข้าด้วยกัน โดยภาพรวมทั้งหมดของแผงพื้น มีขนาด 600×580 เซนติเมตร เริ่มด้วยการรองพื้นด้วยดินสอพอง เมื่อแห้งสนิทแล้วจึงทาสีอะคริลิกสีขาว และสีเหลืองสำหรับการรองพื้นชั้นที่หนึ่ง จากนั้นใช้สีแดงพื้นด้วยแอร์บรัชเป็นการทาสีพื้นรอบสุดท้าย พอสีแห้งร่างภาพโดยรวมตามองค์ประกอบที่ได้ออกแบบไว้แล้วแกะบล็อกสำหรับทำลายคำร้องฉลุ เป็นลวดลายขุมพระแผง เทวดา ลายก้นเมฆและลายดอกไม้ บั้มเป็นลวดลายด้วยสีอะคริลิกสีทอง เมื่อบั้มลายเสร็จแล้วจึงเขียนภาพเก็บรายละเอียดด้วยสีอะคริลิกในส่วนองค์ประกอบอื่น ๆ ของภาพ แล้วประดับแผงพระพิมพ์ไม้เป็นขั้นตอนสุดท้าย

ภาพที่ 9 ภาพร่างโดยรวมชิ้นงานในสถานที่ติดตั้งจริง

ภาพที่ 10 การตีไม้เส้นเพื่อเป็นช่องสำหรับบรรจุองค์พระพิมพ์

ภาพที่ 11 การประกอบพระแผงเข้ากับแผงพื้น

ภาพที่ 12 แผงพระพิมพ์ไม้แห่งล้านนา 2568

ขนาด 6.1 x 6.3 เมตร เทคนิคผสม ไม้ ดินเผา และอะคริลิก

ภาพที่ 13 การติดตั้งผลงานที่วัดห้วยไผ่ ตำบลแคมป์สน อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์

2) การสื่อธรรมในแผงพระพิมพ์ไม้ที่สร้างสรรค์

การสื่อธรรมในผลงานนี้เป็นการสร้างสัญลักษณ์ ตามแนวคิดเรื่องกัปที่ปรากฏ โดยภายในภาพเป็นภาพ ภัทรกัป มีความหมายถึง กัปอันเจริญ ซึ่งมีพระพุทธเจ้าหรือผู้บริบูรณ์ด้วยคุณมาเกิด อีกชื่อคือ อสุยุญกัป เรื่องของ กัปนี้เกี่ยวเนื่องเรื่องสังสารวัฏ ประกอบด้วยภพภูมิทั้ง 3 ที่ไล่จากด้านล่างของภาพขึ้นข้างบน โดยภาพแทนของภูมิ ที่อยู่ต่ำสุดใช้ลวดลายไฟบริเวณของทั้ง 2 ข้างของภาพ หรือเรียก เหมภูมิวัฏฏสงสาร เป็นภูมิที่อยู่ในระดับต่ำผู้ที่อยู่ใน ภูมินี้ต้องได้รับความทุกข์ทรมานมาก หรือมีแต่ความทุกข์ ภูมิที่อยู่ตรงกลางหรือเรียก มัชฌิมวัฏฏสงสาร เป็นภูมิ ขึ้นกลาง ผู้ที่เกิดในภูมินี้จึงมีความสุข แต่มีความทุกข์ ประกอบด้วยภูมิต่างๆ คือ โลกมนุษย์ และเทวโลก แทนเป็น ภาพลายคำรูปปราสาท พระแผง เทวดา และภูมิชั้นสูงหรือเรียก อุปริมวัฏฏสงสาร เป็นที่อยู่ของพรหมทั้งหลาย ผู้ที่เกิดในภูมินี้จะมีความสุข แทนคำด้วยลวดลายดอกไม้ที่ปรากฏบนแผงพื้น ที่ลอยอยู่ตอนกลางและภายในรูปทรง วงกลมขนาดใหญ่ตอนกลางภาพ เขียนลวดลายพรรณพฤกษาด้วยสีน้ำเงินเป็นสัญลักษณ์ของการเวียนว่ายตายเกิด

ทั้งนี้ตามแนวคิดของสังสารวัฏ การจะหลุดพ้นไปจากสังสารวัฏนี้เปรียบเหมือนการบำเพ็ญบารมี ซึ่งการ ปฏิบัติตามแนวทางทศบารมีไม่เพียงแต่นำไปสู่การเป็นพระพุทธเจ้า หรือการหลุดพ้น การนำแนวทางดังกล่าว มาใช้ในการดำรงชีวิต หรือในการสร้างงานครั้งนี้ ต่างส่งผลให้การทำสิ่งต่าง ๆ บรรลุถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้ ผลงานนี้ สร้างสรรค์ขึ้นจากความบันดาลใจจากแผงพระพิมพ์ไม้ในอดีต ที่ได้นำมาสร้างชิ้นใหม่โดยยังคงอัตลักษณ์รูปแบบ

จากอดีต อาทิ ลวดลายคำปราสาท และแผงพระพิมพ์ไม้ โดยเฉพาะแผงพระพิมพ์ไม้ทั้ง 7 แผงได้ความบันเทิงใจมาจากแผงพระพิมพ์ไม้ที่วัดหนองเจือก จังหวัดลำพูน มีลักษณะเป็นกรอบขุ่มทรงหน้านาง ประดับพระพิมพ์ดินเผา และเทคนิคในการสร้างสรรค์ ประกอบด้วย แผงพระพิมพ์ไม้ประดับพระพิมพ์ปางมารวิชัยดินเผา งานปั๊มลายคำ และจิตรกรรมสีอะคริลิก ซึ่งเทคนิคในการสร้างสรรค์ครั้งนี้มีรูปแบบและวิธีการที่ต้องการสะท้อนถึงรูปแบบและเทคนิคที่ปรากฏใช้ในอดีต

จากการสื่อธรรมในแผงพระพิมพ์ไม้ที่สร้างสรรค์โดยภาพรวม จึงสามารถแบ่งการสื่อธรรมได้เป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 เป็นเรื่องกัป เป็นภาพภักทกัปหรือกัปอันเจริญ พระพุทธเจ้าหรือผู้บริบูรณ์ด้วยคุณมาเกิด และการสื่อธรรมตามกรอบแนวคิดเรื่องสังสารวัฏ ภายในภาพประกอบด้วยภพภูมิทั้ง 3 เภสภูมิวัฏสงสารเป็นภูมิที่อยู่ในระดับต่ำ มัชฌิมวัฏสงสารเป็นภูมิชั้นกลาง และอุปริมวัฏสงสาร เป็นที่อยู่ของพรหมทั้งหลาย สื่อสะท้อนด้วยการแบ่งตอนภาพเป็น 3 ตอน ด้วยลำดับและสัญลักษณ์ เช่น ไฟแทนภูมิที่ต่ำ และเทวดาแทนที่อยู่ของภูมิที่สูง

ส่วนที่ 2 เป็นเรื่องบารมี 10 เป็นหลักปฏิบัติเกี่ยวข้องโดยทั่วไปในพุทธศาสนา การบำเพ็ญปฏิบัติทำให้ถึงความเป็นพระโพธิสัตว์ และการบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต แล้วยังจะช่วยให้บรรลุถึงเป้าหมายต่าง ๆ ตามที่ผู้ปฏิบัติได้ตั้งไว้ ใช้แผงพระหรือพระพิมพ์เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งร่วมอยู่ในพระพิมพ์นี้

ส่วนที่ 3 เป็นเรื่องพุทธศิลป์ร่วมสมัย แบ่งได้ 2 ส่วน คือ ส่วนเนื้อหา เป็นไปตามกรอบแนวคิด และส่วนรูปทรง ประกอบด้วยเทคนิค และวัสดุ ที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นใหม่โดยยังคงสื่อสะท้อน เชื่อมโยงกับงานพุทธศิลป์แผงพระพิมพ์ไม้ในอดีต ด้วยรูปแบบที่ผสมผสาน เทคนิค และวัสดุในปัจจุบัน

ทั้งนี้ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญในการสร้างสรรค์งาน คือการดูแลรักษาแผงไม้จากความชื้น เนื่องจากขนาดของชิ้นงานที่ใหญ่ และพื้นที่เก็บรักษามีขนาดที่จำกัดจึงทำให้รักษาความชื้นได้ยาก บวกกับปัญหาทางสภาพอากาศทำให้วัสดุอย่างไม้ที่ใช้ทำทั้งแผงพื้นและแผงไม้มีโอกาสผิกรูป จึงทำให้ต้องขนย้ายและสร้างความมิดชิดให้แก่ชิ้นงานบ่อยครั้ง

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาแผงพระพิมพ์ไม้สู่การสร้างสรรค์พุทธศิลปกรรมร่วมสมัย เป็นการศึกษาวิจัยแบบผสมผสานวิธี ประกอบด้วยการศึกษาเชิงคุณภาพ และการสร้างสรรค์งานศิลปะ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาคติความเชื่อและอานิสสงส์แผงพระพิมพ์ไม้ เพื่อสำรวจและวิเคราะห์รูปแบบแผงพระพิมพ์ไม้ และเพื่อสร้างสรรค์งานพุทธศิลปกรรมร่วมสมัยแผงพระพิมพ์ไม้สำหรับการสื่อธรรม สามารถสรุปผลการวิจัย ดังนี้

1) คติความเชื่อและอานิสงส์แห่งพระพิมพ์ไม้

การสร้างสรรคแห่งพระพิมพ์ไม้เป็นไปตามคติเรื่องอดีตพุทธและอานิสงส์ แห่งพระพิมพ์ไม้ใช้เรียกแห่งไม้ที่ประดับพระพิมพ์จำนวนมากอย่างเป็นระเบียบ การประดับพระพิมพ์นั้นมีทั้งที่ประดับในช่อง และประดับบนพื้นแห่งไม้โดยไม่มีการเจาะเป็นช่อง ส่วนแห่งไม้ได้สร้างสรรคในรูปทรงต่าง ๆ และตกแต่งให้สวยงามด้วยการลงรักปิดทอง ปิดทองลายฉลุ ลายลาย หรือประดับกระจกเงิน เป็นต้น พระพิมพ์ที่ใช้ประดับบนแห่งไม้ มีทั้งที่ทำจากรักสมุก ตะกั่วหรือที่เรียกว่าเนื้อชิน ที่เป็นแผ่นเงินแผ่นทองคุณลาย ในพระแห่งมีพระพิมพ์เป็นองค์ประกอบสำคัญเนื่องจากพระพิมพ์นั้นสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกับพระพุทธรูป ซึ่งพระพิมพ์นั้นมีลักษณะและจุดประสงค์การสร้างคล้ายแห่งพระพิมพ์ไม้ กล่าวคือ ภายในพระพิมพ์แห่งหนึ่ง ๆ จะมีรูปพระพุทธเจ้ามากกว่าหนึ่งองค์ หมายถึงพระพุทธเจ้าในอดีตที่มีจำนวนมาก

สำหรับในเรื่องอานิสงส์ของการสร้างแห่งพระพิมพ์ไม้ มีรายละเอียดตามจารึกที่ปรากฏว่า อานิสงส์หมายถึง ผลแห่งกุศลกรรม หรือประโยชน์อันจะได้รับจากการได้ทำบุญหรือได้สร้างประโยชน์ไว้ การทำบุญทำกุศลอันมีเจตนาบริสุทธิ์ ย่อมจะได้รับผลแห่งบุญนั้นตอบแทน การสร้างแห่งพระพิมพ์ไม้จึงได้ประโยชน์หรืออานิสงส์ คือการบรรลุมรรคผลนิพพาน หรือตามควรแก่ผลที่เกิดจากการปฏิบัติหากยังไม่ถึงขั้นบรรลุธรรมเมื่อสิ้นชีวิตจะไปสู่สุคติ หรือหากเกิดในโลกมนุษย์อีกจะได้ไปเกิดในตระกูลสูง ได้รับแต่ความสุขความเจริญ

2) การสำรวจและวิเคราะห์รูปแบบแห่งพระพิมพ์ไม้ในจังหวัดเชียงรายและลำพูน

ในการสำรวจพบแห่งพระพิมพ์ไม้ในจังหวัดเชียงรายและลำพูน จำนวน 30 แห่ง ประกอบด้วยแห่งพระพิมพ์ไม้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญชัย พิพิธภัณฑสถานวัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน และแห่งพระพิมพ์ไม้ในวัดสำคัญทั้ง 2 จังหวัด ได้แก่ 1) พระแห่งในอุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง (ไร่แม่ฟ้าหลวง) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย จำนวน 7 ชิ้น 2) วัดแม่สรวยหลวง อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย จำนวน 2 ชิ้น 3) วัดป่าซาง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย จำนวน 2 ชิ้น 4) พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จำนวน 1 ชิ้น 5) วัดพระธาตุหริภุญชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จำนวน 11 ชิ้น และ 6) วัดหนองเงือก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน จำนวน 9 ชิ้น

ทั้งนี้สามารถจัดรูปแบบแห่งพระพิมพ์ไม้ทั้งหมด ได้ 7 ลักษณะ คือ 1) รูปทรงปราสาท 2) รูปทรงขุมไค้ 3) รูปทรงกลีบบัว 4) รูปทรงขุมหน้านาง 5) รูปทรงนาเกี้ยว 6) รูปทรงเรือนแก้ว และ 7) รูปทรงอื่น ๆ ส่วนพระพิมพ์ประดับแห่งไม้ พบว่ามีอยู่ 3 ปาง ได้แก่ ปางสมาธิ ปางมารวิชัย และปางไสยาสน์ มีทั้งที่สร้างจากตะกั่ว ดินเผา ปูน รักสมุก ไม้ที่แกะเป็นเนื้อเดียวกับแห่งไม้ ส่วนลวดลายที่ใช้ตกแต่งแห่งไม้พบลวดลายตัวหงาพรรณพฤกษา ลวดลายบัว และลวดลายสัตว์ เทคนิคที่ใช้ตกแต่งเป็นลวดลายที่พบได้แก่ งานปิดทอง ลายคำ แกะไม้ ประดับกระจก และคุณโลหะ

จารึกที่พบบนแผงพระพิมพ์ไม้ พบว่า มีอยู่ 2 แผง คือ 1) แผงพระพิมพ์ไม้เก็บรักษาไว้ในอาคารหอแก้ว อุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย และ 2) แผงพระพิมพ์ไม้เก็บรักษาไว้ในวัดหนองเจือก จังหวัดลำพูน

3) สร้างสรรค์งานพุทธศิลปกรรมร่วมสมัยแผงพระพิมพ์ไม้สำหรับการสื่อธรรม

กระบวนการสร้างผลงาน ประกอบด้วยการสร้างภาพร่างผลงาน และการสร้างผลงาน ในขั้นตอนการสร้างผลงานประกอบด้วยการสร้างแผงไม้ การสร้างพระพิมพ์ และการสร้างแผงพื้น ในการสื่อธรรมเป็นไปตามกรอบแนวคิดเรื่องกับ สังสารวัฏ บารมี 10

อภิปรายผลการวิจัย

ความน่าสนใจของแผงพระพิมพ์ไม้ที่พบ คือ การเป็นศาสนวัตถุที่สะท้อนความคิดทางพระพุทธศาสนาของคนในวัฒนธรรมล้านนาได้ ผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏบนแผงพระพิมพ์ไม้ ได้แก่ แผงพระพิมพ์ไม้ในภาพรวมสื่อถึงการบูชาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เฉพาะในส่วนของแผงไม้แสดงถึงการเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าหรือคันธกุฎี เฉพาะพระพิมพ์ประดับบนแผงพระพิมพ์ไม้สื่อถึงพระพุทธเจ้าจำนวนมาก (ศิริศักดิ์ อภิกคัณฺโณ, 2567) โดยรูปแบบสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมล้านนา ปรากฏในคำจารึก อันชี้ถึงความปรารถนาของชาวล้านนาในการค้าชูพระพุทธศาสนาให้ครบ 5,000 ปี ความปรารถนาที่จะไปเกิดในยุคพระศรีอาริยมตไตรย ความปรารถนาอุทิศบุญให้บรรพชน ความต้องการให้ได้มาซึ่งความสุข 3 ประการ โดยมีนิพพานเป็นที่สุด ความต้องการขึ้นไกรภพให้เจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นต้น ความปรารถนาเหล่านี้ ยังปรากฏเป็นคำปรารถนาในจารึกบนศาสนวัตถุในล้านนาอื่น ๆ ด้วย เช่นเดียวกับที่พบในการศึกษาของ สายันต์ ไพรชาญจิตร (2545) ที่ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีการทำบุญด้วยการสร้างพระพุทธรูปไม้ในจังหวัดน่าน พบว่า ตามความเชื่อของชาวน่านและพุทธศาสนิกชนชาวไทยโดยทั่วไป มีความเชื่อว่าการสร้างพระพุทธรูปนอกจากจะเป็นพุทธานุชาและสืบพระศาสนาแล้ว ในปัจจุบันยังมีผู้นิยมสร้างพระพุทธรูปเพื่อการบำเพ็ญกุศลสืบอายุด้วย

ที่น่าสนใจมีการแสดงการต่ออายุด้วยการสร้างพระพิมพ์ให้มีจำนวนมากกว่าอายุผู้สร้าง อันเป็นวิธีหนึ่งในการสืบชะตาของล้านนา ที่เรียกว่าสืบชะตาบุคคล มีจุดมุ่งหมายคือให้บุคคลนั้นอยู่เย็นเป็นสุข พ้นจากโรคภัย เสนียดจัญไรต่าง ๆ นอกจากนี้ยังพบการสืบชะตาเมือง และการสืบชะตาบ้านหรือหมู่บ้าน ซึ่งมักจะจัดปีละ 1 ครั้ง ส่วนมากจะเป็นวันก่อนวันเข้าพรรษา หรือวันปากปี ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ เช่นเดียวกับที่พบในการศึกษาของ พระมหาสิงห์คำ รักป่า (2543) ที่ทำวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์อานิสงส์ล้านนา พบว่า เรื่องอานิสงส์มีปรากฏในพระไตรปิฎก หมายถึงผลดีที่อานวยประโยชน์แก่ผู้ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งมี

อิทธิพลต่อสังคมล้านนาในมิติต่าง ๆ เช่น ค่านิยม โลกทัศน์ และเป็นแรงบันดาลใจให้แสดงออกในงานศิลปกรรมที่เนื่องในพุทธศาสนา ตลอดจนยังมีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะประเพณี 12 เดือนของล้านนา

ความเชื่อเหล่านี้มีผลโดยตรงต่อการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในล้านนาอย่างมาก หากเปรียบเทียบกับความปรารถนาของผู้สร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุของคนในปัจจุบัน พบว่า มีความแตกต่างกันเพราะเป็นความปรารถนาที่มุ่งไปในทางโลกมากกว่าทางธรรม เช่น ขอให้ประสบความสำเร็จในโลกปัจจุบัน ทั้งในด้านการงาน การเงิน ความรัก ครอบครัว และความสำเร็จนี้เป็นความสำเร็จที่ต้องการให้ได้มาอย่างรวดเร็ว มีจำนวนมาก ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบันได้เช่นกัน เช่นในกรณีของ กิตติยา อุทวิ (2550) ในการศึกษาเรื่อง ความเชื่อและคุณค่าของการสร้างพระพุทธรูปสำริดในล้านนา พบว่า คุณค่าการสร้างพระพุทธรูปสำริดในล้านนามี 2 ประการ คือ ประการแรกคุณค่าทางด้านบุคคล คือ เกิดคุณค่าต่อจิตใจที่พร้อมจะน้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต และอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข และประการที่สอง คุณค่าด้านสังคม การสร้างพระพุทธรูปเป็นการประสานร่วมมือกันของคนในสังคม ด้วยการรวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาด้วยขนบธรรมเนียมประเพณี เพื่ออนุรักษ์และสืบทอดพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสืบไป

ข้อเสนอแนะการวิจัย

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) องค์ความรู้ที่ได้สามารถนำไปเป็นนโยบายจัดการศึกษาในการศึกษาเกี่ยวกับงานพุทธศิลปกรรมในท้องถิ่น ผ่านระบบการศึกษา หรือองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นได้

ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

1) ผลจากการวิจัยครั้งนี้ ที่นำเสนอคติความเชื่อ อานิสงส์ รูปแบบแผนพระพิมพ์ไม้นั้น สามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นองค์ความรู้พื้นฐานในหลักสูตรรายวิชาเกี่ยวกับพุทธศิลปกรรมในโรงเรียนท้องถิ่นจังหวัดเชียงราย และลำพูนได้

2) ผลจากการทดลองสร้างสรรค์แผนพระพิมพ์ไม้อย่างหนึ่ง คือการได้กระบวนการสร้างสรรค์งาน องค์ความรู้ด้านภูมิปัญญานี้สามารถนำไปใช้ประกอบการเรียนการสอนในโรงเรียนท้องถิ่น ที่เกี่ยวข้องกับ การสร้างสรรค์งานพุทธศิลปกรรมร่วมสมัย หรือการอนุรักษ์แผนพระพิมพ์ไม้อย่างคนในท้องถิ่นได้

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

- 1) สามารถขยายขอบเขตด้านพื้นที่ในการสำรวจ ตลอดจนวิเคราะห์รูปแบบที่ปรากฏตามภูมิภาคอื่น ๆ ที่พบว่ามีแผนพระพิมพ์ไม่ได้ เช่น การวิเคราะห์แผนพระพิมพ์ไม้ในจังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น
- 2) สามารถนำรูปแบบการสร้างสรรค์ผลงานไปต่อยอด หรือประยุกต์ใช้ในงานเชิงพุทธศิลป์และพาณิชย์ได้

เอกสารอ้างอิง

- กิตติยา อุทธิ. (2550). *ความเชื่อและคุณค่าของการสร้างพระพุทธรูปภูมิสาโรจิในล้านนา*. [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].
- ผาสุก อินทรารุช. (2540). *พุทธศาสนาและประติมานวิทยา*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พระมหาสิงห์คำ รักป่า. (2543). *การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์อานิสงส์ล้านนา*. [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่].
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (2566). *พุทธศิลป์ล้านนา : รูปแบบ แนวคิด และแนวการวิเคราะห์*. เชียงใหม่ สแกนเนอร์.
- ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (2567). *แผนพระพิมพ์ไม้ล้านนา: กระบวนการสร้างสรรค์และอนุรักษ์*. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร. (2545). *การศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีการทำบุญด้วยการสร้างพระพุทธรูปไม้ในจังหวัดน่าน*. สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2554). *พระพุทธรูปในล้านนา*. โรงพิมพ์ตะวันเหนือ.

การสร้างสรรค์พระแผงไม้ล้านนา

Creation of Lanna wooden Buddha panels

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตร์¹

Sirisak Apisakmontree

สมศักดิ์ พรหมจักร²

Somsak Phromchak

เกรียงไกร เมืองมูล³

Kriangkrai Muangmun

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ และ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus
Chiang Mai Rajabhat University
and Rajamangala University of Technology Lanna Campus

วันที่รับบทความ : วันที่ 8 กรกฎาคม 2568

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ 6 ตุลาคม 2568

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ 5 พฤศจิกายน 2568

¹ อาจารย์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

E-mail: sak_api@hotmail, Tel: 064 9544294

² อาจารย์, มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

³ อาจารย์, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องการสร้างสรรค์พระแผงไม้ล้านนา ใช้วิธีการวิจัยแบบผสมวิธี ประกอบด้วย การวิจัยเชิงเอกสาร การวิจัยเชิงปฏิบัติการ และการวิจัยเชิงสร้างสรรค์ มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับพระแผงไม้ล้านนาตามคติพุทธศาสนา 2) เพื่อวิเคราะห์รูปแบบและสัญลักษณ์ของพระแผงไม้ในล้านนา และ 3) เพื่อสร้างสรรค์และประเมินพระแผงไม้

ผลการศึกษาพบว่า พระแผงไม้จำนวน 300 แผง ที่เก่าที่สุด สร้างในปี พ.ศ. 2194 และใหม่ที่สุด สร้างในปี พ.ศ. 2566 รูปแบบแผงไม้กรอบซุ้มพบมากที่สุด รองลงมาเป็นซุ้มบรรพัธและซุ้มทรงวิมาน ที่พบน้อยที่สุดคือ รูปแบบซุ้มประรำ ซุ้มเรือนแก้ว และซุ้มมณฑป สัญลักษณ์ในพระแผงไม้ประกอบด้วยพระพิมพ์ หมายถึง พระพุทธเจ้า แผงไม้สำหรับประดับพระพิมพ์เปรียบเหมือนคันธกุฎี การประดับพระพิมพ์จำนวนมากบนแผงไม้หมายถึง พระพุทธเจ้าจำนวนมากและบารมีที่พระองค์ทรงสั่งสม และลวดลายดอกไม้ เครื่องสูง พระเจดีย์จุฬามณี สื่อการบูชาพระพุทธเจ้า ลวดลายปิ่นกษัตริย์สื่อการอุทิศบุญ นอกจากนี้ยังสื่อถึงการค้าชูพระพุทธศาสนาให้ถึง 5,000 ปี การไปเกิดสมัยพระศรีอริยเมตไตรย ความสุข 3 ประการ โดยมีนิพพานเป็นที่สุด และการต่อชะตาอายุ สำหรับการสร้างสรรค์งานทั้ง 10 แผง เป็นผลจากการสังเคราะห์องค์ความรู้ ผ่านการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน มีผลการประเมินอยู่ในระดับดีมาก

คำสำคัญ: การสร้างสรรค์, พระแผงไม้, ล้านนา

ABSTRACT

The research on the creation of Lanna wooden Buddha panels employed a mixed-methods approach, consisting of documentary research, action research, and creative research. The objectives were to: 1) investigate knowledge of Lanna wooden Buddha image panels in relation to Buddhist beliefs; 2) analyse the styles and symbolic meanings of Lanna wooden Buddha image panels; and 3) create and evaluate contemporary wooden Buddha image panels.

The results revealed that the oldest of 300 wooden panels were built in 2194 B.E. and the newest were built in 2566 B.E. The most common style was the framed arch, followed by the ancient arch and the Wiman arch, whereas the Praram arch, Ruean Kaeo arch, and Mondop arch were the least common. The symbolic elements found on the panels include the Buddha amulets, which represent the Lord Buddha, while the wooden panels themselves symbolize the Perfumed Chamber. The arrangement of numerous Buddha images on a single panel represents the multitude of Buddhas and the accumulation of merit. Decorative motifs, including floral patterns, royal ornaments, the Chulamani Stupa, and zodiac symbols, represent devotion to the Buddha and the dedication of merit. In addition, the wooden Buddha image panels symbolize the continuation of Buddhism throughout 5,000 years B.E., rebirth during the time of Lord Sri Ariya Maitreya, the three levels of happiness culminating in Nirvana, and longevity. The creative component of the research resulted in the production of ten contemporary wooden Buddha image panels through the synthesis of traditional knowledge in collaboration with members of the local community. The evaluation indicated that the creative works were of a very high quality.

KEYWORDS: Creation, Wooden Buddha panels, Lanna

บทนำ

พระแสงไม้เป็นงานประติมากรรมล้านาประเภทหนึ่งที่มีมาแต่โบราณ ใช้เรียกแสงไม้ที่ประดับพระพิมพ์จำนวนมากอย่างเป็นระเบียบ บางพื้นที่ในจังหวัดน่านเรียกพระกระดาน และบางพื้นที่ในจังหวัดลำพูน เรียกว่าพระซุ้ม ทั้งนี้องค์ประกอบสำคัญของพระแสงไม้มี 2 ส่วนใหญ่ คือ 1) แสงไม้ และ 2) พระพิมพ์ที่บรรจุอยู่ในแสงไม้ ทั้ง 2 องค์ประกอบต่างถูกสร้างสรรค์ให้มีความงดงามและมีรูปแบบที่หลากหลาย สะท้อนงานช่างฝีมือดั้งเดิมของล้านาภายใต้กรอบแนวคิดพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี สร้างขึ้นเพื่อบูชาพระพุทธเจ้าจำนวนมากตั้งแต่อดีตกระทั่งถึงสมัยพระโคตม

การสำรวจพระแสงไม้พบกระจายอยู่ทั่วทั้งภาคเหนือตอนบน แสดงให้เห็นถึงความนิยมในอดีต แต่ปัจจุบันมีการสร้างสรรค์จำนวนน้อยมาก ทั้งการศึกษาเรื่องนี้ในระดับอุดมศึกษาก็พบจำนวนน้อยเช่นกัน ที่เกี่ยวกับพระแสงไม้โดยตรง มี 2 เล่ม ได้แก่ วิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ปี พ.ศ. 2558 (ยุทธภูมิ มั่นตรง, 2558) กับดุชนิพนธ์ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ฤกษ์เทพขาว พลอยท่า, 2562) นอกจากนั้นพบจำนวนน้อย รวมกันกับการศึกษาเรื่องอื่น ๆ เช่น รายงานการบูรณะระเบียงคต หอไตร และกุฏิพระแก้ว วัดพระธาตุลำปางหลวง ที่มีการสำรวจโบราณวัตถุภายในวัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งพบพระแสงไม้ที่มีจารึกจำนวน 8 แสง (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, 2551) รวมอยู่ด้วย หรือหนังสือคำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่ที่พบพระแสงไม้ที่มีจารึกจำนวนหนึ่ง (ฮันส์ เพนซ์, 2519) เป็นต้น

นอกจากการสร้างสรรค์ใหม่จะมีจำนวนไม่มากแล้ว การที่พระแสงไม้โบราณมีขนาดไม่ใหญ่มากนักสามารถยกหรือเคลื่อนย้ายได้ ทำให้เกิดการสูญหายได้ง่าย เช่น การสูญหายของพระแสงไม้ที่ม่อนศิรีชัย ตำบลพิชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เป็นต้น นอกจากนี้ในบางวัดก็ปรากฏแต่แสงไม้เพียงอย่างเดียว ส่วนพระพิมพ์ที่ประดับด้านในนั้น สูญหายแล้ว เนื่องจากมีราคาสูง แสงไม้เหล่านี้มักถูกทิ้งไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ของวัด เช่น ในระเบียงคตหรือข้างวิหาร เป็นต้น ซึ่งการกระทำดังกล่าวเสี่ยงต่อการเสื่อมสลายของแสงไม้ทั้งจากปัจจัยทางธรรมชาติทั้งอากาศ แสงแดด ฝน สัตว์ประเภทปลวก และมนุษย์

หากสถานการณ์ยังเป็นไปเช่นนี้ เชื่อว่าต่อไปในอนาคต องค์ความรู้ดั้งเดิมของพระแสงไม้ล้านาจะสูญหายไปอย่างแน่นอน ทั้งเรื่องการสืบทอดฝีมือช่างดั้งเดิมของล้านาและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระแสงไม้ เหตุผลดังกล่าวจึงนำมาซึ่งการศึกษาเพื่อสร้างสรรค์พระแสงไม้ขึ้นใหม่ในครั้งนี้

องค์ความรู้เกี่ยวกับพระแสงไม้ล้านนา

องค์ความรู้เกี่ยวกับพระแสงไม้ตามคติพุทธศาสนาได้มาจากการศึกษาเอกสาร มีพระไตรปิฎก เป็นต้น ประกอบด้วยองค์ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธรูปและรูปเปรียบพระพุทธรูป โดยพระพุทธรูป หมายถึง บุคคลที่บำเพ็ญบารมีอย่างถึงยวจนบรรลุโพธิญาณนำไปสู่นิพพานมีจำนวนมาก แบ่งเป็นพระพุทธรูปในอดีตก่อนพระโคตม พระพุทธรูปในปัจจุบัน คือ พระโคตม และพระพุทธรูปในอนาคตที่จะอุบัติภายหลังจากศาสนาของพระโคตมสิ้นสุดลงใน พ.ศ. 5000 โดยจำนวนพระพุทธรูปที่นิยมในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท คือ 25 พระองค์ เรียกว่าพระพุทธรูป นอกจากนี้นี้ยังพบจำนวน 7 พระองค์ 28 พระองค์ และ 31 พระองค์ สำหรับในคัมภีร์ฝ่ายมหายานพบการนับจำนวนพระพุทธรูป 54 พระองค์ และมากกว่านี้ ส่วนในยันต์หรือคาถาพบการนับจำนวนพระพุทธรูป 5 พระองค์ 10 พระองค์ที่แสดงความสัมพันธ์กับทิศ 16 พระองค์ และพระพุทธรูป 28 พระองค์ โดยรูปเปรียบพระพุทธรูป ได้แก่ พระพุทธรูป พระพุทธรูป และพระพิมพ์ ตามคติความเชื่อชาวล้านนา หมายถึง พระพุทธรูปไม้ใช้รูปจำลอง

การวิเคราะห์รูปแบบและสัญลักษณ์พระแสงไม้เป็นผลจากการศึกษาพระแสงไม้จำนวน 300 แฉงที่สำรวจพบในล้านนา ในจำนวนนี้มีจารึก 60 แฉง พระแสงไม้ที่มีอายุเก่าที่สุดเป็นพระแสงไม้วัดพระธาตุลำปางหลวง สร้างใน พ.ศ. 2194 พระแสงไม้ที่ใหม่ที่สุด คือ พระแสงไม้วัดปงสนุกเหนือสร้าง พ.ศ. 2566 เลียนแบบพระแสงไม้ของเดิมที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์ของวัด โดยพบรูปแบบพระแสงไม้ที่เป็นกรอบขั้วมากที่สุด รองลงมาเป็นรูปขั้วแบบบรรพต และขั้วทรงวิมาน ส่วนรูปแบบที่พบน้อยที่สุด คือ รูปแบบขั้วประรำ ขั้วเรือนแก้ว และขั้วมณฑป

สำหรับสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพระแสงไม้ล้านนาตามการคิดของ Charles Sanders Peirce แบ่งได้เป็น 1) รูปแบบเหมือน (Icon) ของพระพิมพ์ คือ พระพุทธรูป 2) รูปแบบเหมือน (Icon) ของพระแสงไม้ คือ คันธกุฏิอันเป็นที่อยู่ของพระพุทธรูป 3) รูปแบบบ่งชี้ (Index) ของการประดับพระพิมพ์จำนวนมากบนพระแสงไม้ หมายถึง พระพุทธรูปและบารมีที่พระองค์ทรงสั่งสม และ 4) รูปแบบสัญลักษณ์ (Sign Symbol) ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ได้แก่ ลวดลายดอกไม้ เครื่องสูง พระเจดีย์จุฬามณี สื่อถึงการบูชาพระพุทธรูป ลวดลายปิ่นกษัตริย์ สื่อถึงการอุทิศบุญ นอกจากนี้ยังปรากฏสื่อสัญลักษณ์ในจารึกบนพระแสงไม้ ได้แก่ ความปรารถนาในการค้าบูชาพระพุทธรูปศาสนาให้ยืนยาวถึง 5,000 ปี การบูชาพระศรีอารียเมตไตรย ความสุข 3 ประการ โดยมีนิพพานเป็นที่สุด การต่อชะตาอายุ และค่านิยมในการเก็บรักษาพระพิมพ์โบราณที่มีคุณค่าและมูลค่า

ผลจากการศึกษาข้างต้น ได้นำมาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์พระแสงไม้ล้านนา โดยเลือกรูปแบบพระแสงไม้และรูปแบบพระพิมพ์ที่พบมากที่สุดหรือมีความน่าสนใจในพระแสงไม้มาสร้างสรรค์งาน

ประเภทผลงานสร้างสรรค์

พระแสงไม้ที่สร้างสรรค์ เป็นงานประติมากรรม ประกอบด้วยแสงไม้ในรูปทรงต่าง ๆ ภายในแสงไม้ประดับพระพิมพ์จากผงดอกไม้ โดยพื้นที่ว่างทั้งด้านหน้าและด้านหลังตกแต่งด้วยลายคำ จิตรกรรม หรือการประดับกระจก เป็นต้น

แนวความคิด

แนวความคิดสำคัญที่มีผลต่อการวิเคราะห์งาน คือ ทฤษฎีสัญวิทยา (Semiology) ใช้วิเคราะห์ความหมายที่ซ่อนอยู่ในองค์ประกอบของพระแสงไม้ เพราะหากการสร้างสรรค์กระทำโดยปราศจากความเข้าใจในความหมายของชิ้นงานแล้ว ผลงานที่สร้างสรรค์จะขาดพลัง และอาจผิดเพี้ยนไปจากความหมายดั้งเดิมได้ ทั้งนี้ทฤษฎีสัญวิทยามีรากฐานทางความคิดมาจากทฤษฎีโครงสร้างนิยม (structuralism) ในการศึกษาครั้งนี้ ใช้ทฤษฎีสัญวิทยาของ Charles Sanders Peirce (กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, 2555) ที่เชื่อว่ามนุษย์สร้างสรรคงานจากความตั้งใจหรือแรงจูงใจ หรือสร้างขึ้นมาจากเหตุผลบางอย่าง Peirce กำหนดสัญลักษณ์สำคัญไว้ 3 สัญลักษณ์ ได้แก่ 1) รูปแบบเหมือนหรือไอคอน (Iconic mode) หมายถึง รูปแบบที่ใช้ความเหมือนหรือความคล้ายคลึงกับรูปจริงที่ต้องการสื่อสาร 2) รูปแบบบ่งชี้หรือดัชนี (Indexical mode) หมายถึง รูปแบบที่ทำหน้าที่บ่งชี้สิ่งหรือปรากฏการณ์บางอย่าง รูปแบบบ่งชี้ต่างจากรูปแบบเหมือนตรงที่รูปแบบบ่งชี้เป็นสิ่งที่มีความหมายอยู่จริง แต่รูปแบบเหมือนอาจเป็นแบบเสมือนของสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริงก็ได้ และ 3) รูปแบบสัญลักษณ์และสัญลักษณ์ (Sign Symbol) หมายถึง รูปแบบที่ใช้สื่อความหมายที่ปกติไม่เกี่ยวกับตัวมันเองเลย มีปัจจัยด้านวัฒนธรรมของแต่ละสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างมาก (ธีรยุทธ บุญมี, 2551) โดยองค์ความรู้ที่เกิดจากการวิเคราะห์ตามทฤษฎีสัญวิทยาจะถูกนำไปใช้ในการสร้างสรรค์พระแสงไม้ต่อไป

ความสำคัญของการทำงานสร้างสรรค์

การสร้างสรรค์ผลงานครั้งนี้ มีความสำคัญ เพราะได้แสดงกระบวนการวิจัยทางศิลปอย่างรอบด้านที่เริ่มต้นจากการศึกษาองค์ความรู้ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารทางพุทธศาสนา ตลอดจนถึงการวิเคราะห์รูปแบบและสัญลักษณ์ของพระแสงไม้ล้านนาจำนวน 300 แสง แล้วนำองค์ความรู้ข้างต้นมาสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดในการสร้างสรรค์พระแสงไม้

วัตถุประสงค์ของการผลิตผลงานสร้างสรรค์

การสร้างสรรค์ผลงานครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อการบูชาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันเป็นเนื้อหาสำคัญของการสร้างพระแสงไม้

กระบวนการของการผลิตผลงานสร้างสรรค์

กระบวนการทำงาน เริ่มจากการศึกษาค้นคว้าทั้งเอกสารและการลงพื้นที่สำรวจรูปแบบพระแสงไม้ล้านนา จากนั้นจึงคัดเลือกรูปแบบพระแสงไม้ล้านนาที่สำคัญ ทดลองออกแบบผ่านโปรแกรมในคอมพิวเตอร์ เพื่อช่วยในการสเก็ต (Sketching) จนได้ผลเป็นที่พอใจระดับหนึ่ง ก่อนเข้าสู่ที่ประชุมเพื่อการคัดเลือกรูปแบบพระแสงไม้ที่จะสร้างสรรค์ และทดลองสร้างสรรค์ผลงานที่มีลักษณะเฉพาะตน ตามจุดประสงค์ที่วางไว้เป็นชุดจำนวน 10 แผง ระหว่างการทำงานสร้างสรรค์มีการพัฒนา เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปตามสถานการณ์และความเหมาะสม เพื่อนำไปสู่การสะท้อนองค์ความรู้ทางพุทธศาสนาและพุทธศิลปกรรมได้มากที่สุด

ทั้งนี้ผลการศึกษาพระแสงไม้ในล้านนา จำนวน 300 แผง ใน 7 จังหวัด ดังนี้ จังหวัดเชียงใหม่ พบ 54 แผง จังหวัดเชียงราย พบ 9 แผง จังหวัดลำพูน พบ 35 แผง จังหวัดลำปาง พบ 69 แผง จังหวัดพะเยา พบ 5 แผง จังหวัดแพร่ พบ 40 จังหวัดน่าน พบ 88 แผง ยกเว้นจังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่สำรวจไม่พบ

ในจำนวน 300 แผง มีจารึก 60 แผง จังหวัดเชียงใหม่ มีจารึก 15 แผง จังหวัดเชียงราย มีจารึก 1 แผง จังหวัดลำพูน มีจารึก 3 แผง จังหวัดลำปาง มีจารึก 16 แผง จังหวัดพะเยา มีจารึก 1 แผง จังหวัดแพร่ มีจารึก 7 แผง จังหวัดน่าน มีจารึก 17 แผง ยกเว้นจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่สำรวจไม่พบ

การวิเคราะห์อายุพระแสงไม้ล้านนาวิเคราะห์เฉพาะในพระแสงไม้ที่มีจารึก พบว่า พระแสงไม้ที่มีอายุเก่าที่สุด เป็นพระแสงไม้วัดพระธาตุลำปางหลวง ชุมทรงบรรพตแลง ลำปาง สร้างใน พ.ศ. 2194 ที่ใหม่ที่สุด คือ พระแสงไม้วัดปงสนุกเหนือ กรอบกลีบบัว ลำปาง สร้างขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2566 เลียนแบบพระแสงไม้ของเดิมที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานของวัดปงสนุกเหนือ เมื่อแยกเป็นพุทธศตวรรษ พบว่า พระแสงไม้ที่สร้างในพุทธศตวรรษที่ 22 (พ.ศ. 2101-2200) มี 1 แผง พระแสงไม้ในพุทธศตวรรษที่ 23 (พ.ศ. 2201-2300) มี 2 แผง ได้แก่ พระแสงไม้ที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานวัดศรีดอนคำ แพร่ (พ.ศ. 2201) พุทธศตวรรษที่ 24 (พ.ศ. 2301-2400) พบจำนวน 17 แผง พระแสงไม้ในพุทธศตวรรษที่ 25 (พ.ศ. 2401-2500) พบจำนวน 18 แผง พระแสงไม้ที่พบในพุทธศตวรรษที่ 26 (พ.ศ. 2501-2600) มี 14 แผง

เมื่อแยกเป็นจังหวัด พบว่า พระแสงไม้ในจังหวัดเชียงใหม่ มีจารึก 15 แผง ที่อายุเก่าที่สุดพบใน พ.ศ. 2334 เป็นพระแสงไม้ในพิพิธภัณฑสถานวัดทรายมูลเมือง ส่วนพระแสงไม้ที่ใหม่ที่สุด คือ พระแสงไม้ในวิหารวัดหนองป่าครั่ง เชียงใหม่ สร้าง พ.ศ. 2564 พระแสงไม้ในจังหวัดเชียงราย พบเพียงแผงเดียว คือ จารึกบนพระแสงไม้ในอุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง เชียงราย ที่ระบุ พ.ศ. 2443 อยู่ในพุทธศตวรรษที่ 25 พระแสงไม้ในจังหวัดลำพูน มีจารึก 3 แผง ที่อายุเก่าที่สุดพบใน พ.ศ. 2389 เป็นพระแสงไม้ในหอพระไตรปิฎกวัดหนองเงือก พบ 2 แผงที่ระบุอายุการสร้างเหมือนกัน กำหนดในพุทธศตวรรษที่ 24 พระแสงไม้ในจังหวัดลำปาง มีจารึก 16 แผง ที่อายุเก่าที่สุดพบใน พ.ศ. 2194 เป็นพระแสงไม้ในวัดพระธาตุลำปางหลวง พระแสงไม้ในจังหวัดพะเยา พบเพียงแผงเดียว คือ พระแสงไม้วัดบ้านหลวง พะเยา ที่ระบุระยะเวลาในการบูรณะเมื่อ พ.ศ. 2537 อยู่ในพุทธศตวรรษที่ 26 พระแสงไม้ในจังหวัดแพร่ มีจารึก 7 แผง ที่อายุเก่าที่สุดพบใน พ.ศ. 2201 เป็นพระแสงไม้

ในพิพิธภัณฑวัดศรีดอนคำ พระแสงไม้ในจังหวัดน่าน มีจารึก 17 แฉก ที่อายุเก่าที่สุดพบใน พ.ศ. 2304 เป็นพระแสงไม้ในพิพิธภัณฑวัดเชียงแข็ง

จากรายชื่อผู้สร้างพระแสงไม้ พบว่ามีทั้งที่เป็นเจ้าเมือง ขุนนาง ข้าราชการ พระภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา

พระแสงไม้ในล้านนาที่สำรวจทั้ง 300 แฉก มีรูปแบบหลัก คือ รูปแบบกรอบขุ้มมากที่สุด รองลงมาเป็นรูปแบบบรรพธูและ และทรงวิมาน รูปแบบหลักที่พบน้อยที่สุด คือ รูปแบบประรำ เรือนแก้ว และมณฑป

เมื่อแยกเป็นจังหวัด พบว่า พระแสงไม้จังหวัดเชียงใหม่มีรูปแบบขุ้มทรงบรรพธูและมากที่สุด เช่นเดียวกับพระแสงไม้ในจังหวัดลำพูน ในจังหวัดแพร่พบรูปแบบกรอบขุ้มมากที่สุด ที่น่าสนใจ คือ พระแสงไม้ในจังหวัดลำปาง มีรูปแบบปราสาทมากที่สุด ซึ่งในจังหวัดอื่นพบรูปแบบนี้น้อยมาก ยกเว้นจังหวัดน่านที่มีปริมาณใกล้เคียงกัน ส่วนในจังหวัดน่านที่พบรูปแบบทรงวิมานมากที่สุด ซึ่งในจังหวัดอื่นก็พบจำนวนน้อยเช่นกัน ส่วนในจังหวัดเชียงราย พะเยา ไม่สามารถหาได้เพราะมีปริมาณตัวอย่างน้อยเกินไป ส่วนรูปแบบเบ็ดเตล็ดของพระแสงไม้ล้านนาอันเป็นรูปแบบที่นอกเหนือไปจากรูปแบบหลักข้างต้นที่พบมากที่สุด คือ กลีบบัว ซึ่งเป็นรูปแบบที่เรียบง่าย ไม่มีการตกแต่งมากนัก รองลงมาเป็นรูปแบบนาค และตุ๊ก ส่วนที่พบน้อยที่สุด คือ รูปแบบสี่เหลี่ยม สามเหลี่ยมและอิสระ มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

แสงไม้รูปแบบขุ้มทรงบรรพธูและ จำแนกได้เป็น 3 รูปแบบ คือ กลุ่มที่ไม่มีการหักโค้งของกรอบขุ้ม ก่อนถึงยอดขุ้ม มีลักษณะที่เรียบง่ายที่สุด กลุ่มที่มีการหักโค้ง 1 ครั้งในแต่ละด้าน ก่อนถึงยอดขุ้ม และกลุ่มที่มีการหักโค้งมากกว่า 1 ครั้งในแต่ละด้าน ก่อนถึงยอดขุ้ม

แสงไม้รูปแบบขุ้มหน้านาง เป็นพระแสงไม้ที่มีองค์ประกอบเช่นเดียวกับขุ้มบรรพธูและ แต่การหักโค้งของกรอบขุ้มในส่วนยอดของพระแสงไม้ขุ้มหน้านาง แบ่งได้เป็น พระแสงไม้ขุ้มหน้านางที่ปรากฏอยู่ในส่วนของกรอบขุ้ม มีใบระกา กับพระแสงไม้ขุ้มหน้านางที่ปรากฏอยู่ในส่วนของทับหลัง

แสงไม้รูปแบบขุ้มทรงปราสาท แบ่งได้เป็นการลดสัดส่วนตอนกลางแสงไม้นำขึ้นไปซ้อนชั้นด้านบนเป็นปราสาท ชั้นซ้อนปราสาทอยู่ในทรงสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป ชั้นซ้อนปราสาทมีลักษณะเป็นหลังคาเอนลาดขนาดใหญ่ ซ้อนด้วยฐานบัวลดหลั่นกันขึ้นไป ชั้นซ้อนปราสาทมีลักษณะเป็นหลังคาเอนลาดซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป ชั้นซ้อนปราสาทมีลักษณะเป็นฐานบัวที่มีบัวคว่ำขนาดใหญ่ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป และการซ้อนชั้นปราสาทปรากฏในส่วนตอนกลางของพระแสงไม้ที่ไม่ใช่ส่วนยอด

แสงไม้รูปแบบขุ้มทรงมณฑป คือ การจำลองแบบแผนอาคารประเภทมณฑป หรือบุษบก ซึ่งมีโครงสร้างเครื่องยอดเป็นกรวยเหลี่ยมแหลม โดยมีหลังคาที่ซ้อนลดหลั่นมาเป็นชั้น ๆ แบ่งได้เป็นขุ้มทรงมณฑปเป็นหลังคาตัด และขุ้มทรงมณฑปเป็นหลังคาเอนลาด

แสงไม้รูปแบบขุ้มเรือนแก้ว เป็นขุ้มที่มียอดโค้งแหลม ตัวขุ้มสร้างให้ต่อเนื่องกันเป็นโครงสร้างเดียวกับยอดขุ้ม โดยที่บากรอบขุ้มทำเป็นอินทรรณู

แผงไม้รูปแบบซุ้มทรงวิมาน คือ ซุ้มสามเหลี่ยม มีเครื่องลำยอง คือ ใบระกา และหางหงส์ แผงไม้มีองค์ประกอบของเสาซุ้ม บัวปลายเสา และบัวเชิงเสา สามารถจำแนกได้ 2 รูปแบบ คือ ไม่มีการแบ่งพื้นที่ในส่วนตอนกลางและส่วนยอด และมีการแบ่งพื้นที่ในส่วนตอนกลางและส่วนยอด ด้วยส่วนทับหลัง

รูปแบบซุ้มทรงกรอบซุ้ม คือ ซุ้มชนิดที่ทำลวดลายประดับโดยรอบในลักษณะกรอบเช็ดหน้า มักจะตกแต่งยอดซุ้มเป็นรูปกรวยแหลม ตกแต่งขอบด้วยกระบวนดอกและใบต่าง ๆ แบ่งได้เป็น กรอบซุ้มแผงสี่เหลี่ยม ห้าเหลี่ยม กรอบเช็ดหน้าที่ยอดซุ้มแต่งด้วยกระบวนดอกและใบ กรอบเช็ดหน้าที่ยอดซุ้มเป็นนาค และกรอบเช็ดหน้าที่ยอดซุ้มเป็นบรรพตแปลง

แผงไม้รูปแบบซุ้มทรงประรำ จำลองรูปแบบมาจากรูปแบบหลังคาของประรำ ที่มีหลังคาแบนราบ และประดับด้วยกระจัง พบเพียงที่วัดต้นแหลง จังหวัดน่าน

ในกระบวนการสร้างสรรค์พระแผงไม้ เป็นการทำงานร่วมกับคนในชุมชนล้านนา ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การค้นหาแนวคิดในการสร้างสรรค์ 2) การสร้างสรรค์พระพิมพ์จากดอกไม้บูชา ทำงานร่วมกับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ 3) การสร้างสรรค์แผงไม้ ทำงานร่วมกับชุมชนบ้านร่องต้นขาม อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ 4) การตกแต่งแผงไม้ ทำงานร่วมกับชุมชนบ้านร่องต้นขาม อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ และชุมชนบ้านถวาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ และ 5) พุทธาภิเษกกระทำที่โรงหล่อกุลพัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ มีพระเทพปริยัติ (สอาด ขนติโก ป.ธ.7) เจ้าอาวาส วัดโพธารามมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค 7 เป็นประธานในพิธีพุทธาภิเษก

ในส่วนของการสร้างสรรค์พระพิมพ์จากดอกไม้บูชา ได้เลือกใช้ดอกมะลิจากการบูชาพระพุทธรูปเจ้าที่วัดพระธาตุคอกคำ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นหลัก ส่วนพระพิมพ์ เลือกใช้พระพิมพ์ยอดขุนพล ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบจำนวนมากที่สุดในการใช้ประดับพระแผงไม้ล้านนา ทั้งยังมีความงดงามทางพุทธศิลป์ และรูปแบบพระพิมพ์ที่ประดับพระแผงไม้ที่วัดพระสิงห์มหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ ด้วยเหตุนี้ในขั้นตอนการออกแบบลายเส้นได้ออกแบบจำนวน 2 รูปแบบ ได้แก่ พระพิมพ์มารวิชัยในซุ้ม (พระยอดขุนพล) และพระพิมพ์มารวิชัยในรูปทรงสามเหลี่ยม เมื่อได้รูปแบบที่ต้องการแล้วจึงทำพิมพ์ยางซิลิโคน และทดลองสร้างสรรค์พระพิมพ์

สำหรับพระพิมพ์ยอดขุนพลนั้น ยังนิยมเรียกพระพิมพ์ที่อยู่ในกรอบรูปทรงสูงรูปคล้ายระฆังคว่ำด้วยด้านในเป็นพระพุทธรูปมารวิชัย ประทับนั่งบนฐานเตี้ย โดยพระยอดขุนพลที่พบในกรุศาลเจ้าตลาดต้นลำไยนั้นปรากฏบังสุริยด้านขวามือและฉัตรด้านซ้ายมือพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งเป็นสัญลักษณ์หนึ่งของเครื่องสูงหรือเครื่องประดับยศโบราณ ด้วยลักษณะบังสุริยที่มีด้ามยาว ยอดกลมปลายแหลม ทำให้ผู้ที่พบเห็นครั้งแรก ๆ เข้าใจว่าเป็นหอก จึงเรียกพระยอดขุนพล แล้วอธิบายไปว่าเป็นพระพุทธรูปเจ้าถือหอกใช้ปราบมาร ในกรุตลาดต้นลำไยนั้นพบทั้งพระพิมพ์กรอบรูประฆังที่มีทั้งบังสุริย/ฉัตรประกอบด้านข้าง และไม่มีบังสุริย/ฉัตรประกอบด้านข้าง แต่เรียกรวมว่า พระยอดขุนพล ต่อมาเมื่อพบพระพิมพ์ในกรุอื่น ๆ ที่มีลักษณะกรอบทรงระฆังจะมีหรือไม่มีบังสุริย/ฉัตรก็เรียกพระยอดขุนพลเหมือนกัน

ส่วนพระพิมพ์ที่ประทับพระแสงไม้ที่วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพระพิมพ์พระพุทธรูปมารวิชัยบนฐานสูงมีชายผ้าทิพย์ พระพิมพ์อยู่ในกรอบสามเหลี่ยม ประทับนั่งมารวิชัย บนฐานสี่เหลี่ยมสูงที่มีชายผ้าทิพย์รูปสามเหลี่ยม เช่น พระพิมพ์ประทับบนพระแสงไม้ที่วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ มีข้อสังเกตว่าชายผ้าทิพย์นั้น มีมาตั้งแต่สมัยคันธาระ อินเดีย ราวพุทธศตวรรษที่ 6-9 แต่ในไทยพบตั้งแต่สมัยอยุธยา ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาฐานที่ยึดสูงขึ้น และได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะขอม นิยมกันมากในสมัยอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ ไม่พบความนิยมในล้านนามากนัก การที่พระพิมพ์ได้แสดงฐานสูงมีชายผ้าทิพย์ย่อแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลทางศิลปะรัตนโกสินทร์ที่เข้ามาในล้านนา โดยพระแสงไม้ที่ประทับพระพิมพ์ดังกล่าว สร้างใน พ.ศ. 2429 ตามจารึกที่จารไว้ โดย พ.ศ. 2429 เป็นปีที่ 105 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และเป็นปีที่ 19 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรงกับสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ที่ปกครองเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2416-2440

ภาพที่ 1 พระพิมพ์ยอดขุนพล กรุตลาดต้นลำไย
พระพิมพ์พระพุทธรูปมารวิชัยบนฐานสูงมีชายผ้าทิพย์
วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

การสร้างสรรค์พระแสงไม้ ประกอบด้วยการเลือกไม้ ได้แก่ ไม้สะเดาอันเป็นต้นไม้ที่พระสุเมธพุทธเจ้าผู้เป็นอดีตพุทธเจ้าในลำดับที่ 11 ใน 28 พระองค์ ตรัสรู้ (พระไตรปิฎก เล่ม 33, 2539) นอกจากนี้ยังเลือกไม้จำฉาที่มีจำนวนมากและราคาไม่แพงมากด้วย ทั้งนี้ในการเลือกรูปแบบพระแสงไม้ ได้แก่ รูปแบบรูปแบบขุมบรรพ์แถลง ซึ่งพบจำนวนมากเป็นลำดับที่ 2 ของพระแสงไม้ล้านนา รูปทรงอิสระ และรูปแบบปราสาท ที่แม้จะพบจำนวนน้อย แต่ก็เป็นรูปแบบที่น่าสนใจ เมื่อได้แผ่นไม้แล้วจึงนำไปปรับแต่งพื้นผิวให้เรียบ ฉลุตามรูปร่างที่ออกแบบไว้ พร้อมเจาะช่องสำหรับบรรจุพระพิมพ์ต่อไป

ในการตกแต่งพระแสงไม้ ที่ประชุมได้คัดเลือกกลดลายดอกไม้ที่สามารถออกแบบได้อย่างอิสระ ลวดลายเจดีย์จุฬามณี ที่สะท้อนถึงความปรารถนาในการได้ขึ้นไปกราบไหว้เจดีย์บรรจุพระจุฬา (จุก) เกศาของเจ้าชายสิทธัตถะ นอกจากนี้ยังมีการนำเสนอให้เขียนรูปพระพุทธรูปแทนการประทับพระพิมพ์ ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งในการสร้างสรรค์ที่พบในพระแสงไม้ล้านนา

เมื่อสร้างสรรค์พระแผงไม้เรียบร้อยแล้ว จึงได้นำเสนอให้ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระพุทธศาสนาและด้านศิลปะ จำนวน 3 ท่าน ประเมินผลงานการสร้างสรรค์ ซึ่งผลการประเมินอยู่ในระดับดีมาก

อุปกรณ์ในการดำเนินการผลิตผลงานสร้างสรรค์

อุปกรณ์ที่ใช้ในการสร้างสรรค์พระพิมพ์ ประกอบด้วย ยางซิลิโคนสำหรับทำต้นแบบ และอุปกรณ์ที่ใช้ในการสร้างสรรค์แผงไม้ ประกอบด้วย เครื่องฉลุลูไฟฟ้า กระจกทราย เป็นต้น

เทคนิคในการสร้างสรรค์ผลงาน

เทคนิควิธีการสร้างลวดลายตกแต่ง มีทั้งการปิดทองชุดลาย ปิดทองฉลุลาย เขียนสี และประดับมุก ซึ่งเป็นฝีมือของนิสิตสาขาวิชาพุทธศิลปกรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ และการประดับกระจกซึ่งเป็นเทคนิคที่คนในชุมชนบ้านถวายมีความถนัด

การปิดทองชุดลาย เป็นการปิดทองที่บดเต็มพื้นที่ ก่อนใช้เหล็กแหลมชุดให้เป็นลวดลาย

การปิดทองฉลุลาย หรือปิดทองลายฉลุ เป็นการปิดทองลงในช่องของลายที่เกิดจากการฉลุ ตอกสลักลงบนวัสดุต้นแบบ มีกระจก แผ่นพลาสติก เป็นต้น

การเขียนสี เป็นการเขียนสีทองบนพื้นสีแดง

การประดับมุก เป็นการตกแต่งพื้นผิววัตถุด้วยเปลือกหอยมุก โดยการฉลุลายจากเปลือกหอยแล้วนำไปติดหรือฝังลงบนแผงไม้

การประดับกระจก เกิดจากการตัดแผ่นกระจกสีเป็นชิ้นเล็ก ๆ เพื่อสร้างลวดลายต่าง ๆ โดยใช้ยางรักเป็นตัวประสาน ยึดติดกระจกเข้ากับพื้นผิว

ผลงานสร้างสรรค์

1) พระแผงไม้แผงที่ 1 ขนาดความสูง 36 เซนติเมตร อยู่ในรูปทรงอิสระ ต้นแบบเป็นพระแผงไม้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ พระพิมพ์เป็นพระพิมพ์จากผงดอกไม้บูชา ลักษณะพระพุทธรูปมารวิชัยในซุ้ม (พระพิมพ์ยอดขุนพล) ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากพระพิมพ์ยอดขุนพลเวียงป่าเป้า จำนวน 4 องค์ หมายถึง พระพุทธเจ้า 4 พระองค์ สมัยภัทรกัป ได้แก่ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า และพระโคตมพุทธเจ้า เนื่องจากพระศรีอาริยมตไตรยซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 5 ในสมัยภัทรกัปยังไม่อุบัติ จึงไม่แสดงไว้ด้วยรูปเคารพใด คติการสร้างพระพุทธรูป 4 พระองค์ โดยเว้นองค์ที่ 5 นี้ ปรากฏในงานประติมากรรมดั้งเดิมล้านนา เช่น พระประธานในอุโบสถวัดพระธาตุแช่แห้งวรมหาวิหาร ที่สร้างพระพุทธรูป 4 องค์ เว้นพื้นที่ว่างด้านหลังไว้เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์ที่ 5 ซึ่งไม่มีการสร้างประติมากรรมใดไว้ เป็นต้น การตกแต่งลวดลายใช้เทคนิคปิดทองชุดลาย เป็นลายเครือดอกไม้ ด้านหน้าแต่งเป็นซุ้มรอบพระพิมพ์

ด้านหลังเป็นลายเครือดอกไม้ที่ในตอนกลางด้านล่างเป็นดอกบัว ส่วนดอกไม้ตอนกลางด้านบนมีกลีบหมุนวนไปทางขวาในลักษณะงจักร ทั้งหมดใช้หมายถึงดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้า

ภาพที่ 2 พระแผงไม้จากการสร้างสรรค์ แผงที่ 1

2) พระแผงไม้แผงที่ 2 ขนาดความสูง 40 เซนติเมตร แผงไม้เป็นรูปทรงซุ้มบรรพท์แถลง จากต้นแบบพระแผงไม้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ พระพิมพ์เป็นพระพุทธรูปมารวิชัยในกรอบสามเหลี่ยม ต้นแบบจากพระพิมพ์ประดับพระแผงไม้วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ วัสดุในการสร้างพระพิมพ์ คือ ผงดอกไม้บูชา ลวดลายที่ตกแต่งเกิดจากการแกะสลักไม้เป็นลายดอกไม้กลางกรอบหน้าจั่ว และลวดลายเครือดอกไม้อันเกิดจากเทคนิคเขียนลายแบบเครื่องเขิน ตัวลายสีแดงบนพื้นลายสีดำที่เกิดจากรักลายเครือดอกไม้เครือใบเป็นเครื่องหมายแทนการบูชาพระพุทธเจ้า

ภาพที่ 3 พระแผงไม้จากการสร้างสรรค์ แผงที่ 2

3) พระแผงไม้ แผงที่ 3 ขนาดความสูง 45 เซนติเมตร แผงไม้เป็นรูปทรงซุ้มปราสาท จากต้นแบบพระแผงไม้ในพิพิธภัณฑ์วัดปงสนุกเหนือ จังหวัดลำปาง พระพิมพ์เป็นพระพุทธรูปมารวิชัยในซุ้ม (พระพิมพ์ยอดขุนพล) วัสดุ ผงดอกไม้นุชาบิดทอง ลวดลายเกิดจากการประดับมุกบนพื้นสีดำ ในลักษณะกรอบรูป และลายดอกไม้ ประดิษฐ์ทั้งด้านหน้าและด้านหลังที่แทนการบูชาพระพุทธเจ้า

ภาพที่ 4 พระแผงไม้จากการสร้างสรรค์ แผงที่ 3

4) พระแผงไม้ แผงที่ 4 ขนาดความสูง 60 เซนติเมตร รูปทรงซุ้มบรรพตแล่ง สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ พระพิมพ์เป็นพระพุทธรูปมารวิชัยในซุ้ม (พระพิมพ์ยอดขุนพล) วัสดุดินเผา ลวดลายเกิดจากการเขียนสี ปรากฏเฉพาะด้านหลังเป็นรูปพระเจดีย์จุฬามณี และเสื่อ ซึ่งใช้แทนปิ่นกษัตริ์ ภาพเจดีย์จุฬามณีที่เป็นเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งบรรจุพระจุฬามณี พระโมลี และพระเชี้ยวแก้วของพระโคตมพุทธเจ้า แสดงนัยแห่งความปรารถนาจะได้ขึ้นไปกราบไหว้บูชาพระเจดีย์เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ดังเช่นการนำดอกไม้ใส่ไว้ในกระพุ่มมือให้ผู้ตายนำไปไหว้เจดีย์จุฬามณี ส่วนภาพเสื่อเป็นปิ่นกษัตริ์ของผู้สร้างสรรค์เพื่อต้องการให้เป็นบุญกุศลกับเทวดารักษาตนเอง

ภาพที่ 5 พระแผงไม้จากการสร้างสรรค์ แผงที่ 4

5) พระแผงไม้ แผงที่ 5 ขนาดความสูง 60 เซนติเมตร แผงไม้ รูปทรงซุ้มบรรพต แดง สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ พระพิมพ์เป็นพระพุทธรูปมารวิชัยในซุ้ม (พระพิมพ์ยอดขุนพล) และพระพุทธรูปมารวิชัยในกรอบสามเหลี่ยม ใช้วัสดุเป็นปูนหมักผสมผงดอกไม้อูชา และรอยพระบาทที่แกะสลักจากหินแม่น้ำในอินเดีย การตกแต่งลวดลายระหว่างพระพิมพ์แต่ละองค์เป็นภาพบาตรและฉัตร อันเป็นรูปแบบของจิตรกรรมอดีตพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวิหารล้านนาโบราณ ทั้งพบในพระแผงไม้ในโรงจกรมครุบาศรีวิชัย วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนด้านหลังเป็นภาพเทวดาถือดอกไม้อูชาพระพุทธเจ้า ใช้เทคนิคปิดทองฉลุลาย

ภาพที่ 6 พระแผงไม้จากการสร้างสรรค์ แผงที่ 5

6) พระแผงไม้ แผงที่ 6 ขนาดความสูง 44 เซนติเมตร แผงไม้ รูปทรงอิสระ สร้างสรรค์ขึ้นใหม่จากไม้ที่ใช้เป็นกรอบติดบ้านเลขที่ พระพิมพ์เป็นพระพุทธรูปมารวิชัยในซุ้ม (พระพิมพ์ยอดขุนพล วัสดุ ผงดอกไม้อูชา ลวดลายเขียนสี เป็นลายซุ้มรอบองค์พระและเครือดอกไม้อูชา ด้านหลังเขียนคาถา เย ธมมา เหตุปภวา เตสํ เहां ตถาคโต อาห เตสญจ โย นิโรธจ เหวํ วาที มหาสมโณ แปลว่าธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสแสดงเหตุและความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้

ภาพที่ 7 พระแผงไม้จากการสร้างสรรค์ แผงที่ 6

7) พระแผงไม้ แผงที่ 7 ขนาดความสูง 40 เซนติเมตร แผงไม้ รูปทรงบรรพต แลง ต้นแบบจากพระแผงไม้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ พระพิมพ์ปรากฏเฉพาะด้านหลัง เป็นพระพุทธรูปมารวิชัยในกรอบสามเหลี่ยม วัสดุ ฝังดอกไม้บูชา ด้านหน้าใช้การปิดทองชุดลายเป็นภาพพระพุทธรูปมารวิชัยประทับบนฐานบัวเตี้ย ใต้ต้นโพธิ์ การตกแต่งใช้วิธีการแกะสลักดอกไม้กลมกลางหน้าบ้านและส่วนฐาน และชุดลายในวงกลมรอบองค์พระพิมพ์ด้านหลังเป็นรูปดอกไม้ มีนัยหมายถึงการบูชาพระพุทธเจ้า

ภาพที่ 8 พระแผงไม้จากการสร้างสรรค์ แผงที่ 7

8) พระแผงไม้ แผงที่ 8 ขนาดความสูง 42 เซนติเมตร แผงไม้ รูปทรงซุ้มหน้านาง ต้นแบบจากพระแผงไม้ในพิพิธภัณฑวัดปงสนุกเหนือ จังหวัดลำปาง พระพิมพ์เป็นพระพุทธรูปมารวิชัยในซุ้ม และพระพุทธรูปมารวิชัยในกรอบสามเหลี่ยม วัสดุเป็นฝังดอกไม้บูชา ด้านหน้าลวดลายดอกไม้ ด้านหลังลวดลายธรรมจักร เทคนิคประดับกระจก

ภาพที่ 9 พระแผงไม้จากการสร้างสรรค์ แผงที่ 8

9) พระแผงไม้ ขนาดความสูง 42 เซนติเมตร แผงไม้ รูปทรงอิสระ ต้นแบบจากพระแผงไม้วัดเขาแก้ว จังหวัดลำปาง พระพิมพ์เป็นพระพุทธรูปมารวิชัยในซุ้ม และพระพุทธรูปมารวิชัยในกรอบสามเหลี่ยม วัสดุ ผงดอกไม้บูชา ลวดลายใช้เทคนิคการเขียนสีเป็นลวดลายซุ้มและเครือดอกไม้ด้านหน้า ส่วนด้านหลังใช้การแกะสลักไม้เป็นเจดีย์พระจุฬามณีบนฐานบัว และทาสี

ภาพที่ 10 พระแผงไม้จากการสร้างสรรค์ แผงที่ 9

10) พระแผงไม้ ขนาดความสูง 86 เซนติเมตร พระพิมพ์ พระพุทธรูปมารวิชัยในกรอบสามเหลี่ยม วัสดุ ผงดอกไม้บูชา แผงไม้ อลูมิเนียมฉลุลาย รูปทรงปราสาท ต้นแบบจากพระแผงไม้ในพิพิธภัณฑ์วัดพระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน ลวดลายโดดเด่นด้วยลายนาค

ภาพที่ 11 พระแผงไม้จากการสร้างสรรค์ แผงที่ 10

สรุปผลการวิจัย

การสร้างสรรค์พระแสงไม้อ้วนนาใช้วิธีการวิจัยแบบผสานวิธี ผลการศึกษาพระแสงไม้อ้วนจำนวน 300 แฉงพบว่า พระแสงไม้อ้วนที่มีอายุเก่าที่สุด สร้างใน พ.ศ. 2194 ใหม่ที่สุดสร้าง พ.ศ. 2566 รูปแบบแฉงไม้อ้วนที่เป็นกรอบซุ่มพบมากที่สุด รองลงมาเป็นรูปซุ่มแบบบรรพ์แฉง และซุ่มทรงวิมาน ส่วนรูปแบบที่พบน้อยที่สุด คือ รูปแบบซุ่มประรำ ซุ่มเรือนแฉว และซุ่มมณฑป

สัญญะที่ปรากฏในพระแสงไม้อ้วนนาตามการคิดของ Charles Sanders Peirce แบ่งได้เป็น 1) รูปแบบเหมือน (Icon) ของพระพิมพ์ คือ พระพุทเจ้า 2) รูปแบบเหมือน (Icon) ของแฉงไม้อ้วน คือ คันธกุฎีอันเป็นที่อยู่ของพระพุทเจ้า 3) รูปแบบบ่งชี้ (Index) ของการประดับพระพิมพ์จำนวนมากบนพระแสงไม้อ้วน หมายถึง พระพุทเจ้าและบารมีที่พระองค์ทรงสั่งสม และ 4) รูปแบบสัญญะ (Sign Symbol) ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ได้แก่ ลวดลายดอกไม้อ้วน เครื่องสูง พระเจดีย์จุฬามณี สื่อถึงการบูชาพระพุทเจ้า ลวดลายปีกษัตร์สื่อถึงการอุทิศบุญ นอกจากนี้ยังปรากฏสื่อสัญญะในจารึกบนพระแสงไม้อ้วน ได้แก่ ความปรารถนาในการค้าชูพระพุทศาสนาให้ยืนยาวถึง 5,000 ปี การบูชาพระศรีอาริยมะไตรย ความสุข 3 ประการ โดยมีพพานเป็นที่สุด และการต่อชะตาอายุ

สำหรับการสร้างสร้งงานขึ้นมาใหม่ เป็นผลจากการสังเคราะห์องค์ความรู้จากการศึกษาและสำรวจพระแสงไม้อ้วน ซึ่งถูกใช้เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสร้งพระแสงไม้อ้วน ผ่านการทำงานร่วมกันของคณะวิจัย นิสิตและช่างในซุ่มชน โดยการสร้างสร้งมีจำนวน 10 แฉง สำหรับการประเมินผลงานการสร้างสร้งพระแสงไม้อ้วนจากผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่าน อยู่ในระดับดีมาก

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แฉวเทพ. (2555). *สื่อเก่า-สื่อใหม่ สัญญะ อัตลักษณ์ อุดมการณ์*. ภาพพิมพ์.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2551). *การปฏิวัติสัญศาสตร์ของโซซัวร์ เส้นทางสู่โพสโมเดิร์นนิสม์*. วิภาษา.
- มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกเล่มที่ 33*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ยุทธภูมิ มั่นตรง. (2558). *การศึกษาพระพิมพ์แฉงไม้อ้วนในล้านนา*. [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร].
- ถาชีเทพขาว พลอยท่า. (2562). *แนวทางการสร้างพระแสงไม้อ้วนเชิงพุทศิลป์ล้านนา*. [วิทยานิพนธ์พุทศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].
- ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (2551). *การบูรณะระเบียงคต หอไตร และกุฎิพระแฉว วัดพระธาตุลำปางหลวง*. สำนักศิลปากรที่ 7 น่าน.
- ฮันส์ เพนธ์. (2519). *คำจารึกที่ฐานพระพุทรูปในนครเชียงใหม่*. สำนักนายกรัฐมนตรี.

บทบาทของสถาบันครอบครัวที่สะท้อนผ่านภาษิต
ในสังคมล้านนาดั้งเดิม

The Role of the Family Institution as Reflected in Proverbs
of Traditional Lanna Society

วิลาวัณย์ วิษณุเวคิน¹

Wilawun Wisanuvekin

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์

Uttaradit Rajabhat University

วันที่รับบทความ : วันที่ 4 เมษายน 2568

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ 30 กันยายน 2568

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ 7 ตุลาคม 2568

¹ อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์

E-mail : wilawun.wis@uru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์บทบาทของสถาบันครอบครัวในฐานะกลไกหลักของการจัดระเบียบและขัดเกลาทางสังคม (Social Organization and Socialization) ในสังคมล้านนาดั้งเดิม โดยศึกษาผ่านคติชนประเภทภาษิต ผลการวิเคราะห์ข้อมูลภาษิตที่รวบรวมจากเอกสารมุขปาฐะนำไปสู่ความเข้าใจบทบาทของสถาบันครอบครัวล้านนาใน 4 ด้านหลัก ได้แก่ 1) การปลูกฝังลำดับชั้นทางสังคมและความกตัญญู 2) การสร้างความมั่นคงและเป็นเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม 3) การวางรากฐานสถาบันการสมรสและควบคุมพฤติกรรมทางเพศ และ 4) การถ่ายทอดคุณธรรมและจริยธรรม การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าสถาบันครอบครัวล้านนาใช้ภาษิต เป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่ทรงพลังในการกำหนดสถานภาพและบทบาททางสังคม (Social Role) ปลูกฝังระเบียบวินัย (Discipline) และสร้างความคาดหวัง (Aspiration) ให้แก่สมาชิก ภาษิตไม่เพียงสะท้อนโลกทัศน์ แต่ยังเป็นกลไกที่ครอบครัวใช้ในการผลิตซ้ำและสืบทอดโครงสร้างทางสังคมจากรุ่นสู่รุ่น เพื่อธำรงรักษาความมั่นคงของระบบครอบครัวและเครือญาติซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของสังคมล้านนา

คำสำคัญ: ภาษิตล้านนา, สถาบันครอบครัว, บทบาททางสังคม

ABSTRACT

This article aims to analyze the role of the family institution as the primary mechanism of social organization and socialization in traditional Lanna society through the lens of proverbs. An analysis of proverbs collected from oral tradition reveals the role of the Lanna family in four key areas: 1) instilling social hierarchy and gratitude, 2) ensuring family stability and functioning as a social safety net, 3) establishing the institution of marriage and regulating sexual conduct, and 4) transmitting moral and ethical values. This study demonstrates that the Lanna family institution employed proverbs as a powerful cultural tool to define social statuses and roles, instill discipline, and shape aspirations among its members. Proverbs not only reflect worldviews of Lanna society, but also function as a mechanism through which the family reproduces and transmits social structures across generations. Thereby maintaining the stability of the family and kinship system, which lies at the heart of Lanna society

Keywords: Lanna Proverbs, The Family Institution, Social Role

บทนำ

ภาษิตล้านนาเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่สะท้อนโลกทัศน์ ความเชื่อ และค่านิยมของคนในสังคมล้านนาที่สืบทอดกันมาในรูปแบบของมุขปาฐะมากกว่าการเป็นเพียงสมบัติทางภาษา ภาษิตยังทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่สำคัญในการกำกับพฤติกรรมของคนในสังคม โดยมี "สถาบันครอบครัว" เป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนกระบวนการดังกล่าว สถาบันครอบครัวในทุกสังคมทำหน้าที่ขัดเกลา (Socialization) สมาชิกใหม่ให้เรียนรู้ระเบียบแบบแผน เพื่อที่จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างราบรื่นในสังคมล้านนาดั้งเดิม ซึ่งมีโครงสร้างแบบเครือญาติที่เข้มแข็ง ครอบครัวจึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการปลูกฝังบรรทัดฐานและจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม (Social organization)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาภาษิตล้านนาที่ผ่านมา มักมุ่งเน้นการวิเคราะห์ในเชิงภาษาศาสตร์หรือการสะท้อนสภาพสังคมในภาพกว้าง แต่ยังขาดการวิเคราะห์ที่เจาะจงลงไป ที่ "บทบาทของสถาบันครอบครัว" อย่างเป็นรูปธรรมว่า ครอบครัวได้ใช้ภาษิตเหล่านี้เพื่อทำหน้าที่ทางสังคมอย่างไรบ้าง การศึกษานี้จึงมีความสำคัญในการเชื่อมโยงองค์ความรู้ด้านคติชนวิทยากับสังคมวิทยา เพื่อทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นว่าสถาบันพื้นฐานที่สุดของสังคมอย่างครอบครัว ได้ใช้มรดกทางปัญญาอย่างภาษิตเป็นเครื่องมือในการสร้างและสืบทอดโครงสร้างสังคมล้านนาจากรุ่นสู่รุ่นได้อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์บทบาทของสถาบันครอบครัวในฐานะกลไกของการจัดระเบียบและขัดเกลาทางสังคมในสังคมล้านนาดั้งเดิมที่สะท้อนผ่านภาษิตล้านนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยมีขั้นตอนและระเบียบวิธี ดังนี้

การคัดเลือกและรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยทำการรวบรวมภาษิตล้านนาที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัวจำนวน 50 สำนวน จากเอกสารรวบรวมที่เป็นที่ยอมรับในแวดวงล้านนาการศึกษา จำนวน 3 เล่ม ได้แก่ ภาษิตล้านนา ของสมร เจนจิยะ, ภาษิตสำนวนไทย 4 ภาค ของราชบัณฑิตยสถาน และ โวหารล้านนา ของอุดม รุ่งเรืองศรี เหตุผลที่เลือกใช้เอกสาร

ทั้งสามฉบับนี้ เนื่องจากเป็นงานรวบรวมที่ครอบคลุม ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง และถือเป็นแหล่งข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญในการศึกษาภาษิตล้านนา

ขอบเขตและข้อจำกัดของการวิจัย

บทความนี้ใช้ข้อมูลภาษิตซึ่งเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ (Oral tradition) ซึ่งมีข้อจำกัดในการระบุช่วงเวลาที่เกิดขึ้นของการเกิดภาษิตแต่ละสำนวน การวิเคราะห์จึงกำหนดขอบเขตการศึกษาไปยังภาพรวมของ "สังคมล้านนาดั้งเดิม" (Traditional lanna society) คือ สังคมเกษตรกรรมที่โครงสร้างแบบเครือญาติยังมีความเข้มแข็ง ก่อนการปฏิรูปการปกครองเข้าสู่รัฐสมัยใหม่ (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 25) โดยพิจารณาภาษิตในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมที่ตกผลึกและสะท้อนค่านิยมในอุดมคติที่สืบทอดกันมา เพื่อทำความเข้าใจบทบาทของสถาบันครอบครัวในบริบททางประวัติศาสตร์และสังคมดังกล่าว

กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้กรอบแนวคิดทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับการจัดระเบียบและขัดเกลาทางสังคมของ ปาณิ จิตติวัฒนา (2523) เป็นแนวทางหลัก โดยพิจารณาว่าภาษิตทำหน้าที่อย่างไรใน 3 ประการนี้: การกำหนดบทบาทในสังคม (Social Role), การปลูกฝังระเบียบวินัย (Discipline) และ การปลูกฝังความคาดหวัง (Aspiration) นอกจากนี้ยังมีการเชื่อมโยงการวิเคราะห์เข้ากับบริบททางประวัติศาสตร์สังคมล้านนาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเพิ่มน้ำหนักของเหตุผล

การนำเสนอข้อมูลและการวิเคราะห์

ผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลในรูปแบบตารางเพื่อความชัดเจน โดยแต่ละตารางจะประกอบด้วยตัวบทภาษิต, ความหมายตามต้นฉบับที่รวบรวม, แหล่งที่มาของภาษิตแต่ละสำนวน และบทวิเคราะห์บทบาทของสถาบันครอบครัวที่สะท้อนจากภาษิตนั้น ๆ การถอดความและความหมายของภาษิตเป็นการอ้างอิงตามต้นฉบับที่นำมาศึกษาเป็นหลัก ส่วนการวิเคราะห์บทบาทเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยวิเคราะห์ขึ้นเองตามกรอบแนวคิดที่วางไว้ สำหรับการปริวรรตอักษรล้านนา ผู้วิจัยยึดตามรูปแบบที่ปรากฏในเอกสารต้นทางที่ใช้อ้างอิง

ผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ภาษิตทั้ง 50 สำนวน สามารถจำแนกบทบาทของสถาบันครอบครัวในการจัดระเบียบและขัดเกลาทางสังคมในสังคมล้านนาดั้งเดิมได้ 4 บทบาทหลัก ดังนี้

1. บทบาทในการปลูกฝังลำดับชั้นทางสังคมและความกตัญญู

สถาบันครอบครัวมีบทบาทสำคัญที่สุดในการวางรากฐานโครงสร้างทางสังคมที่เคารพผู้อาวุโส (Seniority system) และปลูกฝังความกตัญญูซึ่งเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่ค้ำจุนระบบครอบครัว

ตารางที่ 1 ภาษิตที่สะท้อนบทบาทในการปลูกฝังลำดับชั้นทางสังคมและความกตัญญู

(หมายเหตุ: สจ. = สมร เจนจิระ, 2558; รบ. = ราชบัณฑิตยสถาน, 2555; อร. = อุดม รุ่งเรืองศรี, 2554)

ภาษิต	ถอดความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
1. จอมปลวกอยู่ยงนาวาแสงเข้า คนเฒ่าอยู่เป็นมิ่งขวัญของบ้านเรือนว่าแสงเรือน	คนแก่ชราอยู่ในบ้านเป็นมิ่งขวัญของบ้าน	สจ.	ครอบครัวทำหน้าที่ สร้างความคาดหวัง (Aspiration) และ กำหนดบทบาท (Social Role) ให้ผู้สูงอายุเป็นบุคคลที่มีคุณค่าเป็นที่พึ่งทางใจและเป็นศูนย์รวมของครอบครัว
2. เฒ่าแก่คำว หงอก ยาวขาวปอน คั่นบ่อ ตายเมื่อมรณ์ เอาไว สอนลูกเต้า	คนแก่ชราอายุมีประสบการณ์มาก ควรเป็นผู้สอนลูกสอนหลาน	สจ.	ครอบครัวมอบหมายบทบาทให้ผู้สูงอายุเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ ซึ่งเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมและขัดเกลาคนรุ่นใหม่
3. อย่าเอาปู่หม่อนเป็นคนเรือน	ควรให้ความเคารพผู้ใหญ่	รบ.	ครอบครัวทำหน้าที่ ปลูกฝังระเบียบวินัย (Discipline) ให้คนรุ่นเยาว์รู้จักเคารพยำเกรงผู้อาวุโส ซึ่งเป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในครอบครัว
4. ลูกชาวคนพ่อแม่เลี้ยงได้ พ่อแม่สองคนบ่มีไผเลี้ยง	ลูกยี่สิบคนพ่อแม่เลี้ยงได้ แต่พ่อแม่สองคนกลับไม่มีใครเลี้ยง	อร.	ครอบครัวใช้ภาษิตนี้เพื่อปลูกฝังวินัยเรื่องความกตัญญู และกำหนดบทบาทให้ลูกต้องเป็นผู้เลี้ยงดูพ่อแม่ยามชรา ซึ่งเป็นหลักประกันทางสังคมให้ผู้สูงอายุ

ภาษิต	ถอดความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
5. มีใจไม่ตรีต่อพ่อแม่	ให้มีความกตัญญู รู้คุณพ่อแม่	รบ.	ครอบครัวทำหน้าที่ขัดเกลาทางอารมณ์และ จิตสำนึก โดยปลูกฝังคุณธรรม เรื่อง ความกตัญญูเป็นพื้นฐานสำคัญของการเป็น สมาชิกในครอบครัว

2. บทบาทในการสร้างความมั่นคงและเป็นเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม

ในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิม ระบบเครือญาติมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความอยู่รอด สถาบันครอบครัว
จึงมีบทบาทในการสอนให้สมาชิกรู้จักพึ่งพาอาศัยและรักษาความสามัคคีในวงศ์ตระกูล

ตารางที่ 2 ภาษิตที่สะท้อนบทบาทในการสร้างความมั่นคงและเป็นเครือข่ายความปลอดภัย

ภาษิต	ถอดความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
6. บ่ควรหันซี้ดีกว่าไส	ไม่ควรเห็นคนอื่น ดีกว่าญาติพี่น้อง ของตน	สจ.	ครอบครัวทำหน้าที่ปลูกฝังระเบียบวินัย ให้สมาชิกให้ความสำคัญกับคนในวงศ์ตระกูล ก่อนคนอื่น เพื่อรักษาโครงสร้างและ ความเหนียวแน่นของระบบเครือญาติ
7. บทใดบอกลูกเมีย บทเสียบอกพี่น้อง	เมื่อมีสุขจะอยู่กับ ครอบครัว พอเดือดร้อน ก็พึ่งพาญาติพี่น้อง	อร.	ครอบครัวสอนให้ตระหนักว่าเครือญาติ คือ เครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social safety net) ที่เป็นที่พึ่งพิงยามยากลำบาก
8. หนีจากพี่น้องจะไป เพ็งไผ่ อย่าหนีแสงไฟ ไปเป่าหิ่งห้อย	ไม่ควรหนีจาก ญาติมิตรไปพึ่งคนอื่น	รบ.	ครอบครัวทำหน้าที่ขัดเกลาให้สมาชิกยึดโยง กับกลุ่มเครือญาติของตน และมองว่า เป็นแหล่งพึ่งพิงที่มั่นคงที่สุด
9. กินบันพี บี้บันน้อง	พี่น้องควรื้อเพื่อ เผื่อแผ่กัน	สจ.	ครอบครัว ปลูกฝังวินัย ด้านความื้อเพื่อ เผื่อแผ่ และความสามัคคีในหมู่พี่น้อง

ภาษี	ถอดความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
			ซึ่งเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ในเครือญาติที่ใหญ่ขึ้น

3. บทบาทในการวางรากฐานสถาบันการสมรสและควบคุมพฤติกรรมทางเพศ

การแต่งงาน คือ การสร้างหน่วยครอบครัวใหม่ซึ่งเป็นรากฐานของสังคม สถาบันครอบครัวจึงมีบทบาทอย่างสูงในการควบคุมและวางบรรทัดฐาน ตั้งแต่การเลือกคู่ไปจนถึงการปฏิบัติตนของสามีภรรยา

ตารางที่ 3 ภาษีที่สะท้อนบทบาทในการวางรากฐานสถาบันการสมรสและควบคุมพฤติกรรมทางเพศ

ภาษี	ถอดความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
10. ชื่อจ้าวหื้อพ่อหาง ชื่อนางหื้อพ่อแม่	จะเลือกภรรยา ให้ดูไปถึงแม่และ ครอบครัว ของฝ่ายหญิง	สจ.	ครอบครัว ปลุกฝังความคาดหวัง และสอน ทักษะการเลือกคู่ครอง โดยเน้นให้พิจารณา พื้นเพของวงศ์ตระกูล ซึ่งสะท้อนว่า การแต่งงานเป็นเรื่องระหว่างสองครอบครัว
11. คนเรารักการ มีด พานเลียนเกลี้ยง...	สอนให้หญิงเลือก ชายที่ขยันทำงาน	อร.	ครอบครัว สร้างความคาดหวัง ต่อคุณสมบัติ ของคู่ ครองในอุดมคติ โดยเน้นความ ขยันหมั่นเพียร ซึ่งเป็นคุณค่าสำคัญในสังคม เกษตรกรรม
12. กินก่อนทาน มาน ก่อนแต่ง	การตั้งครรภ์ก่อน แต่งงานเป็นเรื่อง ที่ไม่ถูกต้องตาม ธรรมเนียม	รบ.	ครอบครัว ปลุกฝังระเบียบวินัย และควบคุม พฤติกรรมทางเพศของหนุ่มสาวอย่างเข้มงวด โดยใช้ภาษีเป็นเครื่องมือกำกับให้อยู่ในจารีต ประเพณี
13. ผัวเป็นหิง หื้อเมีย เป็นข้อง	สามีเป็นคนหา ภรรยาเป็นคนเก็บ เพื่อสร้างฐานะ ครอบครัว	สจ.	ครอบครัว กำหนดบทบาททางเศรษฐกิจ ของสามีและภรรยาอย่างชัดเจน เพื่อสร้าง ความมั่นคงให้กับหน่วยครอบครัวใหม่

ภาชิต	ถอตความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
14. ผัวเป็นไฟ หื้อเมียเป็นน้ำ	เมื่อฝ่ายหนึ่งร้อน อีกฝ่ายต้องเย็น เพื่อรักษาความสัมพันธ์	สจ.	ครอบครัว กำหนดบทบาททางอารมณ์ และสอนทักษะการประนีประนอมในการใช้ชีวิตคู่ เพื่อรักษาความสงบสุขในบ้าน
15. อย่าเล่นซู้กับเมียท่าน	สอนให้อยู่ในศีลธรรม ไม่ประพฤติผิดในกาม	รบ.	ครอบครัวใช้ภาชิตเป็นเครื่องมือ ปลุกฝังวินัยทางศีลธรรม โดยอิงกับหลักพุทธศาสนา (ศีลข้อ 3) เพื่อรักษาโครงสร้างแบบผัวเดียวเมียเดียว

4. บทบาทในการถ่ายทอดคุณธรรมและมโนทัศน์ทางวัฒนธรรม

นอกจากการจัดระเบียบความสัมพันธ์แล้ว ครอบครัวยังมีบทบาทในการถ่ายทอดคุณธรรม จริยธรรม และมโนทัศน์ทางวัฒนธรรมที่ลึกซึ้งผ่านภาชิต

ตารางที่ 4 ภาชิตที่สะท้อนบทบาทในการถ่ายทอดคุณธรรมและมโนทัศน์ทางวัฒนธรรม

ภาชิต	ถอตความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
16. แปลงผิดไว้หื้อลูก แปลงถูกไว้หื้อหลาน	รักลูกหลานต้องหมั่นอบรมสั่งสอน (รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี)	สจ.	ครอบครัวตระหนักถึง บทบาทหลักในการขัดเกลาทางสังคมโดยตรง โดยมีหน้าที่รับผิดชอบในการสั่งสอนและถ่ายทอดบรรทัดฐานที่ถูกต้องให้แก่คนรุ่นต่อไป
17. ลูกกับพ่อเหมือน ยอกับลาบ	ลูกกับพ่อ ย่อมมีความเห็นสอดคล้องต้องกัน	อร.	ครอบครัวใช้มโนทัศน์ทางวัฒนธรรมอาหาร ในการสร้างมโนทัศน์เรื่องความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

สรุปผลการวิจัย

การศึกษานี้ได้ตอบวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยแสดงให้เห็นว่าภาชิตลำนนาไม่ใช่เพียงภาพสะท้อนสังคม แต่เป็นเครื่องมือปฏิบัติการ (Operational tool) ที่สถาบันครอบครัวในสังคมลำนนาดั้งเดิมนำมาใช้เพื่อทำหน้าที่จัดระเบียบและขัดเกลาทางสังคมอย่างเป็นระบบ โดยสามารถสรุปบทบาทหลักได้ 4 ด้าน คือ

1. การสร้างและต่อยอดโครงสร้างอำนาจตามลำดับอาวุโส: ผ่านการกำหนดบทบาทและปลูกฝังความกตัญญู
 2. การเป็นหน่วยงานหลักด้านสวัสดิการสังคม: ผ่านการสอนให้พึ่งพิงและรักษาความสามัคคีในระบบเครือญาติ
 3. การกำกับดูแลการสร้างครอบครัวใหม่: ผ่านการวางบรรทัดฐานการเลือกคู่ การครองเรือน และการควบคุมพฤติกรรมทางเพศ
 4. การเป็นสถาบันการศึกษาขั้นพื้นฐาน: ผ่านการถ่ายทอดคุณธรรม จริยธรรม และมโนทัศน์ทางวัฒนธรรม
- การวิเคราะห์โดยเชื่อมโยงกับแนวคิดทางสังคมวิทยาและบริบททางประวัติศาสตร์สังคม ทำให้เห็นว่าภาชิตเป็นกลไกที่ครอบครัวใช้ในการผลิตซ้ำอุดมการณ์และโครงสร้างทางสังคมที่พึงประสงค์จากรุ่นสู่รุ่น เพื่อธำรงรักษาสังคมลำนนาให้มีความมั่นคงและเป็นระเบียบเรียบร้อย

อภิปรายผลการวิจัย

1) ภาชิตกลุ่มบทบาทในการปลูกฝังลำดับชั้นทางสังคมและความกตัญญู แสดงให้เห็นว่าครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่กำหนดบทบาททางสังคม ให้กับบุคคลตามช่วงวัย โดยยกย่องผู้สูงอายุให้เป็น “แสงเรือน” หรือผู้มีปัญญาสำหรับสั่งสอนลูกหลาน ซึ่งสอดคล้องกับงานของ พรวิภา ไชยสมคุณ ที่ชี้ว่าโลกทัศน์หนึ่งในภาชิตลำนนา คือ การให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้สูงอายุในครอบครัวและสังคม การเป็น “บุคคลที่มีคุณค่า” ในที่นี้จึงหมายถึงการเป็นที่พึ่งพิงทางปัญญาและจิตใจของคนในครอบครัว ในขณะเดียวกัน ครอบครัวก็ใช้ภาชิตเพื่อปลูกฝังระเบียบวินัยให้คนรุ่นหลังแสดงความเคารพและมีความกตัญญูต่อบุพการี โดยเฉพาะการเลี้ยงดูพ่อแม่ยามแก่เฒ่า ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา ดังที่ พระมหาวัฒน์ วทณนสุธิ (อุปคำ) ได้ชี้ให้เห็นถึงคำสอนเรื่องคุณธรรมในภาชิตลำนนา 4 บทบาทนี้ จึงเป็นการสร้างและผลิตซ้ำโครงสร้างความสัมพันธ์ตามลำดับอาวุโสให้ดำรงอยู่ในสังคม

2) ภาษิตกลุ่มบทบาทในการสร้างความมั่นคงและเป็นเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม สะท้อนบทบาทของครอบครัวในการเป็นหน่วยพื้นฐานที่สร้างความมั่นคงทางสังคม สังคมล้านนาในอดีตเป็นสังคมที่ต้องพึ่งพิงแรงงานและทรัพยากรจากเครือญาติ ครอบครัวจึงใช้ภาษิตเพื่อปลูกฝังวินัย ให้สมาชิกยึดมั่นในค่านิยม "พวกพ้องนิยม" (Nepotism) ในเชิงบวก คือ การให้ความสำคัญกับคนในวงศ์ตระกูลก่อนคนนอก (ไม่ควรหันหลังให้ไส้) และสอนว่าเครือญาติ คือ ที่พึ่งสุดท้ายยามเดือดร้อน (บทเสียบอกพี่น้อง) ซึ่งเป็นการสร้างสำนึกร่วมและความผูกพันในกลุ่ม บทบาทนี้สอดคล้องกับงานของ เบญจศักดิ์ เจริญหาวิทย์ ที่พบว่า ภาษิตล้านนาถูกใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเน้นเรื่องความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และการถนอมน้ำใจกัน

3) ภาษิตกลุ่มบทบาทในการวางรากฐานสถาบันการสมรสและควบคุมพฤติกรรมทางเพศ กลุ่มนี้มีจำนวนมากที่สุด สะท้อนว่าครอบครัวให้ความสำคัญกับการสร้างครอบครัวใหม่เป็นอย่างยิ่ง ครอบครัวทำหน้าที่กำหนดบทบาทของสามีภรรยาทั้งในเชิงเศรษฐกิจ (ผัวเป็นหิง หื้อเมียเป็นช่อง) และอารมณ์ (ผัวเป็นไฟ หื้อเมียเป็นน้ำ) เพื่อสร้างครอบครัวที่มั่นคงและมีระเบียบ นอกจากนี้ ครอบครัวยังทำหน้าที่ปลูกฝังวินัยที่เข้มงวดในการควบคุมพฤติกรรมทางเพศของหนุ่มสาว โดยเฉพาะการห้ามชิงสุกก่อนห่าม (กินก่อนทาน มานก่อนแต่ง) ซึ่งเป็นจารีตที่สำคัญอย่างยิ่งในสังคมดั้งเดิม การเลือกคู่ครองก็ไม่ได้เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล แต่เป็นเรื่องของวงศ์ตระกูล ดังภาษิต "ซื่อนางหื้อพ่อแม่" ที่ครอบครัวใช้สอนให้ลูกหลานพิจารณาพื้นเพของอีกฝ่าย ซึ่งเป็นกลไกที่ประกันว่าครอบครัวใหม่ที่จะเกิดขึ้นจะเข้ากับโครงสร้างสังคมเดิมได้

4) ภาษิตกลุ่มบทบาทในการถ่ายทอดคุณธรรมและมโนทัศน์ทางวัฒนธรรม “แปลงผิดไว้หื้อลูก แปลงถูกไว้หื้อหลาน” ชี้ให้เห็นการตระหนักรู้ในบทบาทของครอบครัวในฐานะผู้ขัดเกลาทางสังคม โดยตรง ซึ่งเป็นหัวใจของการสืบทอดวัฒนธรรม ที่น่าสนใจ คือ ภาษิต “ลูกกับพ่อเหมือนยอกกับลาบ” ซึ่งสะท้อนบทบาทของครอบครัวในการใช้มโนทัศน์ทางวัฒนธรรม เพื่อสอนเรื่องความสัมพันธ์ การจะเข้าใจภาษิตนี้ต้องเข้าใจบริบททางสังคมของ “ลาบ” ในวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งไม่ใช่แค่อาหาร แต่เป็นสัญลักษณ์ของวาระพิเศษ การรวมกลุ่มของญาติมิตรและผู้ชาย และเป็นอาหารที่มีคุณค่าสูง 7 ส่วน “ยอ” (เครื่องใน) เป็นส่วนประกอบสำคัญที่ขาดไม่ได้ในลาบ ดังนั้น การที่ครอบครัวเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของพ่อลูกว่าเป็นดัง “ยอกกับลาบ” จึงเป็นการสอนว่าความสัมพันธ์นี้เป็นสิ่งสำคัญ มีคุณค่า และแยกจากกันไม่ได้ เป็นส่วนประกอบที่ทำให้ครอบครัวสมบูรณ์ เช่นเดียวกับที่ยอทำให้ลาบสมบูรณ์ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ที่ลึกซึ้งกว่าแค่การตีความตามตัวอักษร และแสดงให้เห็นว่าครอบครัวใช้ภาษาเพื่อสร้างระบบคิดและความเชื่อเกี่ยวกับโครงสร้างของตนเอง

ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้ประโยชน์

ผลการวิจัยนี้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอนวิชาภาษาและวัฒนธรรมล้านนา โดยชี้ให้เห็นว่า มิติทางสังคมของภาษาถิ่นซึ่งกว่าการเรียนรู้คำศัพท์และไวยากรณ์ นอกจากนี้ยังสามารถนำไปต่อยอดในการวิจัยเชิงเปรียบเทียบ เพื่อศึกษาบทบาทของสถาบันครอบครัวที่สะท้อนผ่านภาษิตในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากสังคมดั้งเดิมอย่างไร ภายใต้อิทธิพลของโลกาภิวัตน์และสื่อสมัยใหม่ซึ่งจะทำให้เข้าใจพลวัตและการปรับตัวของสถาบันครอบครัวล้านนาในโลกยุคปัจจุบันได้ดียิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนาภรณ์. (2513). *สำนวนไทย*. รวมสาสน.
- กิ่งแก้ว อัครการ. (2519). *คติชนวิทยา*. หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.
- เจือ สตะเวทิน. (2515). *สุภาษิตสากล*. ก้าวหน้า.
- ฐะปะนีย์ นาครทรรพ. (2514). *ความสำคัญของภาษาไทยและข้อสังเกตเกี่ยวกับลักษณะของภาษาไทย*. โรงพิมพ์กรุงเทพการพิมพ์.
- นิภาภรณ์ ปุณณพิชชา. (2556). *สังคมและวัฒนธรรมในภาษิตล้านนา*. [การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยพะเยา].
- เบญจภักค เจริญมหาวิทยาลัย. (2564). *คติชนประเภทภาษิตของชาวล้านนาที่นำมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต*. *วารสารพุทธศิลป์*. 8(2), 118-130.
- ประเทือง คล้ายสุบรรณ. (2528). *สำนวนไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 8). โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์.
- ประภาส สีอำไพ. (2538). *วัฒนธรรมทางภาษา*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปภาณี ฐิติวัฒนา. (2523). *สังคมวิทยา*. ไทยวัฒนาพานิช.
- พรวิภา ไชยสมคุณ. (2564). *โลกทัศน์เกี่ยวกับผู้สูงอายุจากภาษิตล้านนา*. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*. 40(4), 14-26.
- พระมหาวัฒน์ วทณสุธิ (อุปคำ). (2545). *คำสอนเรื่องคุณธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในภาษิตล้านนา*. [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].
- พระวัลลภ ธรรมหมื่นยอง. (2547). *ความคิดทางปรัชญาในภาษิตล้านนา*. [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่].
- เพ็ญแข วัจนสุนทร. (2528). *ค่านิยมในสำนวนไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 3). โอเดียนสโตร์.
- ภิญโญ จิตต์ธรรม. (2520). *ภาษิตชาวบ้าน*. โรงพิมพ์สงขลาพานิชย์.

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2553). *ภาษิต คำพังเพย สำนวนไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 15). ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2555). *ภาษิต สำนวนไทย 4 ภาค*. ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554* (พิมพ์ครั้งที่ 2). ราชบัณฑิตยสถาน.
- วิเชียร เกษประทุม. (2537). *สำนวนไทยฉบับสมบูรณ์. วิธีทธีพัฒนา*.
- วิมล คำศรี. (2540). *ภาษิตและสำนวน : วรรณกรรมมุขปาฐะเมืองนครศรีธรรมราชการศึกษาเชิงวิเคราะห์*. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และสำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช.
- ศิริ พิบูลย์สวัสดิ์ และกิตติยา อ่อนสำอางค์. (2513). *สำนวนโวหาร สุภาษิต และคำพังเพย*. ผดุงวิทย์.
- สมร เจนจิจะ. (2525). *วิเคราะห์ลำนนาภาษิต*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ].
- สมร เจนจิจะ. (2558). *ภาษิตลำนนา* (พิมพ์ครั้งที่ 5). สถาพรบุคส์.
- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2512). *ภูมิปัญญาชาวบ้านปักษ์ใต้*. สถาบันทักษิณคดีศึกษา.
- สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร. (2536). *ร้อยกระบวณสำนวนไทย*. เคล็ดไทย.
- โสภณา ศรีจำปา. (2528). *สุภาษิตเวียดนามเปรียบเทียบสุภาษิต สำนวน คำพังเพยไทย*. ภาษาและวัฒนธรรม, 5(2), 14-26.
- อัญชลี สิงห์น้อย. (2545). *สำนวน สุภาษิต และคำพังเพย ภาษาส้องวัฒนธรรม*. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 10(2), 75-88.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. (2554). *โวหารลำนนา (เพลงละอ้อน ปริศนา-คำทาย คำอุบ่าว-อุสาว สุภาษิต)* (พิมพ์ครั้งที่ 2). โรงพิมพ์มิ่งเมือง.

การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน
แบบ Heritage Handprint ในพื้นที่อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ :
กรณีศึกษา ชุมชน 10 โหม้ง โหล่งผญา

Development of a Community-Based Cultural Tourism Model
Using the Heritage Handprint Approach in San Kamphaeng District,
Chiang Mai Province : A Case Study of 10 Mhong Hlong Phaya community

ปลินดา ระมิงค์วงศ์¹

Palinda Ramingwong

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

Chiang Mai Rajabhat University

วันที่รับบทความ : วันที่ 5 มิถุนายน 2568

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ 8 ตุลาคม 2568

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ 5 พฤศจิกายน 2568

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

E- mail: palinda@g.cmru.ac.th

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชน “10 โหม่ง โหล่งผญา” 2) พัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบ Heritage Handprint โดยมีส่วนร่วมกับชุมชน และ 3) เผยแพร่รูปแบบการท่องเที่ยวดังกล่าวสู่สาธารณะ การวิจัยนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการสำรวจชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA) การสัมภาษณ์เชิงลึก และการอบรมเชิงปฏิบัติการแบบ A-I-C (Appreciation Influence Control) ขอบเขตของการวิจัยครอบคลุมทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชนเพื่อนำไปสู่การสร้างสรรค์กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน ข้อมูลจากการสำรวจพบว่า บางชุมชนมีการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอยู่แล้ว ขณะที่บางแห่งยังไม่เคยจัดกิจกรรมดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ทุกชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยว นอกจากนี้ จากการอบรมเชิงปฏิบัติการแบบ A-I-C ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลหลัก พบว่า ทั้ง 10 ชุมชนต้องการการสนับสนุนด้านองค์ความรู้ งบประมาณ และการจัดการระบบขนส่งสาธารณะ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว การวิจัยนี้เสนอรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม แบบ Heritage Handprint ซึ่งเน้นความเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละโหม่ง การมีส่วนร่วมของชุมชน และการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น อีกทั้งยังมีการทดลองจัดกิจกรรมใน 4 ชุมชนหลัก และการผลิตสื่อประชาสัมพันธ์ เพื่อสร้างการรับรู้และส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่ “10 โหม่ง โหล่งผญา”

คำสำคัญ: การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบ Heritage Handprint, ชุมชน 10 โหม่ง โหล่งผญา

ABSTRACT

This research aims to: 1) examine the tourism potential in the “10 Mhong Hlong Phaya” community area; 2) develop a Heritage Handprint cultural tourism model through community participation; and 3) disseminate the tourism model to the public. The study employed Participatory Action Research (PAR) using a qualitative research approach. Data were collected through Participatory Rural Appraisal (PRA), in-depth interviews, and A-I-C (Appreciation–Influence–Control) participatory workshops. The research focused on community tourism resources to facilitate the creation of community-based cultural tourism activities. The findings revealed that while some communities had already established cultural tourism activities, others had never organized such initiatives. Nevertheless, all ten communities demonstrate the potential to develop tourism activities. The A-I-C participatory workshops with key informants further indicated that all communities required support in knowledge development, budget allocation, and public transportation system management to accommodate tourists effectively. Based on these findings, the study developed a Heritage Handprint cultural tourism model that emphasizes the unique identity of each mhong, community participation, and the preservation of local wisdom. The project also implemented pilot tourism activities in four communities, and produced promotional materials to raise public awareness and promote cultural tourism within the “10 Mhong Hlong Phaya” area.

Keywords: Cultural tourism, Heritage Handprint Cultural Tourism, 10 Mhong Hlong Phaya community

บทนำ

สันกำแพง เป็นอำเภอที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอเมืองเชียงใหม่ เป็นดินแดนที่ร่ำรวยไปด้วยความงดงามทางประวัติศาสตร์ที่สั่งสมผ่านการเข้ามาของผู้คนหลากหลายกลุ่มต่อเนื่องกันมา เมื่อพูดถึงอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ คนทั่วไปอาจจดจำภาพของงานศิลปหัตถกรรมที่เฟื่องฟูในอดีต นับตั้งแต่ประมาณ 200 ปีก่อน ที่พระครูอินตา พระประจำวัดบ่อสร้าง เดินทางจุดธูปไปยังถิ่นไถลื้อบริเวณชายแดนเมียนมาร์ และได้สังเกตเห็นศิลปะการทำร่มของชุมชนท้องถิ่น เมื่อเสร็จสิ้นการจุดธูปและกลับสู่วัด ท่านได้สอนและสนับสนุนให้ชาวบ้านบ่อสร้างหาวัสดุมาทำร่มตามแบบที่ท่านได้เรียนรู้มา โดยการแบ่งส่วนงานให้ชุมชนต่าง ๆ ช่วยกันผลิต ส่งผลให้เกิดเครือข่ายช่างทำร่มที่ขยายตัวไปทั่วหลายชุมชนในพื้นที่อำเภอสันกำแพงและดอยสะเก็ด ความสำเร็จนี้ได้กระตุ้นให้ชาวบ้านพัฒนาทักษะด้านงานหัตถกรรมอื่น ๆ เพิ่มเติม ไม่ว่าจะเป็นงานไม้ การทอผ้าไหม การผลิตกระดาษสา งานจิตรกรรม และศิลปกรรมสาขาต่าง ๆ จนเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง ทำให้อำเภอสันกำแพงได้รับการจดจำในฐานะเมืองท่องเที่ยวด้านศิลปหัตถกรรมผ่านร้านจำหน่ายสินค้า โรงงาน และศูนย์สาธิตการผลิต ภาพรถทัวร์คันใหญ่ที่พานักท่องเที่ยวมาตามแหล่งหัตถกรรมของสันกำแพงกลายเป็นความทรงจำของผู้คน (สุดาร่า สุธงษา, ม.ป.ป.) แต่ในปัจจุบันภาพของอำเภอสันกำแพงเปลี่ยนไปจากเดิมมาก เมื่องานหัตถกรรมของอำเภอสันกำแพงเริ่มซบเซา เนื่องจากตลาดที่เปลี่ยนไป ไม่ว่าจะเป็นการเติบโตของตลาดออนไลน์ และการแข่งขันในตลาดโลกที่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะจากประเทศจีนและประเทศในภูมิภาค รวมไปถึงการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ในปี พ.ศ. 2563 ทำให้ภาพในปัจจุบันของอำเภอสันกำแพงจึงไม่ใช่แบบที่คุ้นเคย คนในชุมชนที่เคยเป็นผู้ผลิตงานฝีมือชั้นดี ต้องปรับเปลี่ยนอาชีพไป เช่น เมื่อไม่มีคำสั่งซื้อที่มาจากต่างประเทศ หลายหมู่บ้านได้มีการปรับเปลี่ยนโรงงานเป็นร้านอาหาร ร้านกาแฟ หรือบางคนก็ไม่ได้ประกอบอาชีพหัตถกรรมที่ทำงานที่บ้านอีกเลย (The Momentum, 2567)

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางความซบเซาทางเศรษฐกิจของอำเภอสันกำแพง พบว่า มีความพยายามฟื้นฟูกลุ่มและพัฒนาตลาดที่มาจากฐานความเข้มแข็งภายในชุมชน โดยมีการรวมตัวของตัวแทนจากชุมชนโหล่งอิ้มควา ตำบลสันกลาง แหล่งเรียนรู้กองตมีศิลป์ ตำบลสันกำแพง กาดจาวเขินชุมชนวัดสันก้างปลา ตำบลทรายมูล บ้านจ้านัก ตำบลบวกค่าง ศูนย์เรียนรู้หนองพญาพรหม ตำบลออนใต้ รวมถึงพิพิธภัณฑ์ศิลปะร่วมสมัยใหม่เอี่ยม และศูนย์อุตสาหกรรมทำร่มบ่อสร้าง ตำบลต้นเปา ซึ่งทั้งหมดอยู่บนฐานของความคิดที่ต้องการสืบต่อจุดเด่นของความเป็นสันกำแพงที่มีฐานจากงานฝีมือโดยพยายามร่วมกันสร้างพื้นที่ท่องเที่ยวหัตถกรรมวัฒนธรรมสร้างสรรค์ ผลักดันเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในระดับชุมชน ผ่านชื่อ “6 โหม่ง โหล่งฝน”² (ประชาธรรม, 2566) และต่อมาได้มีการขยายเครือข่ายเพิ่มอีก 4 โหม่ง ได้แก่ โหม่งโรงตมิด ตำบลแม่ปุกคา โหม่งบ้านหม้อดิน

² คำว่า “โหม่ง” ในภาษาเหนือ แปลว่า พวก หรือ กลุ่ม ส่วนคำว่า “โหล่ง” ในภาษาเหนือแปลว่า พื้นที่ หรือ ย่าน และ คำว่า “ฝน” (สะกดตามที่ชุมชนกำหนด) ในภาษาเหนือแปลว่า ปัญญา เมื่อรวมกันจึงมีความหมายว่า 6 กลุ่มในพื้นที่แห่งปัญญา

ตำบลห้วยทราย โหม่งศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงบ้านม่วงชุม ตำบลแช่ช้าง และโหม่งสถานศิลป์ถิ่นหัตถกรรม ตำบลร้องวัวแดง กลายเป็น “10 โหม่ง โหล่งผญา” ดังนั้น เพื่อเป็นการส่งเสริมและสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชนในเขตอำเภอสันกำแพงให้มีการสานต่อคุณค่าและสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับงานศิลปหัตถกรรมที่หลากหลายซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของคนในพื้นที่ จึงเป็นที่มาของงานวิจัยนี้ซึ่งเป็นโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประสบการณ์อย่างสร้างสรรค์ภายใต้แนวคิด “คนเฒ่าเล่าผญา คนรุ่นใหม่ปักบ้านมาสร้างสรรค์” (คนรุ่นใหม่ถ่ายทอดภูมิปัญญา คนรุ่นใหม่กลับบ้านมาสร้างสรรค์) ผ่านการออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวชุมชนแบบใหม่ให้กับนักท่องเที่ยว โดยเน้นกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวได้มาเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านหัตถศิลป์ในพื้นที่ชุมชนเครือข่าย 10 โหม่ง โหล่งผญา และได้ลงมือทำงานศิลปหัตถกรรมร่วมกับชุมชน เปรียบเสมือนเป็นการประทับรอยมือของนักท่องเที่ยว (Handprint) ไว้ในพื้นที่ และเป็นการต่อลมหายใจให้กับภูมิปัญญาในท้องถิ่นด้วยความร่วมมือของนักท่องเที่ยวกับชาวบ้านเจ้าของพื้นที่ทั้งคนรุ่นใหม่และคนรุ่นเดิม โดยชาวบ้านทั้ง 10 ชุมชนมีส่วนร่วมในการออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวและนำเสนอเผยแพร่แก่นักท่องเที่ยวต่อไป เนื่องจากมีงานวิจัยที่พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวประกอบด้วย การส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยว ส่งเสริมการพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ ความเข้าใจในการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ และส่งเสริมการพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวบนสื่อสังคมออนไลน์ที่สามารถเชื่อมโยงกลุ่มนักท่องเที่ยวกับชุมชนและผู้ประกอบการให้สามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวที่เท่าเทียมกัน (อัจฉริยาพร คันธมาลาเจริญ, 2564)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชน “10 โหม่ง โหล่งผญา”
2. เพื่อพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบ Heritage Handprint แบบมีส่วนร่วมกับชุมชน “10 โหม่ง โหล่งผญา”
3. เพื่อเผยแพร่รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบ Heritage Handprint ออกสู่สาธารณะ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ด้วยการสำรวจสภาพชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal-PRA) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) และการอบรมเชิงปฏิบัติการ

ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมแบบสร้างสรรค์ หรือ A-I-C (Appreciation Influence Control) มีผู้ให้ข้อมูลหลักในการวิจัย จำนวน 35 คน ได้มาจากการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูล คือ เป็นครูภูมิปัญญา ราษฎรชาวบ้าน ผู้มีความรู้เกี่ยวกับงานศิลปหัตถกรรม หรือเป็นคนในชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวในชุมชน เป็นผู้มีความสนใจอยากผลักดันให้ชุมชนของตนเองเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และสามารถเข้าร่วมโครงการตลอดการวิจัยได้ ซึ่งได้มาจากการแนะนำของผู้นำกลุ่ม 10 หมู่ มีขอบเขตการดำเนินงานครอบคลุมการศึกษาศักยภาพด้านการท่องเที่ยวของชุมชน 10 หมู่ หนองผญา และการออกแบบรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนแบบ Heritage handprint การทดลองท่องเที่ยว และการผลิตสื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว มีแนวทางการดำเนินการวิจัยเพื่อตอบวัตถุประสงค์แต่ละข้อ ดังนี้

1. การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชน 10 หมู่ หนองผญา ในส่วนนี้ดำเนินการโดยการเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยการสำรวจสภาพชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA) เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชน กิจกรรมการท่องเที่ยว สถานที่ที่น่าสนใจ กลุ่มผู้ใช้บริการการท่องเที่ยวของชุมชน เพื่อร่วมกันค้นหารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบ Heritage handprint ที่เหมาะสมกับชุมชน

2. การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบ Heritage handprint แบบมีส่วนร่วมกับชุมชน 10 หมู่ หนองผญา การศึกษาในส่วนนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการอบรมเชิงปฏิบัติการด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมแบบสร้างสรรค์ หรือ A-I-C (Appreciation Influence Control) ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลหลักทั้ง 35 คน เพื่อเป็นการสร้างความรู้และแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมระหว่างกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักกับวิทยากรผู้เชี่ยวชาญและนักวิจัย สำหรับวัตถุประสงค์ข้อนี้ ได้ดำเนินการใน 2 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 ขั้นเห็นคุณค่า (Appreciation: A) เพื่อพูดคุยเรื่องสภาพปัจจุบันและปัญหาในชุมชนที่ผ่านมา และสอบถามความคาดหวังในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ผ่านการสนทนากลุ่ม (Focus group) ขั้นที่ 2 ขั้นตอนการปฏิสัมพันธ์ (Influence: I) เป็นการระดมความคิดอย่างสร้างสรรค์เกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละหมู่ รวมถึงเหตุผลและปัจจัยที่เป็นเหตุจูงใจให้เกิดความต้องการที่จะจัดรูปแบบการท่องเที่ยวตามที่เสนอ

3. การเผยแพร่รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบ Heritage Handprint ออกสู่สาธารณะ ใช้วิธีการขั้นที่ 3 ของกระบวนการ A-I-C ได้แก่ ขั้นการควบคุมเพื่อให้เกิดความสำเร็จ (Control: C) ด้วยการวางแผนดำเนินการ ได้แก่ การทดลองกิจกรรมการท่องเที่ยว การผลิตสื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนแบบ Heritage Handprint ในรูปแบบของคลิปวิดีโอและแผนที่การท่องเที่ยวพร้อมรายละเอียดกิจกรรม ซึ่งจะนำเสนอผ่านสื่อโซเชียลมีเดียต่าง ๆ ของแต่ละหมู่ (เจน จันทรสุภาเสน และคณะ, 2563)

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยสรุปประเด็นสำคัญที่ได้จากการสัมภาษณ์และการอบรมเชิงปฏิบัติการ โดยใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content analysis) และเข้ารหัสข้อมูล (Coding) ตามประเด็นที่สำคัญ เช่น ข้อมูลภูมิปัญญา กิจกรรมการท่องเที่ยว สถานที่ที่น่าสนใจ ราคา และตรวจสอบความน่าเชื่อถือและความถูกต้องของข้อมูลด้วยการตรวจสอบร่วมกันของผู้ให้ข้อมูล (Member checking) และนำข้อมูลที่ได้มาสังเคราะห์เพื่อนำไปพัฒนาเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนของทั้ง 10 โหม่ง จากนั้นผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากทุกขั้นตอนการวิจัยมาจัดทำเป็นคลิปวิดีโอประชาสัมพันธ์ และแผนที่ประชาสัมพันธ์รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนแบบ Heritage handprint ในชุมชน 10 โหม่ง โหล่งผญา เพื่อประชาสัมพันธ์สู่ภายนอกต่อไป

ผลการวิจัย

1. การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชน 10 โหม่ง โหล่งผญา

ในส่วนนี้ดำเนินการโดยการเก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสำรวจสภาพชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA) เพื่อศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวที่มีอยู่ในพื้นที่ทั้ง 10 โหม่ง ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชน 10 โหม่ง โหล่งผญา

ลำดับ	โหม่ง	แหล่งท่องเที่ยว ของชุมชน	กิจกรรมการท่องเที่ยว ของชุมชน	กลุ่มผู้ใช้บริการ การท่องเที่ยวของชุมชน
1	ศูนย์อุตสาหกรรมทำรม บ่อสร้าง ตำบลต้นเปา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่	- ศูนย์ รมบ่อสร้าง - พิพิธภัณฑ์ศิลปะ ร่วมสมัยใหม่เอี่ยม	- ชมการสาธิตทำรมบ่อสร้าง - เล่นทำรมหรือพักกระดาดชา	- กลุ่มศึกษาดูงาน - กลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทย - กลุ่มนักท่องเที่ยวต่างชาติ
2	กาดจาวเงิน ชุมชนวัดสันกำแพง ตำบลทรายมูล อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่	- กาดจาวเงิน - เอือนไทเงิน - ร้านสหกรณ์ - วัดสันกำแพง - วัดทรายมูล	- ชอปโป้งผลิตภัณฑ์ชุมชน - เที่ยวชมเรือนโบราณ - ทำเวิร์กชอปเรียนรู้ เกี่ยวกับชาออแกนิกส์	- นักท่องเที่ยวในพื้นที่ - กลุ่มนักท่องเที่ยวต่างชาติ
3	บ้านจางนัก ตำบลบวกค้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่	- พิพิธภัณฑ์บ้านจางนัก - บ้านจางกาแฟ - วัดป่าตาล	- เยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ - แกะสลักช้าง เขียนลายเส้น เติมสีรูปช้าง - ชมการแกะสลักช้าง	- กลุ่มนักท่องเที่ยวต่างชาติ - กลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทย - กลุ่มนักเรียน นักศึกษา

ลำดับ	โหม่ง	แหล่งท่องเที่ยว ของชุมชน	กิจกรรมการท่องเที่ยว ของชุมชน	กลุ่มผู้ใช้บริการ การท่องเที่ยวของชุมชน
4	ศูนย์การเรียนรู้หนองพญา พรหม ตำบลออนใต้ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่	- วัดป่าตึง - วัดเชียงแสน - หนองพญาพรหม - อ่างเก็บน้ำปางห้วยลาน - หมู่บ้านปางห้วยลาน - ออนใต้ฟาร์ม	- แกะสลักรูปสัตว์ 12 นักษัตร และลงสี - สานกระเป๋ากาวัสดุดแทน - ตัดตุ๊กลายดอกไม้ - ทำดอกไม้ประดิษฐ์	- กลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทย - กลุ่มนักท่องเที่ยวต่างชาติ
5	โฮลฮิมควา ตำบลสันกลาง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่	- ฉำฉามาร์เก็ต - วัดสีมาราม - ร้านค้าต่าง ๆ ภายในชุมชน	- เวิร์กช็อปของร้านต่าง ๆ เช่น กิจกรรมปักผ้า ทำสบู่ ทำเทียนหอม ทำผ้ามัดย้อม	- คนในพื้นที่ - กลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทย - กลุ่มนักท่องเที่ยวต่างชาติ
6	โรงตีมีดแม่ปูคา ตำบลแม่ปูคา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่	- โรงตีมีด - วัดพระนอนแม่ปูคา - ร้านกาแฟหมาใจดำ - โรงหล่อพระกุลวัฒนา	- ฝึกตีมีด - ฝึกลับมีด	- ผู้ที่สนใจกิจกรรมตีมีด - กลุ่มเยาวชน - กลุ่มนักท่องเที่ยวต่างชาติ
7	แหล่งเรียนรู้กองตี่มีศิลป์ ตำบลสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่	- กองตี่มีศิลป์ - ช่วงสันกำแพง - วัดป่าแดง	- ทอผ้ากี่จั่ว - ทำหมวกกะโล่ - ทำขนมพื้นฐาน - สานตาแหลว - ตัดตุ๊ก	- กลุ่มศึกษาดูงาน - กลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทย - กลุ่มนักท่องเที่ยวต่างชาติ
8	โรงปั้นหม้อกองตี่ห้วยทราย ตำบลห้วยทราย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่	- โรงปั้นหม้อ - โรงงานทำผลิตภัณฑ์จากไม้มะม่วง	- ปั้นหม้อดินและเผาหม้อดิน แบบโบราณ	- นักเรียนนักศึกษา - กลุ่มศึกษาดูงาน - ชาวต่างชาติผู้สนใจการปั้นหม้อ
9	กลุ่มสานศิลป์ถิ่นหัตถกรรม ตำบลร้องวัวแดง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่	- กลุ่มสานศิลป์ถิ่นหัตถกรรม - นาแปลงใหญ่ - พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน ปิ่นกลางอยู่เปิง บ้านน้ำจ้ำ	- เวิร์กช็อปปักผ้า - เวิร์กช็อปผ้ามัดย้อม ด้วยสีธรรมชาติ - ศึกษาดูงานด้านการจัดการกลุ่ม	- กลุ่มศึกษาดูงาน - นักเรียนโรงเรียนนานาชาติ - กลุ่มนักท่องเที่ยวต่างชาติ
10	ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจ พอเพียง บ้านม่วงชุม	- ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง	- เวิร์กช็อปการทำ เครื่องประดับและพวงกุญแจ จากหญ้าแฝก	- กลุ่มศึกษาดูงาน - นักเรียนนักศึกษา

ลำดับ	โหม่ง	แหล่งท่องเที่ยว ของชุมชน	กิจกรรมการท่องเที่ยว ของชุมชน	กลุ่มผู้ใช้บริการ การท่องเที่ยวของชุมชน
	ตำบลแชช้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่		- เวิร์กช็อปปลูกประคบ สมุนไพร - แชเท้าด้วยสมุนไพร	

จากการสำรวจพื้นที่ชุมชน 10 โหม่ง พบว่า บางโหม่งมีศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยว หรือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงอยู่แล้ว เช่น ศูนย์อุตสาหกรรมทำร่มบ่อสร้าง โหล่งฮิมดาว บ้านจางนั๊ก เป็นต้น ในขณะที่บางแห่งทำกิจกรรมในรูปแบบของการเป็นศูนย์เรียนรู้ที่จะมีคนมาศึกษาดูงานและทำกิจกรรม เช่น กองตมิลศิลป์ กลุ่มสานศิลป์ถิ่นหัตถกรรม ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงบ้านม่วงชุม และศูนย์เรียนรู้หนองพญาพรหม ในขณะที่บางแห่งยังไม่เคยจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเลย เช่น โรงตมิลแม่ปุกคา โรงปั้นหม้อกองดีห้วยทราย ดังนั้น การทำกิจกรรมนี้จึงเป็นการให้แต่ละโหม่งได้ทบทวนและค้นหาศักยภาพของตนเองเพื่อเตรียมตัวสำหรับการออกแบบนวัตกรรมการท่องเที่ยวแบบ Heritage handprint ร่วมกันในขั้นตอนต่อไป

2. การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบ Heritage Handprint แบบมีส่วนร่วมกับชุมชน 10 โหม่ง โหล่งฝน

การศึกษาในส่วนนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการอบรมเชิงปฏิบัติการด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมแบบสร้างสรรค์ หรือ A-I-C (Appreciation Influence Control) ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลหลักทั้ง 35 คน ภายใต้หัวข้อ “การอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวแบบ Heritage handprint ที่ครอบคลุมมิติต่าง ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม” เพื่อเป็นการสร้างความรู้และแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมระหว่างกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักกับวิทยากรผู้เชี่ยวชาญและนักวิจัย สำหรับวัตถุประสงค์ข้อนี้ ได้ดำเนินการใน 2 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 ขั้นเห็นคุณค่า (Appreciation: A) เพื่อพูดคุยเรื่องสภาพปัจจุบันและปัญหาในชุมชนที่ผ่านมา และสอบถามความคาดหวังในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และ ขั้นที่ 2 ขั้นตอนการมีปฏิสัมพันธ์ (Influence: I) เป็นการระดมความคิดอย่างสร้างสรรค์เกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละโหม่ง โดยมีผลการศึกษา ดังนี้

2.1 จากการทำกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการขั้นที่ 1 พบว่า สภาพปัจจุบันและปัญหาในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวที่ผ่านมามีดังต่อไปนี้

1) การขาดประสบการณ์ กล่าวคือ บางโรงแรมไม่มีประสบการณ์การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนมาก่อน หรือบางแห่งเป็นการจัดการท่องเที่ยวในรูปแบบของการเยี่ยมชมสถานที่ แต่ไม่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวสำหรับนักท่องเที่ยว

2) การขาดการประชาสัมพันธ์และการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากบางโรงแรมประกอบอาชีพเกี่ยวกับงานหัตถศิลป์และหัตถกรรมและมีลูกค้าประจำอยู่แล้ว แต่ยังไม่ได้ออกกิจกรรมด้านการท่องเที่ยว จึงขาดการประชาสัมพันธ์ หรือบางโรงแรมมีความสนใจอยากจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนแต่ขาดองค์ความรู้ ขาดการสนับสนุนด้านงบประมาณจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

3) การขาดบริการรถสาธารณะที่นักท่องเที่ยวจะใช้บริการไปยังโรงแรมต่าง ๆ ได้ เนื่องจากแต่ละโรงแรมตั้งอยู่ภายในชุมชนที่ต้องมียานพาหนะจึงจะสามารถเข้าถึงได้ ซึ่งเป็นปัญหาที่ยังต้องหาทางออก

ในส่วนของความคาดหวังของชุมชน 10 โรงแรมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จากการศึกษาพบว่า ทั้ง 10 โรงแรมมีความคาดหวัง ดังนี้

1) ต้องการให้นักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่เพิ่มมากขึ้น เพื่อให้เป็นที่รู้จักและเกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจในพื้นที่ และทำให้ภาพจำของสันกำแพงที่เคยเป็นเมืองท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงในอดีตฟื้นคืนกลับมา

2) ต้องการให้มีการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ทำให้นักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์และเรียนรู้คุณค่าทางด้านวัฒนธรรมของเมืองสันกำแพง และเพิ่มระยะเวลาในการท่องเที่ยวให้มากขึ้น ไม่มองว่าอำเภอสันกำแพงเป็นเพียงทางผ่านไปยังที่อื่น ๆ

3) ต้องการให้มีกิจกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาช่างฝีมือและงานด้านวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาให้กับทั้งนักท่องเที่ยวและคนรุ่นใหม่ภายในชุมชน ซึ่งหากมีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้และลงมือปฏิบัติ และสามารถสร้างรายได้ให้ด้วยก็จะทำให้คนรุ่นใหม่เห็นถึงคุณค่าและเป็นแนวทางในการสืบทอดงานฝีมือที่สามารถทำเป็นอาชีพภายในชุมชนของตนเองได้

4) ต้องการให้มีบริการรถขนส่งสาธารณะหรือรถรับส่งสำหรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการเดินทางไปยังโรงแรมต่าง ๆ

5) ต้องการให้มีสื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของ 10 โรงแรม เช่น แผนที่เส้นทางการท่องเที่ยวหรือคลิปวิดีโอเพื่อนำเสนอกิจกรรมการท่องเที่ยวของแต่ละโรงแรม

2.2 จากการทำกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการขั้นที่ 2 ได้รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละโหม่ง ดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนของแต่ละโหม่ง

ลำดับ	โหม่ง	กิจกรรม	รายละเอียด
1	ศูนย์อุตสาหกรรม ทำร่มบ่อสร้าง	การแนะนำสถานที่	- แนะนำศูนย์อุตสาหกรรมทำร่มฯ
		การบอกเล่าเรื่องราว	- บอกเล่าที่มาของร่มบ่อสร้าง
		การให้ชม	- ชมการสาธิตการทำร่มกระดาษสาตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนถึงขั้นตอนการวาดร่ม
		การให้ลงมือปฏิบัติ	- นักท่องเที่ยวลงมือวาดร่มกระดาษสา
		การให้ชิม	- ยังไม่มีการให้บริการในส่วนนี้
		การถ่ายภาพ	- นักท่องเที่ยวถ่ายภาพคู่กับผลงานของตนเอง
		การขายของ	- ร่มกระดาษสาและผลิตภัณฑ์อื่น ๆ จากกระดาษสา
2	กาดจาวเงิน	การแนะนำสถานที่	- แนะนำชุมชนบ้านสันกำแพงปลา
		การบอกเล่าเรื่องราว	- แนะนำกระบวนการทำงานของบ้านสันกำแพงปลาที่มีการทำงานในรูปแบบคณะกรรมการและรูปแบบการจัดการชุมชน
		การให้ชม	- ชมบ้านโบราณ - ชมกาดจาวเงิน (ทุกวันอาทิตย์) - แนะนำงานประจำปี (ประเพณี) “สานสัมพันธ์วัฒนธรรมไทเงิน”
		การให้ลงมือปฏิบัติ	- กิจกรรม เวิร์กช็อปภาคเกษตร (การปลูกพืชอินทรีย์) - กิจกรรม เวิร์กช็อปนอกภาคเกษตร (วิถีชีวิตประจำวัน)
		การให้ชิม	- รับประทานอาหาร ขนมประจำถิ่น น้ำชาสมุนไพร - คอมบูชะ
		การถ่ายภาพ	- นักท่องเที่ยวถ่ายภาพกับผลงานของตนเอง - นักท่องเที่ยวถ่ายภาพกับเฮือนไต้โบราณ
		การขายของ	- สินค้าในกาดจาวเงิน (ทุกวันอาทิตย์) - ผลิตภัณฑ์ผ้าปัก
3	บ้านจางนั๊ก	การแนะนำสถานที่	- แนะนำตำบลบวกค้างและสถานที่ตั้งของบ้านจางนั๊ก
		การบอกเล่าเรื่องราว	- เล่าเรื่องการค้นพบช้างเผือก พลายภูบาลรัตน์ และการถวายช้างเผือกแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในปี พ.ศ. 2509 ที่บ้านแม่ผาแพน - เล่าเรื่องราวที่มาของสล่าเพชรและบ้านจางนั๊ก

ลำดับ	โหม่ง	กิจกรรม	รายละเอียด
		การให้ชม	- เดินชมพิพิธภัณฑ์บ้านจางนั๊ก และชมการทำงานของสล่าช่างไม้
		การให้ลงมือปฏิบัติ	- ฝึกแกะสลักไม้ ซึ่งสามารถจัดเป็น เวิร์กช็อประยะสั้นและระยะยาวได้ - ลอดท่อนช่างไม้เพื่อความเป็นสิริมงคล
		การให้ชิม	- ชิมกาแฟจากร้านบ้านจางนั๊ก
		การถ่ายภาพ	- นักท่องเที่ยวถ่ายรูปกับซุ้มประตูทางเข้าบ้านจางนั๊ก ประติมากรรมช้างแมนมอ และช้างเอเชียว
		การขายของ	- งานไม้แกะสลักขนาดต่าง ๆ
4	ศูนย์การเรียนรู้ หนองพญาพรหม	การแนะนำสถานที่	- บอกเล่าเรื่องราวของหนองพญาพรหม อยู่ในเขตตำบลออนใต้ ซึ่งมีแหล่งท่องเที่ยวอีกมากมาย - หนองพญาพรหมเป็นประตูสู่ตำบลออนใต้
		การบอกเล่าเรื่องราว	- เล่าประวัติของหนองพญาพรหม เชื่อมไปหาดำบลออนใต้ - สอดแทรกประชาสัมพันธ์กิจกรรมอื่น ๆ ที่ทำกันเป็นประจำทุกปี เช่น งานลอยกระทง งานสงกรานต์ - เล่าเรื่องตำบลออนใต้พร้อมสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ เรื่องราวของวัด เรื่องวิถีชีวิต
		การให้ชม	- ชมบรรยากาศของหนองพญาพรหม - ชมสถานที่แกะสลักไม้ รวมถึงบอกเล่าที่มาที่ไปเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์
		การให้ลงมือปฏิบัติ	- กิจกรรม เวิร์กช็อปแกะสลักไม้รูปสัตว์ต่าง ๆ โดยสล่าชาติชาย เป็นวิทยากรให้ความรู้เรื่องอุปกรณ์ วิธีการแกะสลักก่อนลงมือปฏิบัติ - ลงมือแกะสลักไม้ - อาจมีกิจกรรมอื่น ๆ ของกลุ่มสอดแทรกสำหรับผู้สนใจ เช่น การตัดตุง การสานกระบี่จากเส้นพลาสติก การทำดอกไม้ประดิษฐ์จากเศษผ้า
		การให้ชิม	- ให้บริการอาหารว่างและเครื่องดื่มให้ผู้เข้าร่วมทำเวิร์กช็อป เช่น ข้าวต้มหัวหงอก ขนมต้ม น้ำอัญชัน
		การถ่ายภาพ	- นักท่องเที่ยวถ่ายภาพคู่กับผลงานของตนเอง
		การขายของ	- เลือกซื้อของที่ระลึก รวมถึงผลิตภัณฑ์ที่คนในชุมชนผลิต เช่น กระเป๋าสาน

ลำดับ	โหม่ง	กิจกรรม	รายละเอียด
			- แนะนำร้านค้าในพื้นที่ ได้แก่ ร้านยาตากาแฟ และร้านขึ้นคาเฟ่
5	โหล่งอิมคว	การแนะนำสถานที่	- เล่าประวัติของวัดสีมารามและเรือนบะเก่า (บ้านเก่า) ในชุมชน
		การบอกเล่าเรื่องราว	- เล่าความเป็นมาของชุมชนบ้านมอญไทเงิน - เล่าประวัติชุมชนโหล่งอิมคว
		การให้ชม	- ชมแผนที่ของดีชุมชน - เยี่ยมชมและแนะนำอุดหนุนสินค้าของแต่ละบ้าน พร้อมเล่าประวัติ และจุดเด่นต่าง ๆ - เล่นในกาชาด (ทุกวันเสาร์ อาทิตย์)
		การให้ลงมือปฏิบัติ	- กิจกรรม เวิร์กช็อปของบ้านศิลปินในโหล่ง เช่น การทำสบู่ การทำผ้ามัดย้อม
		การให้ชม	- อุดหนุนร้านค้าและร้านอาหารภายในโหล่งฯ (ร้านอาหารมินา)
		การถ่ายภาพ	- นักท่องเที่ยวสามารถถ่ายภาพตามจุดต่าง ๆ ในโหล่งอิมคว
		การขายของ	- สินค้าของแต่ละบ้านและสินค้าในกาชาด (ทุกวันเสาร์ อาทิตย์)
6	โรงตีมีดแม่ปู่คา	การแนะนำสถานที่	- เล่าเรื่องราวที่เป็นโรงตีมีดแห่งสุดท้ายในอำเภอสันกำแพง - เล่ารูปแบบของมีดที่ผูกพันกับวิถีชีวิตของคนล้านนา - เล่าเรื่องราวของมีดลากับคนล้านนา
		การบอกเล่าเรื่องราว	- นำเสนอมีดรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นมีดเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เช่น มีดลาบ องค์ประกอบของมีดลาบ ดาบเมือง พราแจง พราก้อย - นำเสนอวิธีการใช้งานมีดแต่ละชนิด
		การให้ชม	- ชมการสาธิตการตีมีดและการลับมีด
		การให้ลงมือปฏิบัติ	- พาลงมือปฏิบัติ โดยแยกชนิดงานตามความสนใจของผู้เยี่ยมชม มีกิจกรรม ดังนี้ + การตีมีด + การสานปลอกมีด (แปมหวาย) + การเข้าด้าม ชัดด้ามมีด + การตกแต่งลายมือ

ลำดับ	โหม่ง	กิจกรรม	รายละเอียด
			+ การทำปลอกไม้ + การลับมีด
		การให้ชม	- ชมกาแปดจากดอยเทพเสด็จ
		การถ่ายภาพ	- นักท่องเที่ยวถ่ายภาพคู่กับผลงานของตนเอง - นักท่องเที่ยวถ่ายภาพคู่กับมีดชนิดต่าง ๆ
		การขายของ	- มีดชนิดต่าง ๆ และหินลับมีด
7	แหล่งเรียนรู้กองดีมีศิลป์	การแนะนำสถานที่	- แนะนำสถานที่กองดีมีศิลป์ และภาคองดี
		การบอกเล่าเรื่องราว	- การเล่าเรื่องราวของผ้าชิ้นสั้นกำแพง ซึ่งมีอายุ 100 ปี เรียกว่า ลายก่าน มี 7 สี ซึ่งสมเด็จพระบรมราชชนนี พระพันปีหลวงทรงชื่นชอบผ้าชิ้นสั้นกำแพงมาก จึงแนะนำให้คุณอาภัสรา หงส์สกุล นางงามจักรวาล คนแรกของไทยสวมใส่ จึงกลายเป็นเอกลักษณ์ของ ผ้าชิ้นสั้นกำแพง
		การให้ชม	- ชมก็ทอผ้าขนาดใหญ่ และก็ทอพภาพขนาดเล็ก
		การให้ลงมือปฏิบัติ	- ฝึกทอผ้ากับก็ทอผ้าใหญ่ - ฝึกทอผ้ากับก็ทอผ้าขนาดเล็กและสามารถนำกลับไปทำต่อที่บ้านได้ - การย้อมสีธรรมชาติจากดอกทองกวาว ดอกไม้ประจำอำเภอสันกำแพง
		การให้ชม	- ชมน้ำอ้อยปลอดสารพิษ ชาเขียว ชาไทย กาแฟสด
		การถ่ายภาพ	- นักท่องเที่ยวถ่ายรูปที่เขื่อนโบราณ 100 ปีที่อยู่ภายในชุมชน
		การขายของ	- ของที่ระลึก เช่น ชุดอุปกรณ์ก็ทอพภาพ ผ้าชิ้นทอมือ ลายก่าน กระเป๋าผ้าลายก่าน
8	โรงปั่นหมอกองดีห้วยทราย	การแนะนำสถานที่	- บอกเล่าที่มาของชุมชนบ้านหม้อและโรงปั่นหม้อดินบ้านห้วยทราย
		การบอกเล่าเรื่องราว	- เล่าประวัติชีวิตของแม่จันทรวล และวิธีการปั่นหม้อและเผาหม้อ
		การให้ชม	- ชมการสาธิตการขึ้นรูปหม้อโดยแม่จันทรวล
		การให้ลงมือปฏิบัติ	- กิจกรรม เวิร์กช็อปการทดลองปั่นหม้อหรือผลิตภัณฑ์อื่น ๆ เช่น จานรองกระถาง กระถางต้นไม้
		การให้ชม	- ยังไม่สามารถให้บริการในส่วนนี้
		การถ่ายภาพ	- นักท่องเที่ยวถ่ายภาพกับผลงานของตนเอง

ลำดับ	โหม่ง	กิจกรรม	รายละเอียด
		การขายของ	- หมอเดินเผาขนาดต่าง ๆ
9	กลุ่มสานศิลป์ ถิ่นหัตถกรรม	การแนะนำสถานที่	- เล่าที่มาของกลุ่มสานศิลป์ถิ่นหัตถกรรม การจัดการกลุ่ม รางวัลที่กลุ่มเคยได้รับ
		การบอกเล่าเรื่องราว	- เล่าวิถีการย้อมผ้าสีธรรมชาติ การปักผ้า การตัดเย็บ เสื้อผ้า
		การให้ชม	- ชมการสาธิตการย้อมผ้าสีธรรมชาติ การมัดย้อม
		การให้ลงมือปฏิบัติ	- กิจกรรม เวิร์กช็อปการย้อมผ้าสีธรรมชาติ การมัดย้อม - กิจกรรม เวิร์กช็อปการปักผ้าลงบนย่ามหรือหมวก
		การให้ชิม	- ยังไม่มีการให้บริการในส่วนนี้
		การถ่ายภาพ	- นักท่องเที่ยวถ่ายภาพกับผลงานของตนเอง
		การขายของ	- ผลิตภัณฑ์ผ้ามัดย้อม น้ำยาล้างจานสมุนไพร และ ผ้าฝ้ายปัก
10	ศูนย์เรียนรู้ เศรษฐกิจพอเพียง บ้านม่วงชุม	การแนะนำสถานที่	- เล่าที่มาของศูนย์เรียนรู้ฯ
		การบอกเล่าเรื่องราว	- เล่าถึงประโยชน์และความสำคัญของหญ้าแฝก - เล่าถึงประวัติของแม่เทียมตา ปาลี หมอเดินประจำศูนย์ฯ - เล่าถึงการทำงานและเกียรติประวัติของศูนย์ฯ
		การให้ชม	- ชมแปลงปลูกหญ้าแฝก - ชมการสาธิตการทำผลิตภัณฑ์จากหญ้าแฝก
		การให้ลงมือปฏิบัติ	- กิจกรรม เวิร์กช็อปทำสมุนไพรแช่เท้า ทำลูกประคบ ชาสมุนไพรใบหม่อนเพื่อสุขภาพ - กิจกรรม เวิร์กช็อปทำผลิตภัณฑ์จากหญ้าแฝก เช่น หมวก กระเป๋า ดอกไม้ประดิษฐ์ พวงกุญแจ กำไล และ สร้อยคอ - กิจกรรม เวิร์กช็อปการทำขนมพื้นบ้าน
		การให้ชิม	- ชิมขนมพื้นบ้านและน้ำสมุนไพร
		การถ่ายภาพ	- นักท่องเที่ยวถ่ายภาพกับผลงานของตนเอง
		การขายของ	- ผลิตภัณฑ์จากหญ้าแฝกและผลิตภัณฑ์สมุนไพรต่าง ๆ

ผลจากการเข้าร่วมการอบรมเชิงปฏิบัติการครั้งนี้ ทำให้ผู้ให้ข้อมูลหลักจากแต่ละโหม่งมีแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ที่เน้นให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเป็นมาของแต่ละโหม่ง พ่อครูแม่ครูแต่ละท่าน และให้นักท่องเที่ยวได้ลงมือทดลองทำงานศิลปหัตถกรรม โดยใช้เวลาที่เหมาะสม ดังนั้น กิจกรรมที่แต่ละโหม่งนำเสนอต้องมีความน่าสนใจ และตอบโจทย์ความต้องการของนักท่องเที่ยวได้ และพ่อครูแม่ครูสามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับคนรุ่นใหม่ที่สนใจได้ นอกจากนี้ทางวิทยากรยังได้เสริมความรู้เรื่องของการจัดการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม เช่น การเลือกใช้วัสดุจากธรรมชาติ การใช้วัตถุดิบจากในท้องถิ่นมาใช้ในกิจกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals) ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญในปัจจุบันด้วย

จากการออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของทั้ง 10 โหม่งนั้น มีเป้าหมายที่สำคัญ คือ ความต้องการที่จะรักษามรดกทางภูมิปัญญาท้องถิ่น (Heritage) เอาไว้ และถ่ายทอดให้กับคนรุ่นใหม่ภายในชุมชน และนักท่องเที่ยวที่สนใจงานด้านศิลปวัฒนธรรมของอำเภอสันกำแพง ผ่านการร่วมลงมือปฏิบัติทดลองทำงานด้านหัตถกรรม เช่น การทำร่มกระดาษสา การสานตาแหลวซึ่งเป็นเครื่องรางของภาคเหนือ การปั้นหม้อดินเผา การตีมีด การทำอาหารพื้นถิ่น การย้อมผ้าสีธรรมชาติ การปักผ้า การทอผ้า การตัดตุ๊ก การแกะสลักไม้ การทำผลิตภัณฑ์จากใบหญ้าแฝก หรือการเรียนรู้วิถีชีวิตด้านอื่น ๆ ของชาวบ้าน เช่น การใช้ยาสมุนไพรในการรักษาโรค การทำเกษตรปลอดภัย การทำชา การชมตลาดชุมชน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นมรดกทางวัฒนธรรม (Heritage) ของแต่ละชุมชนที่นำมาจัดเป็นกิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ซึ่งกันและกันที่นักท่องเที่ยวจะได้มีส่วนร่วมแต่ละโหม่งเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวได้ลงมือทำในพื้นที่ชุมชน เปรียบเหมือนการได้มาประทับรอยมือของตัวเองไว้ (Handprint) และเมื่อนำรูปแบบของกิจกรรมการท่องเที่ยวของ 10 โหม่งมาวิเคราะห์ พบว่าคำว่า “HANDPRINT” มีความหมายดังต่อไปนี้

H : Happiness ความสุขที่เกิดขึ้นกับนักท่องเที่ยวและชุมชนจากการทำกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

A : Appreciation การชื่นชมในวิถีชีวิต วัฒนธรรม ภูมิปัญญาของแต่ละโหม่ง

N : Narrative การบอกเล่าเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและงานหัตถศิลป์ที่นักท่องเที่ยวได้ลงมือปฏิบัติ

D : Dedication ความทุ่มเทที่แต่ละโหม่งทำการอนุรักษ์และถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน

P : Participation การมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมระหว่างนักท่องเที่ยวและชุมชนแต่ละโหม่ง

R : Respect ความเคารพที่นักท่องเที่ยวและชุมชนมีให้ซึ่งกันและกัน

I : Identity อัตลักษณ์ของแต่ละชุมชนที่มีความเฉพาะตัว รอให้นักท่องเที่ยวได้มาสัมผัส

N : Natural ความเป็นธรรมชาติของแต่ละโหม่งที่นำเสนอผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ไม่ได้ปรุงแต่งแต่เป็นสิ่งที่ปฏิบัติอยู่แล้ว

T : Tradition นักท่องเที่ยวจะได้เรียนรู้ประเพณี วิถีชีวิตของชาวบ้านสันทนาการผ่านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน 10 โหม่ง

3. การเผยแพร่วัฒนธรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบ Heritage Handprint ออกสู่สาธารณะ

ใช้วิธีการขั้นที่ 3 ของกระบวนการ A-I-C ได้แก่ การควบคุมเพื่อให้เกิดความสำเร็จ (Control: C) ด้วยการวางแผนดำเนินการ ได้แก่ การทดลองกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยกลุ่มนักท่องเที่ยวทดลอง และการผลิตสื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนแบบ Heritage Handprint ในรูปแบบของคลิปวิดีโอ และแผนที่การท่องเที่ยวพร้อมรายละเอียดกิจกรรม ซึ่งจะนำเสนอผ่านสื่อโซเชียลมีเดียต่าง ๆ ของแต่ละโหม่งและขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 การทดลองกิจกรรมการท่องเที่ยว

เมื่อได้รูปแบบของกิจกรรมการท่องเที่ยวของทั้ง 10 โหม่งแล้ว ในขั้นต่อไป ผู้วิจัยกับชุมชน 10 โหม่งได้คัดเลือกพื้นที่สำหรับนำนักท่องเที่ยวทดลองไปทดลองทำกิจกรรม ด้วยวิธีการสุ่มแบบเจาะจง จำนวน 4 โหม่ง ได้แก่ โรงปั้นหม้อกondiห้วยทราย แหล่งเรียนรู้กองตมศิลป์ ศูนย์การเรียนรู้หนองพญาพรหม และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงบ้านม่วงชุม กลุ่มนักท่องเที่ยวทดลองประกอบด้วยคนวัยทำงานและนักศึกษา จำนวน 10 คน เป็นผู้ชาย 2 คน ผู้หญิง 8 คน อายุระหว่าง 20 - 50 ปี มีการทำกิจกรรมในวันที่ 3 - 4 สิงหาคม 2567

ภายหลังกิจกรรมการทดลองท่องเที่ยว ผู้วิจัยได้จัดการสนทนากลุ่มเฉพาะเพื่อสอบถามความคิดเห็นจากนักท่องเที่ยวทดลอง ได้ข้อมูลดังนี้

3.1.1) พ่อครูแม่ครูแต่ละโหม่งมีความตั้งใจในการถ่ายทอดงานภูมิปัญญาหัตถกรรมให้กับนักท่องเที่ยวทดลอง ทำให้เห็นถึงคุณค่าและความตั้งใจของแต่ละท่านเป็นอย่างดี และนักท่องเที่ยวทดลองได้รับความรู้เพิ่มเติมจากการมาเรียนรู้เรื่องงานหัตถกรรมในพื้นที่ เนื่องจากได้ทราบที่มาที่ไปของงานหัตถกรรมแต่ละชิ้น และได้ทราบวิธีการทำงานฝีมือแต่ละประเภท

3.1.2) การจัดสถานที่และอุปกรณ์สำหรับการทำกิจกรรมมีความสำคัญมาก หากสถานที่มีความเหมาะสม อุปกรณ์ เครื่องมือมีเพียงพอกับจำนวนนักท่องเที่ยวก็จะทำให้บรรยากาศในการทำกิจกรรมเป็นไปด้วยดี

3.1.3) ในการทำกิจกรรมบางอย่างอาจต้องใช้เวลามากกว่า 2 - 3 ชั่วโมง และขึ้นอยู่กับจำนวนนักท่องเที่ยวด้วย ดังนั้น แต่ละโหม่งควรกำหนดจำนวนนักท่องเที่ยวที่รับได้มากที่สุด โดยพิจารณาถึงต้นทุนด้านบุคลากร สถานที่และวัสดุอุปกรณ์ที่มีให้มีความเหมาะสม จะทำให้บรรยากาศในการทำกิจกรรมมีความราบรื่นและสนุกสนาน ไม่ต้องรอกันเป็นเวลานาน

3.1.4) นักท่องเที่ยวทดลองส่วนใหญ่สะท้อนว่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน 10 โหม่งนับเป็นประสบการณ์ใหม่ เพราะไม่เคยทราบมาก่อนว่าที่สันกำแพงมีงานหัตถกรรมที่น่าสนใจอย่างอื่นนอกจากร่มบ่อสร้างแต่ประเด็นสำคัญที่นักท่องเที่ยวทดลองให้ข้อสังเกต คือ การที่สถานที่ของแต่ละโหม่งที่ตั้งอยู่ในชุมชนทำให้นักท่องเที่ยวเดินทางลำบาก อย่างไรก็ตาม การที่แต่ละโหม่งตั้งอยู่ในชุมชนทำให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสเสน่ห์และบรรยากาศของชุมชนที่นอกเหนือจากการมาเพื่อทำกิจกรรมแต่เพียงอย่างเดียว

3.1.5) กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน 10 โหม่ง สามารถเป็นช่องทางในการเชื่อมต่อระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายได้โดยตรง เพราะนักท่องเที่ยวที่มาทำกิจกรรม สามารถถ่ายทอดข้อมูลกิจกรรมการท่องเที่ยวให้กับผู้อื่นที่มีความสนใจในตัวผลิตภัณฑ์ของแต่ละโหม่ง และสามารถติดต่อซื้อขายกับ 10 โหม่งโดยตรงได้ หรือตัวนักท่องเที่ยวเองอาจเปลี่ยนบทบาทเป็นผู้ซื้อในอนาคตได้

3.2 การผลิตสื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนแบบ Heritage Handprint

จากการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับชุมชน 10 โหม่ง โหล่งผญา ผู้วิจัยได้จัดทำสื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนแบบ Heritage Handprint ในรูปแบบของคลิปวิดีโอ และแผนที่ท่องเที่ยวที่มีรายละเอียดกิจกรรมของทั้ง 10 โหม่ง เพื่อนำไปเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในช่องทางสื่อโซเชียลมีเดียของแต่ละโหม่งหรือช่องทางอื่น ๆ โดยรายละเอียดของคลิปวิดีโอนั้นประกอบไปด้วยแผนที่ของทั้ง 10 โหม่ง ภาพบรรยากาศโดยรวมของทั้ง 10 โหม่ง และภาพกิจกรรมการทำงานหัตถกรรมที่นักท่องเที่ยวจะได้ลงมือทำเวลาเยี่ยมชมเยือน เพื่อให้ผู้ที่ได้รับชมคลิปวิดีโอเห็นภาพที่ชัดเจน โดยถ่ายทำออกมาในเชิงมิวสิกวิดีโอประมวลภาพบรรยากาศโดยรวมของทุกโหม่ง ความยาว 6 นาที

ภาพที่ 1 สื่อคลิปวิดีโอประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวแบบ Heritage Handprint 10 โหล่ง โหล่งผญา

ในส่วนหนังสือแผนที่ประชาสัมพันธ์จุดท่องเที่ยว 10 โหล่งและกิจกรรมการท่องเที่ยวแบบ Heritage Handprint นั้น ด้านหน้าเป็นภาพแผนที่ที่มีการหมายจุดพร้อมพิกัดของแต่ละโหล่ง และด้านหลังเป็นรายละเอียดกิจกรรมของแต่ละโหล่งพร้อมข้อมูลติดต่อ ซึ่งหากมีผู้ที่สนใจก็สามารถติดต่อสอบถามข้อมูลรายละเอียดได้ที่แต่ละโหล่งโดยตรง

ภาพที่ 2 แผนที่และกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของ 10 โหล่ง โหล่งผญา

สรุปผลและอภิปรายผล

สรุปผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนแบบ Heritage Handprint ในพื้นที่อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ : กรณีศึกษา ชุมชน 10 โหม่ง โหล่งผญา สรุปผลได้ดังนี้

1. จากการสำรวจสภาพชุมชนแบบมีส่วนร่วมร่วมกับชุมชน 10 โหม่ง โหล่งผญาพบว่า บางแห่งมีการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นประจำและมีนักท่องเที่ยวแวะเวียนมาตลอดอยู่แล้ว เป็นกลุ่มที่มีชื่อเสียงในระดับประเทศอยู่แล้ว เช่น ศูนย์อุตสาหกรรมทำร่มบ่อสร้าง บ้านจ้านัก โหล่งฮิมคาว กาดจาวเขิน บางแห่งทำกิจกรรมในรูปแบบของการเป็นศูนย์เรียนรู้ที่จะมีคนมาศึกษาดูงานและทำกิจกรรมงานฝีมืออยู่บ้าง เช่น แหล่งเรียนรู้กองด้อมศิลป์ กลุ่มสานศิลป์ถิ่นหัตถกรรม ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงบ้านม่วงชุม และศูนย์เรียนรู้หนองพญาพรหม ในขณะที่บางแห่งยังไม่เคยจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมาก่อน เช่น โรงตีมัดแม่ปู่คา โรงปั่นหม้อกองดีห้วยทราย ซึ่งเป็นพื้นที่ในการประกอบอาชีพของพ่อครูแม่ครู แต่ทุกแห่งล้วนมีศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนและสามารถเปิดรับนักท่องเที่ยวที่สนใจงานด้านศิลปหัตถกรรมได้

2. จากการอบรมเชิงปฏิบัติการด้วยการมีส่วนร่วมแบบสร้างสรรค์ หรือ A-I-C (Appreciation Influence Control) ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลหลักทั้ง 35 คน ในขั้นที่ 1 ขั้นเห็นคุณค่า (Appreciation: A) เพื่อพูดคุยเรื่องสภาพปัจจุบันและปัญหาในชุมชนที่ผ่านมา และสอบถามความคาดหวังในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ปัญหาที่พบ คือ การขาดประสบการณ์ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ขาดการสนับสนุนทั้งด้านองค์ความรู้และงบประมาณในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน และปัญหาหลักที่สำคัญ คือ ระบบขนส่งมวลชนที่สามารถพานักท่องเที่ยวที่ไม่มีพาหนะส่วนตัวให้เดินทางมาถึงแต่ละโหม่งได้ เนื่องจากที่ตั้งของแต่ละโหม่งนั้นอยู่ในพื้นที่ชุมชน ทำให้การเดินทางอาจจะไม่สะดวกนัก ในส่วนของความคาดหวังของแต่ละโหม่งในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน คือต้องการให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเรียนรู้ทางด้านหัตถศิลป์ในแต่ละโหม่งเพิ่มมากขึ้น และต้องการการส่งเสริมการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่จะทำให้นักท่องเที่ยวต้องการเดินทางมาเที่ยวที่อำเภอสันกำแพงมากขึ้นเพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชน และต้องการให้มีกิจกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาช่างฝีมือและงานด้านวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาให้กับทั้งนักท่องเที่ยวและคนรุ่นใหม่ภายในชุมชน ซึ่งหากมีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้และลงมือปฏิบัติ และสามารถสร้างรายได้ให้ด้วยก็จะทำให้คนรุ่นใหม่เห็นถึงคุณค่าและเป็นแนวทางในการสืบทอดงานฝีมือที่สามารถทำเป็นอาชีพภายในชุมชนของตนเองได้ นอกจากนี้ยังต้องการสื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของ

10 โหม่ง เช่น แผนที่เส้นทางการท่องเที่ยวหรือคลิปวิดีโอเพื่อนำเสนอกิจกรรมการท่องเที่ยวของแต่ละโหม่ง และที่สำคัญที่สุด คือ ต้องการให้มีบริการรถขนส่งสาธารณะหรือรถรับส่งสำหรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการเดินทางไปยังโหม่งต่าง ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว

ส่วนขั้นที่ 2 เป็นขั้นตอนการมีปฏิสัมพันธ์ (Influence: I) ใช้วิธีการระดมความคิดอย่างสร้างสรรค์เกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละโหม่ง ผลที่เกิดขึ้นคือ แต่ละโหม่งสามารถสร้างรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนที่ประกอบด้วยกิจกรรมต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่การแนะนำสถานที่ การบอกเล่าเรื่องราว การให้ชม การลงมือปฏิบัติ การให้ชิม การถ่ายภาพ การขายของ ซึ่งแต่ละโหม่งก็พยายามออกแบบกิจกรรมให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน ต้นทุนในด้านต่าง ๆ และศักยภาพที่มีอยู่ โดยแต่ละโหม่งมีแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้วิถีชีวิตความเป็นมาของแต่ละโหม่ง ความเชี่ยวชาญของพ่อครูแม่ครูแต่ละท่าน และให้นักท่องเที่ยวได้ลงมือทดลองทำงานศิลปหัตถกรรมโดยใช้เวลาที่เหมาะสมและได้ชิ้นงานกลับบ้าน พร้อมทั้งมีแนวคิดในการจัดการท่องเที่ยวที่ตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดเป็นนวัตกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนแบบ Heritage Handprint ที่ประกอบไปด้วยคุณลักษณะของความสุข (Happiness) ความชื่นชมในวิถีชีวิต ภูมิปัญญา (Appreciation) การบอกเล่าเรื่องราวของชุมชนและงานหัตถศิลป์ (Narrative) ความทุ่มเทในการอนุรักษ์และถ่ายทอดภูมิปัญญา (Dedicate) การมีส่วนร่วม (Participation) ความเคารพซึ่งกันและกัน (Respect) อัตลักษณ์ของแต่ละโหม่ง (Identity) ความเป็นธรรมชาติ ไม่ปรุงแต่ง (Natural) และการเรียนรู้ประเพณีวิถีชีวิตของแต่ละโหม่ง (Tradition)

3. ในขั้นที่ 3 ของกระบวนการ A-I-C ได้แก่ การควบคุมเพื่อให้เกิดความสำเร็จ (Control: C) ด้วยการวางแผนดำเนินการ ได้แก่ การทดลองกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยกลุ่มนักท่องเที่ยวทดลอง และการผลิตสื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนแบบ Heritage Handprint ในรูปแบบของคลิปวิดีโอ และแผนที่การท่องเที่ยวพร้อมรายละเอียดกิจกรรม เพื่อนำเสนอผ่านสื่อโซเชียลมีเดียต่าง ๆ ของแต่ละโหม่งและขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ ผลจากการทดลองกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมใน 4 โหม่ง ได้แก่ โหม่งบ้านหมอกองดีห้วยทราย โหม่งแหล่งเรียนรู้กองตี่มีศิลป์ โหม่งศูนย์การเรียนรู้หนองพญาพรหม และโหม่งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงบ้านม่วงชุม นักท่องเที่ยวทดลองเห็นว่า เป็นกิจกรรมที่ได้เรียนรู้เกี่ยวกับการทำงานหัตถศิลป์รูปแบบต่าง ๆ ในพื้นที่อำเภอสนักำแพง ได้ทำความรู้จักพ่อครูแม่ครูภูมิปัญญา ได้เรียนรู้วิถีชีวิต บรรยากาศในชุมชนที่ตั้งของแต่ละโหม่ง แต่สิ่งที่พบข้อสังเกตจากนักท่องเที่ยวทดลอง คือ การเดินทางไปยังแต่ละโหม่งเนื่องจากที่ตั้งของแต่ละโหม่งนั้นอยู่ภายในชุมชนที่จำเป็นต้องมียานพาหนะเพื่อเดินทางไปและกลับ ดังนั้นจึงควรมีการวางระบบการขนส่งหรือประชาสัมพันธ์กิจกรรมการท่องเที่ยวไปยังนักท่องเที่ยวกลุ่มที่มียานพาหนะส่วนตัว

เพราะการใช้ขนส่งมวลชนอย่างรถคิวสั่นกำแพงหรือบริการรถรับจ้างจากแอปพลิเคชัน (application) ต่าง ๆ อาจจะไม่สะดวกนัก

ในส่วนของการจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน 10 โหม่ง โหล่งผญานัน นักวิจัยได้จัดทำในรูปแบบคลิปวิดีโอที่มีประกอบไปด้วยแผนที่ 10 โหม่ง ภาพบรรยากาศของสถานที่ และภาพกิจกรรมการทำงานหัตถกรรมที่นักท่องเที่ยวจะได้ลงมือทำเมื่อมาเยือน 10 โหม่ง นอกจากนี้ยังได้จัดทำแผ่นพับเป็นภาพแผนที่เชื่อมโยงแหล่งที่ตั้งของ 10 โหม่งพร้อมพิกัด ข้อมูลกิจกรรมการท่องเที่ยวพร้อมข้อมูลการติดต่อของแต่ละโหม่ง สำหรับใช้ในการประชาสัมพันธ์ทั้งทางออนไลน์และออฟไลน์ รูปแบบของสื่อประชาสัมพันธ์เหล่านี้มาจากความต้องการของผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ผ่านช่องทางต่าง ๆ ได้ต่อไปเพื่อสร้างความรับรู้ในกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน 10 โหม่ง โหล่งผญานัน

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษา พบประเด็นที่สามารถนำมาอภิปรายได้ดังต่อไปนี้

1. รูปแบบการท่องเที่ยวแบบ Heritage Handprint ที่ 10 โหม่งออกแบบขึ้นมานั้น มีลักษณะที่ตรงกับรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นรูปแบบของกิจกรรมการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวสามารถสัมผัสวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของการลงมือทำงานหัตถกรรมของแต่ละโหม่ง ผ่านการบอกเล่าเรื่องราวและการแนะนำของพ่อครูแม่ครู สอดคล้องกับงานของ วรพงษ์ ผูกภู และคณะ (2564) ที่ระบุว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้วิถีชีวิต ประเพณี ความเชื่อของชุมชน และยังเป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์และวัฒนธรรม (Creative Tourism) ซึ่งเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวศักยภาพสูงของประเทศไทย เนื่องด้วยมีการปรับจากกิจกรรมที่เป็นอาชีพหรือเป็นงานประจำที่ทำอยู่แล้วมาเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวที่สามารถเพิ่มคุณค่าในด้านการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาถ่ายทอดให้นักท่องเที่ยวได้รู้จัก ทำให้คนรุ่นใหม่ในชุมชนได้เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาเหล่านี้ และเพิ่มมูลค่าในแง่ของการสร้างรายได้เสริมจากการมีนักท่องเที่ยวมาร่วมกิจกรรมทำงานหัตถกรรม ยิ่งไปกว่านั้นจะมีการยกระดับกิจกรรมการท่องเที่ยวของทั้ง 10 โหม่ง เป็นส่วนหนึ่งในงานเทศกาลตามรอยความทรงจำหัตถกรรมสันกำแพง ภายใต้งานเชียงใหม่เมืองเทศกาล ที่จะเกิดขึ้นในเดือนเมษายน พ.ศ. 2568 สอดคล้องกับแนวคิดของคณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ (2566) ซึ่งระบุว่า การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์และวัฒนธรรมนั้นสามารถสร้างสรรค์คุณค่าสินค้าและบริการการท่องเที่ยวเพื่อสร้างประสบการณ์ใหม่ ๆ ให้กับนักท่องเที่ยวผ่านวัตถุดิบของ ภูมิปัญญา จิตวิญญาณ และประวัติศาสตร์หรือผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้

2. การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน 10 โหม่ง โหล่งผญา เป็นการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและนักวิจัย นับตั้งแต่ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ว่าจะมีการรวมตัวกันเป็น 10 โหม่ง โหล่งผญา เพื่อร่วมออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มีการประชุมสร้างความเข้าใจร่วมกันภายในชุมชน และมีการตั้งคณะกรรมการทำงานอย่างเป็นทางการ ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (Implementation) ตั้งแต่การค้นหายุทธศาสตร์ทางวัฒนธรรมภายในชุมชนและวิเคราะห์ศักยภาพของทรัพยากรวัฒนธรรม การร่วมกันออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยว การทดสอบกิจกรรมการท่องเที่ยว การถ่ายทำคลิปวิดีโอประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ได้แก่ การได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้ดำเนินการจัดงานเทศกาลตามรอยความทรงจำหัตถกรรมเส้นกำแพงของทั้ง 10 โหม่ง ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากคณะกรรมการขับเคลื่อนการฟื้นคืนจิตวิญญาณเมืองเชียงใหม่ โดยคณะกรรมการร่วมภาคเอกชน (กกร.) จังหวัดเชียงใหม่ เครือข่าย 12 สถาบันอุดมศึกษาจังหวัดเชียงใหม่ มูลนิธิสืบสานล้านนา Greater Chiang Mai และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ถือเป็นการยกระดับความร่วมมือและเป็นช่องทางในการประชาสัมพันธ์กิจกรรมของทั้ง 10 โหม่งต่อไปในอนาคต และขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการประเมิน (Evaluation) ผ่านการเข้าร่วมประชุมเพื่อรับฟังการสรุปโครงการและสะท้อนความคิดเห็นของทั้ง 10 โหม่ง ผ่านเวทีประชุมเพื่อคืนข้อมูล สู่ชุมชน เป็นการทำงานแบบมีส่วนร่วมครบทุกขั้นตอน สอดคล้องกับแนวคิดของ สุธิดา แจ้งประจักษ์ (2565) ที่ระบุว่า การมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ ร่วมคิดค้นและวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน ร่วมตัดสินใจวางแผน ร่วมดำเนินการ และร่วมติดตามประเมินผล

3. การพัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์กิจกรรมการท่องเที่ยวแบบ Heritage Handprint ของชุมชน 10 โหม่ง โหล่งผญา ในพื้นที่อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ เกิดจากการแสดงความคิดเห็นของชุมชนที่ต้องการแผนที่แสดงที่ตั้งของแต่ละโหม่ง และมีข้อมูลกิจกรรมของแต่ละโหม่งประกอบด้วย แต่ผู้วิจัยพบว่า พฤติกรรมของคนในปัจจุบันนิยมแสวงหาสื่อที่เป็นภาพเคลื่อนไหวที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจผ่านช่องทางโซเชียลมีเดียต่าง ๆ จึงได้จัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ในรูปแบบของคลิปวิดีโอเพื่อประชาสัมพันธ์กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของ 10 โหม่ง โดยอาศัยความร่วมมือในการถ่ายทำจากทั้ง 10 โหม่งเป็นอย่างดี ทำให้ได้สื่อประชาสัมพันธ์เพื่อเผยแพร่ผ่านช่องทางทั้งออนไลน์และออฟไลน์ 2 รูปแบบ คือ แผนที่ 10 โหม่งพร้อมรายละเอียดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและการบ่งชี้พิกัดทางภูมิศาสตร์ (GPS) และคลิปวิดีโอแนะนำกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของทั้ง 10 โหม่ง ซึ่งแต่ละโหม่งสามารถนำไปประชาสัมพันธ์ข้อมูลของ 10 โหม่ง โหล่งผญา ให้กับสาธารณะก่อนที่จะมีการจัดงานเทศกาลตามรอยหัตถกรรมความทรงจำเส้นกำแพง สอดคล้องกับงานวิจัยของ กฤติมา อินทะกุล และ ณัฐพร ตั้งเจริญชัย (2563) ที่ศึกษาวิจัยศักยภาพของชุมชนในตำบลวังทอง จังหวัดพิษณุโลก เพื่อจัดการ

ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและมีการจัดทำแผนที่แหล่งท่องเที่ยวที่สามารถสื่อข้อมูลผ่านการสแกน QR Code ซึ่งสอดคล้องกับพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะการวิจัย

ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชน 10 โหม่ง โหล่งผญา

1. คณะกรรมการของทั้ง 10 โหม่ง ควรมีการติดต่อประสานงานกันอย่างต่อเนื่อง ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อรักษาความสัมพันธ์ในรูปแบบของเครือข่ายความร่วมมือที่ไม่ใช่เฉพาะเรื่องของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนแต่เป็นในด้านอื่น ๆ ด้วย
2. ทั้ง 10 โหม่งควรทำการประชาสัมพันธ์กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของตนเองอย่างต่อเนื่อง และสม่ำเสมอ ผ่านช่องทางสื่อต่าง ๆ ทั้งออนไลน์และออฟไลน์ที่เป็นของตนเองและขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาลตำบล
3. ทั้ง 10 โหม่งควรพัฒนาปรับปรุงมาตรฐานด้านการให้บริการ เช่น การปรับปรุงสถานที่ อุปกรณ์ต่าง ๆ ให้มีความพร้อมและเหมาะสมกับการต้อนรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการมาร่วมกิจกรรม
4. ควรมีการสร้างความร่วมมือกับโหม่งอื่น ๆ เพิ่มเติมเพื่อเป็นการขยายเครือข่ายในพื้นที่อำเภอสันกำแพง
5. ควรมีการพัฒนาหัตถกรรมพื้นบ้านทุก ๆ โหม่งให้มีการเผยแพร่เป็นสากลสู่ตลาดออนไลน์ได้
6. ทั้ง 10 โหม่งควรพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจากที่มีอยู่ให้มากขึ้นและทันสมัยมากขึ้น เพื่อสร้างความยั่งยืน

ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการทำวิจัยเรื่องการสร้างระบบขนส่งที่มีประสิทธิภาพสำหรับนักท่องเที่ยวที่ไม่มีพาหนะเป็นของตนเองเพื่อเดินทางไปยังโหม่งต่าง ๆ ได้
2. ควรมีการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ ๆ ที่น่าสนใจให้กับแต่ละโหม่ง โดยทำร่วมกับกลุ่มคนรุ่นใหม่ในชุมชน
3. ควรมีการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาแอปพลิเคชันสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชนของ 10 โหม่ง
4. ควรมีการทำวิจัยในเรื่องการพัฒนาตลาดและแนวทางการขายเส้นทางการท่องเที่ยว 10 โหม่งให้กับนักท่องเที่ยวกลุ่มต่าง ๆ

เอกสารอ้างอิง

- กฤติมา อินทะกุล และณัฐพร ตั้งเจริญชัย. (2563). การศึกษาศักยภาพของชุมชนเพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กรณีศึกษา ตำบลวังทอง อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก. *วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง*, 9(3), 53-70.
- คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ. (2566). *แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2566-2570)*. [ออนไลน์]. <https://drive.google.com/file/d/1eWJvZe1dHKLlABXB6PDJZXKVav4f-9hQ/view>
- เจน จันทรสุภาเสน, กาญจน์ คุ่มทรัพย์, รุจิรา คุ่มทรัพย์, ศศิธร แท่นทอง, เขมปรีดา ขุนราชเสนา, ฤทัยรัตน์ น้อยคนดี, ชุติรัตน์ ศรีจันทวงศ์ และกฤติกา บุรณ์โชคไพศาล. (2563). การใช้เทคนิค AIC เพื่อการเฝ้าระวังและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์แมงกะพรุนน้ำจืด ในพื้นที่ตำบลหนองแม่นา อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์. *วารสารรัชตภาคย์*, 14(37), 204-214.
- ประชากรธรรม. (2566). *เครือข่ายสันกำแพง “6 โหม่ง โหล่งผญา” จับมือ อบจ.เชียงใหม่ ขยายพื้นที่สีเขียว* *สันกำแพง*. <https://prachatham.com/05082566-01/>
- วรพงศ์ ผูกภู, ฐิติ ฐิติจำเจริญพร, วุฒิพงษ์ ฉั่วตระกูล, อีสริ แพทย์เจริญ, พินทุสร อ่อนเปี่ยม และ จิตรลดา ปิ่นทอง. (2564). *รูปแบบการพัฒนาชุมชนท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กรณีศึกษาพื้นที่ต้นแบบชุมชนท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม*. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.
- สุดาราส สุจฉายา. (ม.ป.ป.). *สันกำแพง ข้อมูลประวัติศาสตร์สังคม เมืองสันกำแพงโบราณและแหล่งหัตถกรรม* *สันกำแพง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- สุธิดา แจ้งประจักษ์. (2565). การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน. *วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม*, 6(2), 214-222.
- อัจฉริยาพร คันธมาลาเจริญ. (2564). *การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวในแนวทางการท่องเที่ยว 4.0 กรณีศึกษาพื้นที่ตำบลกุดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- The Momentum. (2565). *San Kamphaeng Rebrand มองประวัติศาสตร์ ‘สันกำแพง’ 3 ยุค จากชุมชน* *หัตถกรรมสู่ย่านสร้างสรรค์ เมืองเชียงใหม่*. <https://themomentum.co/feature-san-kamphaeng-rebrand/>

บทบาทของภาษาในการพัฒนาสังคม: การวิเคราะห์จากการศึกษาและวิจัยทางภาษาศาสตร์

ในช่วงปี พ.ศ. 2523 จนถึง ปี พ.ศ. 2564

The Role of Language in Social Development:
Analysis from linguistic studies From 1980 to 2021

มัชวาน ภูมิเจริญ¹

Makawan Poomcharean

กานต์พิชชา เชื้อสะอาด²

Karnpitcha chuesaart

อชิรญา นีละไพจิตร³

Achiraya Neelapaijit

พิพัฒน์พงศ์ มาศิริ⁴

Phiphatphong Masiri

มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต

Kasem Bundit University

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

วันที่รับบทความ : วันที่ 10 มิถุนายน 2568

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ 2 ตุลาคม 2568

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ 5 พฤศจิกายน 2568

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต

Lecturer of Department of Thai, Kasem Bundit University

² อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต

Lecturer of Department of Thai, Kasem Bundit University

³ ฝ่ายสนับสนุนการศึกษาศาษาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต

Thai Language Academic Support Division, Kasembundit University

⁴ อาจารย์ประจำหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการพัฒนสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Lecturer, Master of Arts Program, Social Development Branch, Mahachulalongkornrajavidyalaya University,
Chiang Mai Campus

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้เป็นการนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าของภาษาในด้านของการพัฒนาสังคม โดยการวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาและการวิจัยทางภาษาศาสตร์เกี่ยวกับบทบาทของภาษากับการพัฒนาที่เกิดขึ้นในบริบทของสังคมไทยจำนวน 10 เรื่อง จากการศึกษาบทบาทของภาษาในการพัฒนาสังคมดังกล่าว ทำให้ได้ข้อสรุปทั้งหมดใน 4 ด้าน คือ 1) ภาษากับการสร้างจิตสำนึกทางสังคม ได้แก่ การกำหนดความจริงของโลก การกำหนดกรอบประเด็นทางสังคม การสร้างอัตลักษณ์ร่วมกัน และการโน้มน้าวจิตใจ 2) ภาษาที่มีผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคม ได้แก่ การกำหนดช่วงชั้นทางสังคม การส่งเสริมอำนาจและสิทธิอำนาจ การกำหนดบทบาททางเพศ และการเชื่อมโยงและแบ่งแยกสังคม 3) ภาษากับการพัฒนามุมมองที่มีต่อโลก ได้แก่ บรรทัดฐานทางสังคมและค่านิยมของสังคม และ 4) ภาษาทำให้เกิดความคิด ได้แก่ การกำหนดรูปแบบทางความคิด การแสดงออกทางสัญลักษณ์ และการส่งต่อทางวัฒนธรรม กล่าวได้ว่าการวิเคราะห์บทบาทของภาษาในการพัฒนาทำให้เห็นถึงอิทธิพลของภาษาที่มีต่อการพัฒนาสังคม

คำสำคัญ: ภาษา, การพัฒนาสังคม, การบูรณาการศาสตร์

ABSTRACT

This article presents the findings of a study that explores the role of language in social development through an analysis of 10 academic publications on the relationship between language and development in the context of Thai society. The study reveals that language contributes to social development in four key ways: 1) by constructing social consciousness through shaping perceptions of reality, framing social issues, forming shared identities, and influencing attitudes and beliefs; 2) by shaping social structures through defining social hierarchies, legitimizing power and authority, establishing gender roles, and either fostering social cohesion or creating social division; 3) by shaping worldviews through the transmission of social norms and values that guide individual and collective perspectives; and 4) by shaping thought through structuring cognitive processes, enabling symbolic expression, and facilitating the transmission of cultural knowledge. This study concludes that the analysis of the role of language in development highlights the significant influence of language on social development.

Keywords: Language, Social Development, Interdisciplinary Integration

บทนำ

การพัฒนา (Development) เป็นกระบวนการทางสังคมรูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นจากความต้องการในการพัฒนาสังคมให้มีความเจริญก้าวหน้า (Progressive) การพัฒนาสังคมมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านสังคมศาสตร์ที่เริ่มก่อตัวขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 17 จากการที่ผู้คนในสังคมตะวันตกได้หันมานิยมหาความรู้โดยวิธีการเชิงปรัชญาประจักษ์นิยม (Empiricism) โดยมีพื้นฐานความเชื่อว่ามนุษย์สามารถเข้าถึงความรู้ต่าง ๆ ได้โดยอาศัยอายตนะทั้ง 5 ได้แก่ หู ตา จมูก ลิ้น ร่ากาย และจิตใจ (ชุตีพงศ์ คงสันเทียะ, 2566) ความสามารถในการเข้าถึงความรู้ของมนุษย์นี้นำมาซึ่งการหักล้างความคิดแบบดั้งเดิม โดยเฉพาะในศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก ที่เชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่างในโลก ความรู้ทุกอย่างเกิดขึ้นจากการสร้างของพระเจ้า ความเชื่อดังกล่าวได้ถูกหักล้างลง โดยวิธีการหาความรู้ในเชิงปรัชญาประจักษ์นิยม เช่น การค้นพบว่าโลกมีลักษณะสัณฐานกลมของกาลิเลโอ ต่อมามีการค้นพบว่าดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาล ซึ่งการค้นพบความรู้แบบปรัชญาประจักษ์นิยมนี้ทำให้เกิดวิธีการหาความรู้ที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์ (Scientific) ถูกนำมาใช้ในการพัฒนาโครงสร้างทางสังคมของชาวตะวันตก เช่น การเกิดขึ้นของศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ การเกิดขึ้นของรูปแบบทางการเมืองใหม่ที่แต่เดิมปกครองแบบระบอบกษัตริย์ (Feudal) เปลี่ยนมาปกครองในระบอบประชาธิปไตย (Democracy) และระบอบคอมมิวนิสต์ (Communism) การเกิดขึ้นของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (Capitalism) ที่มาจากพื้นฐานของความมีเหตุผล และความเชื่อที่ว่ามนุษย์จะมีคุณค่าได้ต้องเกิดจากการทำงานหาเลี้ยงชีพ ค่านิยมความรู้ในทางปรัชญาประจักษ์นิยมดังกล่าวนี้ได้ส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการพัฒนาขึ้นในสังคมชาวตะวันตกในช่วงศตวรรษที่ 18 จนถึงศตวรรษที่ 19 ที่ผ่านมา โดยเป็นการพัฒนาที่ให้ความสำคัญต่อศักยภาพและความสามารถของมนุษย์อันเป็นพื้นฐานสำคัญ

การก่อตัวของแนวคิดในการพัฒนา ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมของชาวตะวันตก โดยมีเป้าหมายของการพัฒนาที่ต้องการให้สังคมก้าวไปสู่การพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ การพัฒนาไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม (Landes, 1969) โดยอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนา การเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมเข้าสู่ความเป็นอุตสาหกรรมของชาวตะวันตกเกิดขึ้นจากการพัฒนาอุตสาหกรรมทอผ้าที่มีการนำเอาเครื่องจักรที่ทันสมัยเข้ามาผลิตเสื้อผ้าสิ่งทอต่าง ๆ ทำให้เกิดความต้องการวัตถุดิบต่าง ๆ ที่ใช้ในอุตสาหกรรมสิ่งทอ ได้แก่ ฝ้ายซึ่งเป็นวัตถุดิบสำคัญ แรงงานที่ใช้ในการผลิตฝ้าย และแรงงานจำนวนมากในอุตสาหกรรมสิ่งทอ การพัฒนาที่เกิดขึ้นในระบบอุตสาหกรรมของสังคมชาวตะวันตกนี้ได้กลายเป็นตัวอย่างของการพัฒนาที่กระจายมาสู่สังคมในภูมิภาคอื่น ๆ ของโลกในช่วงระยะเวลาต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทย ซึ่งเป็นอีกหนึ่งประเทศที่มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสังคมอุตสาหกรรมในราวปี พ.ศ. 2497 ภายหลังจากได้มีการตราพระราชบัญญัติการส่งเสริมอุตสาหกรรมขึ้นเป็นครั้งแรก (ทวี ทองสว่าง และคณะ, 2533)

การพัฒนาสังคมไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมได้นำไปสู่การพัฒนาในรูปแบบที่สอง คือ การพัฒนาไปสู่สังคมเมือง (Urbanization) ซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาสังคมไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมที่ก่อให้เกิดการพัฒนาของพื้นที่ที่มีอุตสาหกรรมตั้งอยู่ เนื่องจากการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจ การพัฒนาแรงงานในอุตสาหกรรมที่ทำให้เกิดการพัฒนาด้านการประกอบอาชีพ การแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบตามความถนัด และนำไปสู่ชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว นำไปสู่การอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนในภาคการเกษตร การอพยพเข้ามาเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมถือเป็นปัจจัยก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนขนาดใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตเมืองที่มีโรงงานอุตสาหกรรมตั้งอยู่ จนทำให้เกิดชุมชนเมืองขึ้นในที่สุด สำหรับประเทศไทยการเกิดขึ้นของสังคมเมือง อันเป็นผลมาจากความเป็นอุตสาหกรรมในพื้นที่ต่าง ๆ ได้แก่ พื้นที่ในกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะพื้นที่รอบนอกซึ่งเป็นแหล่งอุตสาหกรรมในปัจจุบัน การเกิดขึ้นของเขตพื้นที่อุตสาหกรรมในภาคตะวันออกในแถบจังหวัดชลบุรี ถือเป็นพื้นที่ที่มีการพัฒนาและเป็นแหล่งอุตสาหกรรมที่สำคัญของประเทศในหลายลักษณะ ได้แก่ อุตสาหกรรมยานยนต์ อุตสาหกรรมเครื่องใช้ไฟฟ้า อุตสาหกรรมชิ้นส่วนอิเล็กทรอนิกส์ อุตสาหกรรมสินค้าอุปโภคและบริโภค และอุตสาหกรรมเคมีภัณฑ์ ทำให้พื้นที่ในจังหวัดชลบุรีและจังหวัดใกล้เคียงเปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมชุมชนเมือง เนื่องจากมีการอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานของแรงงานในเขตอุตสาหกรรมจำนวนมาก

การพัฒนาทั้งสองลักษณะดังกล่าวข้างต้น เป็นตัวอย่างของการพัฒนาที่เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 17 โดยส่งผลให้เกิดการพัฒนาแนวคิดในการพัฒนาสังคม และนำไปสู่การเกิดแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีการพัฒนาใน 5 ขั้นของรอสโทว (Rostow) ทฤษฎีระบบโลก (World System Theory) ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency Theory) ทฤษฎีห่านบิน (Flying Gees Pattern) และทฤษฎีโลกาภิวัตน์ (Globalization) เป็นต้น กล่าวได้ว่าการเกิดขึ้นของแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาสังคมเหล่านี้ ถือเป็นการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้นตลอดช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ในปัจจุบันแนวคิดการพัฒนาสังคมนี้ถูกนำไปใช้กับการพัฒนาชุมชน (Community Development) ซึ่งเป็นการขยายมิติของการพัฒนาไปสู่สังคมในระดับชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ คุณภาพชีวิตของคนในชุมชน และการพัฒนาที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนเป็นการศึกษาแนวทางการพัฒนาโดยใช้กลไกของชุมชน ตลอดจนมิติทางวัฒนธรรม ได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม และศิลปะแขนงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน สิ่งเหล่านี้ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนา และทำให้เกิดแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมที่ถูกนำมาใช้พัฒนาสังคมในพื้นที่ชุมชน ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน

บทความวิชาการฉบับนี้ผู้เขียนมีความต้องอธิบาย และชี้ให้เห็นถึงบทบาทของภาษาซึ่งเป็นทุนทางสังคม ในลักษณะหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคมในอดีตจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากภาษาเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น เพื่อใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิต และมีผลต่อการสร้างการเปลี่ยนแปลงของสังคมในทางที่ดีขึ้น ผู้เขียน ได้ศึกษาบทบาทในด้านการพัฒนาของภาษา โดยทำการวิเคราะห์จากข้อมูลที่ได้มาจากการศึกษาวิจัยทางด้าน ภาษาศาสตร์ในสังคมไทยในช่วงปี พ.ศ. 2539 จนถึงปี พ.ศ. 2564 จำนวน 10 เรื่อง ครอบคลุมในมิติต่าง ๆ และ พื้นที่ใน 4 ภูมิภาคของประเทศ ได้แก่ 1) การศึกษาเกี่ยวกับภาษาพื้นถิ่นในพื้นที่ภาคเหนือของศูนย์วัฒนธรรม และ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ (2539) 2) การศึกษาของบุญคิด วัชรศาสตร์ (2538) เรื่อง คนเมือง อู่กำแพง 3) การวิจัยของพจณี ศิริอักษรสาสน์ (2545) เกี่ยวกับการใช้คำในการบอกเวลาของคนภาคกลาง และคนภาคใต้ของ 4) งานวิจัยของทัศนีย์ เมฆถาวรวัฒนา (2556) เรื่องบทวัฒนธรรมของการขอโทษในภาษาไทย 5) การวิจัยของสมเกียรติ เขียวสะอาด (2556) ในการวิเคราะห์ภาษาไทยที่ปรากฏในบทประพันธ์เพลงชาติไทย 6) การศึกษาของเกรียงศักดิ์ ชัยดรุณ (2557) เกี่ยวกับศัพทานุกรมภาษาโบราณที่พบในจารึกล้านนา 7) งานวิจัย ของพัชลิน จินนุ่น (2560) เรื่องคุณสมบัติของหญิงดีในสุภาษิตสอนหญิงภาคใต้ที่สัมพันธ์กับความคิดความเชื่อ ทางพระพุทธศาสนา 8) การวิจัยของ กุลกนิษฐ์ ทองเงา (2561) เป็นการวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมที่ปรากฏใน สุภาษิตสอนหญิง 9) งานวิจัยของศิริวัตร ไทยแท้ (2562) ที่ทำการวิจัยเรื่องการตัดสินใจความสุภาพจากถ้อยคำ การตอบกลับการดำหนิในภาษาไทย: มุมมองจากคนสองวัย และ 10) การวิจัยของอาจารย์ ศรีหล้า (2564) เป็นการวิเคราะห์การจำแนกหมวดหมู่คำสุภาพในภาษาไทย ข้อมูลเกี่ยวกับภาษาที่ได้มีผู้ศึกษามาก่อนหน้านี้ ได้ถูกนำมาวิเคราะห์ให้เห็นถึงบทบาทของภาษาในด้านการพัฒนาสังคม โดยใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา ของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ และการนำเสนอผลจากการวิเคราะห์ที่ปรากฏ ในเนื้อหาของบทความ ผู้เขียนหวังว่าบทความวิชาการฉบับนี้จะเป็นประโยชน์และเป็นแนวทางสำหรับผู้ที่มีความสนใจในการศึกษาบทบาทในด้านการพัฒนาของภาษา ตลอดจนนักวิจัยที่มีความสนใจในการแสวงหา ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นจากการบูรณาการศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อสามารถนำมาสร้างเครื่องมือหรือกลไกในการแก้ไขปัญหา สังคมในปัจจุบันที่มีความซับซ้อน อีกทั้งยังช่วยพัฒนาการศึกษาวิจัยทางด้านภาษาศาสตร์ที่มีขอบเขตและมิติ ในการศึกษาที่กว้างขวางขึ้น ดังต่อไปนี้

ภาษากับการพัฒนาสังคม

ความสัมพันธ์ของภาษากับการพัฒนาสังคม เป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นในมโนทัศน์ของการศึกษาด้านสังคมวิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสดงมโนทัศน์ของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ซึ่งเป็นนักสังคมวิทยาสำนักคิดคลาสสิก ที่มีชีวิตอยู่ในช่วงปี ค.ศ.1818 จนถึง ปี ค.ศ.1893 คาร์ล มาร์กซ์ (Phuong and Dung, 2024) ได้อธิบายถึง ความสัมพันธ์ของภาษากับการพัฒนาสังคม โดยสามารถจำแนกมโนทัศน์เกี่ยวกับภาษาของ คาร์ล มาร์กซ์ ออกเป็น 4 ประเด็น ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่หนึ่ง ภาษามีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อจิตสำนึกทางสังคม (Social Consciousness) โดยภาษาทำหน้าที่เป็นตัวกำหนดความคิดของมนุษย์ และจัดระเบียบทางสังคม ผลกระทบของภาษาที่มีต่อจิตสำนึกทางสังคมเกิดขึ้นจากการที่ภาษาถูกใช้เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความคิด อารมณ์ และประสบการณ์ต่าง ๆ ภาษาช่วยจัดระบบทางความคิดที่มีความซับซ้อนให้มีความชัดเจนและมีเหตุผลมากขึ้น นอกจากนี้ภาษายังสามารถสื่อความหมายต่าง ๆ ได้ เช่น คำชม คำยืนยัน หรือแม้แต่เรื่องตลกขบขัน โดยภาษาถูกนำมาใช้ในบริบทและน้ำเสียงต่าง ๆ ที่ช่วยให้การตีความความหมายของสารเหล่านั้นมีความชัดเจนยิ่งขึ้น

ประเด็นที่สอง การใช้ภาษามีผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคม (Social Structure) เนื่องจากภาษาเป็นส่วนสำคัญในการสร้างและรักษาโครงสร้างทางสังคม ภาษาสามารถสะท้อนและเสริมสร้างการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคมและถ่ายทอดบรรทัดฐาน อัตลักษณ์ และคุณค่าทางสังคมได้อีกด้วย การใช้ภาษาในแต่ละสังคมมีความแตกต่างกัน เช่น ภาษาถิ่น สำเนียงท้องถิ่น และลักษณะของคำศัพท์เฉพาะ สามารถบ่งบอกได้ถึงชนชั้นทางสังคม สมาชิกกลุ่ม หรือแม้แต่สถานภาพจากการประกอบอาชีพ ส่งผลต่อรูปแบบของการมีปฏิสัมพันธ์ และการรับรู้ทางสังคม นอกจากนี้รูปแบบของการใช้ภาษายังเป็นตัวกำหนดบรรทัดฐานทางวัฒนธรรมและค่านิยมทางสังคม เช่น การใช้คำศัพท์ กฎเกณฑ์ในการบัญญัติทางภาษา แสดงให้เห็นถึงการวางกรอบและกฎเกณฑ์ของสังคมที่ภาษาสามารถส่งต่อการรับรู้และส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมทางสังคม และทัศนคติภายในสังคมได้

ประเด็นที่สาม ภาษาช่วยพัฒนามุมมองที่มีต่อโลก (Perception of the world) โดยอิทธิพลของภาษาจะส่งผลให้เกิดการยอมรับทางสังคมในลักษณะต่าง ๆ เช่น การศึกษาโครงสร้างและคำศัพท์ของ Syahrin (2018) พบว่า ภาษามีอิทธิพลต่อความรู้ ความเข้าใจ และการรับรู้ของผู้พูด เช่น คำศัพท์เกี่ยวกับสีสามารถส่งผลต่อการแยกแยะและจัดหมวดหมู่สี การพัฒนามุมมองต่อโลกเกิดขึ้นจากการสร้างกรอบทางวัฒนธรรม เนื่องจากภาษาเป็นตัวกำหนดบรรทัดฐาน ค่านิยมทางวัฒนธรรม และกำหนดวิธีการตีความตามประสบการณ์ของบุคคล กรณีของการใช้คำศัพท์เฉพาะ และคำอุปมาอุปไมยในภาษาของสังคมต่าง ๆ นั้นส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมและการรับรู้ของคนในสังคมได้ นอกจากนี้ภาษายังก่อให้เกิดมุมมองทางปรัชญา โดยภาษาทำหน้าที่เป็น “ภาพ” (Image) ของความเป็นจริง อันแสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพของโครงสร้างภาษาที่สามารถสะท้อนถึงโครงสร้างของโลกและทำให้เกิดความเข้าใจโลกของมนุษย์มากขึ้น

ประเด็นที่สี่ ภาษาทำให้เกิดความคิด (Ideas) ภาษาเป็นเครื่องมืออันทรงพลังที่ช่วยจุดประกายและกำหนดรูปแบบทางความคิด ได้แก่ การผลิตโครงสร้างทางปัญญา การผลิตโครงสร้างความคิด ซึ่งเกิดจากการใช้คำและวลีต่าง ๆ ในการจัดหมวดหมู่ และเปรียบเทียบแนวคิดที่มีลักษณะนามธรรมได้ ภาษาเป็นตัวช่วยแสดงออกทางสัญลักษณ์ คำและไวยากรณ์ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงประสบการณ์ การใช้ภาษาแทนวัตถุที่จับต้องได้รวมไปถึงสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น ความรัก ความทุกข์ ความยุติธรรม โดยภาษาทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ ทำให้สามารถเข้าใจถึงความคิดที่ซับซ้อน นอกจากนี้ภาษายังทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดวัฒนธรรมและประเพณีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านการเล่าเรื่อง อุปมา หรือสำนวนต่าง ๆ ซึ่ง Sahu (2023) ได้กล่าวถึงบทบาทของภาษา

ด้านวัฒนธรรมว่าภาษาเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม การถ่ายทอดบุคลิกภาพของสังคม มนุษย์เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ในโลกตั้งแต่วัยเด็ก เรียนรู้ถึงสิ่งที่ควรทำ หรือไม่ควรทำจากพัฒนาทางสังคมที่เกิดขึ้น

มโนทัศน์ทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับภาษาของคาร์ล มาร์กซ์ (Phuong & Dung, 2024) ดังกล่าวข้างต้น ผู้เขียนได้นำมาเป็นกรอบแนวคิดที่สำคัญในการศึกษาและอธิบายบทบาทของภาษาในการพัฒนาสังคม โดยทำการวิเคราะห์ตัวภาษาที่เกิดขึ้นในบริบทของสังคมไทย เพื่อชี้ให้เห็นถึงบทบาทของภาษาในการพัฒนาสังคมจากประเด็นต่าง ๆ ตามมโนทัศน์ทางสังคมของคาร์ล มาร์กซ์ จะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

ภาษากับการสร้างจิตสำนึกทางสังคม

ภาษามีบทบาทสำคัญในการสร้างจิตสำนึกทางสังคม มนุษย์สร้างและใช้ภาษาเพื่อแบ่งปันความคิดให้สังคมได้รับรู้ ตลอดจนการใช้ภาษาเพื่อสะท้อนขนบธรรมเนียม ประเพณี และบรรทัดฐานต่าง ๆ การสร้างสำนึกทางสังคมในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1. ภาษากำหนดความจริงบนโลก

ภาษาทำให้มนุษย์มีความเข้าใจต่อโลก และการกำหนดบทบาทของภาษา เพื่อจัดหมวดหมู่สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในสภาพแวดล้อม การบัญญัติคำศัพท์ช่วยในการกำหนดการรับรู้ของผู้คนในแต่ละสังคมมีความแตกต่างกัน ในการบัญญัติคำศัพท์ ซึ่งส่งผลต่อวิธีการสัมผัสและการแสดงความรู้สึกที่แตกต่างกันด้วย ดังจะขอยกตัวอย่างจากลักษณะของการใช้คำศัพท์เพื่อบ่งบอกถึงเวลาของคนไทยในภาคกลางและคนไทยในภาคใต้ ดังนี้

ตารางที่ 1 : แสดงการใช้คำในการบอกเวลาของคนภาคกลางและคนภาคใต้

เวลา	ภาษาไทยภาคกลาง	ภาษาไทยภาคใต้
7.00 น.	เจ็ดโมงเช้า	ตีเจ็ด
12.00 น.	เที่ยง	ตีสิบสอง
13.00 น.	บ่ายโมง	ตีหนึ่ง
19.00 น.	หนึ่งทุ่ม	ตีเจ็ดกลางคืน
01.00 น.	ตีหนึ่ง	ตีหนึ่งกลางคืน

ที่มา: หนังสือเรื่องภาษาถิ่นของไทยของ พงนี ศิริอักษรสาสน์ (2545)

เห็นว่า การใช้คำศัพท์เพื่อระบุถึงเวลาที่แตกต่างกันของคนภาคกลางและคนภาคใต้ สะท้อนถึง การรับรู้ ความรู้ และความเข้าใจต่อสิ่งแวดล้อม และสรรพสิ่งที่อยู่รอบตัว คนภาคกลางใช้คำว่า “ทุ่ม” และ “โมง” เพื่อบอกถึงช่วงเวลากลางคืน และกลางวัน ซึ่งมีความแตกต่างจากคนภาคใต้ที่ใช้คำว่า “ตี” เพื่อบอกถึงเวลา ที่แตกต่างกัน และใช้คำว่า “กลางคืน” แสดงถึงเวลาในช่วงค่ำซึ่งเป็นเวลาที่ดวงอาทิตย์ได้ลับขอบฟ้าไปแล้ว

2. การกำหนดกรอบประเด็นทางสังคม

ประเด็นทางสังคม (Social issues) หมายถึง สภาวะที่แสดงถึงผลกระทบด้านลบที่เกิดขึ้นกับชีวิตของ บุคคลในสังคม หรือการดำเนินชีวิตทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ ความสงบสุขของสังคม รวมไปถึง ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมที่ส่งผลต่อความมั่นคงและการทำหน้าที่ของระบบกลไกต่าง ๆ ของสังคม หรือ เรียกว่า ปัญหาทางสังคม (Concepcion & Tancinco, 2016) การกำหนดกรอบประเด็นทางสังคมเป็นการใช้ ภาษาเพื่อแสดงถึงปัญหาทางสังคมที่กำลังเกิดขึ้นและส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคม เป็นการแสดง ถึงสภาพและความรุนแรงของปัญหา ตลอดจนการหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา ซึ่งสะท้อนผ่านการใช้ภาษา เพื่อแสดงถึงความรุนแรง ความจำเป็นเร่งด่วนในการแก้ไขปัญหาเหล่านั้น เช่น การพูดว่า “วิกฤตภูมิอากาศ” แทน “ภาวะโลกร้อน” หรือ “คนงานไม่มีใบอนุญาต” แทน “ผู้อพยพผิดกฎหมาย” ซึ่งส่งผลกระทบต่อทัศนคติ และการกำหนด นโยบายภาครัฐบาลและความร่วมมือของภาคประชาชนในการร่วมมือเพื่อแก้ไขปัญหา การกำหนดกรอบประเด็น ทางสังคมผ่านภาษาที่ใช้ในสังคมจึงเป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมของสังคมในอีกลักษณะหนึ่ง

3. การสร้างอัตลักษณ์ร่วมกัน

การใช้ภาษาในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาถิ่น คำสแลง หรือ คำขวัญทางการเมืองช่วยสร้าง ความรู้สึกร่วมในสังคมได้เป็นอย่างดี การใช้ภาษาก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าอัตลักษณ์ร่วม หรืออัตลักษณ์กลุ่ม หรือ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเป็นกลุ่มเดียวกันของคนในสังคม การใช้ภาษาทำให้เกิดอัตลักษณ์ร่วม ปรากฏขึ้นในลักษณะของการใช้ภาษาถิ่น เช่น วลีที่มาจากเนื้อร้องของเพลงพื้นบ้านภาคเหนือที่ว่า “หมู่เฮา จาวเหนือ” แสดงถึงความเป็นคนเมือง หรือชาวล้านนาในภาคเหนือ หรือ “โอ้ โอ ปักข์ได้บ้านเรา” ที่ปรากฏใน คำร้องของเพลงพื้นบ้านของชาวไทยภาคใต้ และคำว่า “อีสาน บ้านเฮา” ที่แสดงถึงความเป็นสังคมและวัฒนธรรม ของชาวไทยในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย นอกจากนี้การใช้ภาษาเพื่อสร้างอัตลักษณ์ร่วมยังปรากฏ ในการเคลื่อนไหวทางสังคม เช่น การเคลื่อนไหวของกลุ่มสตรีนิยม กลุ่มสิทธิพลเมือง หรือการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิ ของกลุ่มเพศทางเลือก หรือ LGBTQ+ ที่ได้สร้างคำศัพท์ใหม่มาใช้ในการเคลื่อนไหวทางสังคม เช่น “ตื่นรู้” หรือ “สิทธิพิเศษ” “ความเชื่อมโยง” ซึ่งมีความหมายเพื่อให้สังคมรับรู้เกี่ยวกับความยุติธรรมและความเท่าเทียมกัน ทางเพศ การใช้ภาษาในท้องถิ่นและการเคลื่อนไหวทางสังคมได้สะท้อนอัตลักษณ์ของกลุ่มคน และความสำนึก ร่วมกันในสังคม

4. การโน้มน้าวจิตใจ

การใช้ภาษาเป็นสิ่งที่ต้องการโน้มน้าวจิตใจของคนในสังคม เพื่อให้เกิดจิตสำนึกร่วมในการกระทำต่าง ๆ ก่อให้เกิดการสร้าง วลี หรือประโยค เพื่อก่อให้เกิดแรงบันดาลใจ ความสามัคคีของคนในสังคมเพื่อให้บรรลุเป้าหมายต่าง ๆ การใช้ภาษาเพื่อโน้มน้าวจิตใจส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการดำเนินการของภาครัฐบาล เพื่อต้องการความร่วมมือจากประชาชนในการดำเนินการให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของนโยบาย ภาษาเพื่อการโน้มน้าวจิตใจ เช่น การกล่าวสุนทรพจน์ การแต่งเนื้อร้องในบทเพลงเพื่อการปลุกใจ รวมถึงการใช้ภาษาเพื่อการโฆษณาประชาสัมพันธ์ต่าง ๆ เป็นต้น

ภาษามีผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคม

ความสำคัญของภาษาที่มีต่อการพัฒนาสังคม คือ บทบาทในการสร้างและรักษาโครงสร้างทางสังคม ภาษาสามารถสะท้อนการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม อันก่อให้เกิดการการถ่ายทอดบรรทัดฐาน อัตลักษณ์ และคุณค่าทางสังคม บทบาทของภาษาในการสร้างและรักษาโครงสร้างทางสังคมปรากฏในรูปแบบ ดังต่อไปนี้

1. การกำหนดช่วงชั้นทางสังคม

ภาษาเป็นสิ่งที่ใช้บ่งบอกถึงช่วงชั้นทางสังคม (Social stratification) ภาษาถือเป็นเครื่องมือที่ใช้แสดงถึงสถานภาพและบทบาทของบุคคลในสังคม ผู้คนในสังคมไทยส่วนใหญ่มีทักษะการใช้ภาษาท้องถิ่นทั้งในการพูด การอ่าน และการเขียน เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมที่มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมภายในสังคม การถ่ายทอดภาษาถิ่นเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายในครอบครัว ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ภาษาถิ่นถือเป็นสิ่งที่ได้รับมาจากสังคม จากสิ่งแวดล้อมโดยตรง อย่างไรก็ตามการเกิดขึ้นของระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่เยาวชนต้องเรียนรู้ภาษาไทย ซึ่งถูกกำหนดให้เป็นภาษาราชการ และเป็นภาษาที่ผู้คนสามารถใช้ติดต่อสื่อสารกับบุคคลต่างองค์กร หรือในหน่วยงานต่าง ๆ ทั่วประเทศ การเรียนรู้ภาษาไทยจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการพัฒนาตนเอง และการประกอบอาชีพของเยาวชนไทย

ภาษาไทยถูกกำหนดให้เป็นการเรียนรู้ในการศึกษาภาคบังคับ เยาวชนไทยจำเป็นต้องเรียนรู้และใช้เพื่อการสอบให้ผ่านตามเกณฑ์ที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดไว้ ปัจจุบันนอกจากภาษาไทยที่ถูกใช้เพื่อยกระดับสถานภาพทางสังคมแล้ว ยังปรากฏภาษาอื่นที่มีความสำคัญต่อการกำหนดช่วงชั้นทางสังคมด้วย เช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาจีน และภาษาญี่ปุ่น การเรียนรู้ภาษาเหล่านี้ทำให้บุคคลมีโอกาในการทำงานกับสถาบัน หรือองค์กรที่มีชื่อเสียง การได้รับค่าจ้างในอัตราที่สูงขึ้น ดังนั้นภาษาจึงเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาตนเอง เพื่อยกระดับช่วงชั้นทางสังคมให้สูงขึ้น ดังปรากฏจากเกณฑ์การคัดเลือกบุคคลเข้าเป็นนักศึกษาของ คณะแพทยศาสตร์ของมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ ในปีการศึกษา 2568 คณะแพทยศาสตร์ถือเป็นคณะที่มีนักเรียนจากโรงเรียนหลายแห่งต้องการเข้าศึกษา เนื่องจากต้องการประกอบอาชีพเป็นแพทย์ เพราะแพทย์เป็นอาชีพหนึ่งที่มีเกียรติและได้รับการยอมรับจากสังคม พบว่า มีการกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกด้านภาษาอังกฤษสำหรับ

นักเรียนที่สมัครสอบเข้าเรียนต่อ คือ ผลสอบ TOELF (Internet base) ต้องมีคะแนนขั้นต่ำ 100 หรือ ผลสอบ IELTS (Academic) ต้องมีคะแนนขั้นต่ำ 7.0 หรือ ผลสอบ CUTEP ต้องมีคะแนนขั้นต่ำ 110 (ข้อมูลจาก คณะแพทยศาสตร์, 2567)

2. การส่งเสริมอำนาจ และสิทธิอำนาจ

ภาษาถูกใช้ในการส่งเสริมอำนาจ และสิทธิอำนาจ (Power and authority) โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องมีอำนาจเพื่อจัดระเบียบสังคม รวมไปถึงสิทธิอำนาจในการจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ ในเกิดความธรรมและตอบสนองความต้องการของสมาชิกในสังคมได้อย่างทั่วถึง การใช้ภาษาเพื่อส่งเสริมอำนาจ และสิทธิอำนาจปรากฏอย่างชัดเจนในสถาบันทางสังคมการเมือง จากการที่พรรคการเมืองได้ใช้ภาษาเพื่อการโฆษณาชวนเชื่อ หรือแม้แต่การสร้างคำขวัญทางการเมือง เพื่อสร้างแรงจูงใจจากประชาชนและเป็นการเพิ่มอำนาจให้กับพรรคการเมืองในการควบคุมกระแสความนิยมจากประชาชนรวมถึงการผลักดันนโยบายต่าง ๆ ผ่านการใช้ภาษา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วาทกรรมทางการเมือง” ยกตัวอย่างเช่น การสร้างคำขวัญของพรรคเพื่อไทยที่ว่า “คิดใหญ่ ทำเป็น เพื่อไทยทุกคน” (ประชาไท, 2566) เพื่อสร้างความนิยมนำมาซึ่งอำนาจในการผลักดันนโยบายต่าง ๆ ของพรรคเพื่อไทยเมื่อได้เป็นรัฐบาล ได้แก่ นโยบายการแจกเงินหนึ่งหมื่นบาท นโยบายการตั้งศาลิโน (Entertainment complex) ในประเทศไทย และนโยบายการสร้างรถไฟฟ้าความเร็วสูง เป็นต้น นโยบายเหล่านี้จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากประชาชนผ่านการใช้ภาษาในลักษณะของคำขวัญ หรือ Slogan ของพรรคเพื่อไทย ซึ่งผลจากการใช้ภาษาดังกล่าวทำให้พรรคเพื่อไทยได้รับการเลือกตั้งโดยมีจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนมาเป็นอันดับสอง ส่งผลทำให้พรรคเพื่อไทยมีสิทธิอำนาจในการรวมพรรคการเมือง และจัดตั้งรัฐบาลของประเทศไทยในปัจจุบัน การใช้ภาษาในลักษณะของคำขวัญนี้ได้ปรากฏในทุกพรรคการเมือง และมีผลต่อการสร้างจิตสำนึกร่วมของประชาชนในสังคม

3. การกำหนดบทบาททางเพศ

ภาษาถูกใช้เพื่อกำหนดบรรทัดฐานทางเพศในสังคม (Gender role) ได้แก่ สามี หมายถึง บุคคลที่มีเพศชาย และมีบทบาทเป็นผู้นำของครอบครัว กีฬาบางชนิดถูกกำหนดไว้สำหรับบุคคลที่เป็นเพศชาย หรือเพศหญิง โดยกีฬาที่เหมาะสมกับเพศชาย เช่น การชกมวย ฟุตบอล การวิ่งระยะไกล เป็นต้น การใช้ภาษาเพื่อสนับสนุนบทบาทและความสำคัญของเพศหญิง เช่น คำว่าแม่ ไข้กับผู้หญิงที่เป็นมารดาของบุตร คำว่า “แม่น้า” ที่หมายถึง สิ่งที่ใช้หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนและมีความสำคัญต่อการทำเกษตรกรรม การใช้ภาษาในลักษณะของคำสรรพนามที่บ่งบอกถึงลักษณะทางเพศ เช่น นาย นางสาว เด็กชาย เด็กหญิง พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา และยาย เป็นต้น

4. การเชื่อมโยงและแบ่งแยกสังคม

การใช้ภาษาร่วมกันของคนในสังคมส่งเสริมให้เกิดอัตลักษณ์และความสามัคคีของผู้คนในชาติได้ การใช้ประโยชน์จากภาษาเพื่อเชื่อมโยงคนในชาตินี้ปรากฏให้เห็นจากภาษาที่เป็นคำร้องในบทเพลงประจำชาติ ซึ่งส่วนใหญ่มีเนื้อหาในเชิงของการปลุกใจผู้คนในชาติให้เกิดความรัก ความสามัคคี เพื่อให้เกิดการดำรงและพัฒนาประเทศชาติให้มีความเจริญก้าวหน้าสภาพรสบไป สำหรับบทเพลงชาติของประเทศไทยที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ได้ปรากฏเนื้อร้องที่มีเนื้อหาในลักษณะของการเชื่อมโยงผู้คนในชาติให้เกิดความรักสามัคคีกัน ดังนี้

“ประเทศไทยรวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย	เป็นประชารัฐ ไผทของไทยทุกส่วน
อยู่ดำรงคงไว้ได้ทั้งมวล	ด้วยไทยล้วนหมาย รักสามัคคี
ไทยนี้รักสงบ แต่ถึงรบไม่ขลาด	เอกราชจะไม่ให้ใครข่มขี่
สละเลือดทุกหยาดเป็นชาติพลี	เถลิงประเทศชาติไทย ทวี มีชัย ชโย”

เนื้อร้องเพลงชาติของประเทศไทยที่กล่าวถึงข้างต้นเป็นเนื้อร้องเพลงชาติไทยที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งประพันธ์ทำนองโดยพระเจนดุริยางค์ สำหรับเนื้อร้องประพันธ์โดยพันเอกหลวงสารานุประพันธ์ มีการประกาศใช้อย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2482 เป็นต้นมา (สมเกียรติ เขียวสอาด, 2556) อย่างไรก็ตาม ภาษาได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในสังคมเช่นกัน โดยเฉพาะในยุคของอาณานิคมที่ผู้ปกครองได้ใช้อำนาจบังคับให้ใช้ผู้คนในประเทศที่ถูกปกครองใช้ภาษาต่างประเทศเป็นภาษาราชการ ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งและการต่อต้านของประชาชนในประเทศที่เป็นอาณานิคม หรือการเลือกปฏิบัติทางภาษาต่อกลุ่มชนกลุ่มน้อย

ภาษากับพัฒนามุมมองที่มีต่อโลก

อิทธิพลของภาษาสามารถสะท้อนกรอบทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม และการรับรู้ของผู้คนในสังคม กล่าวได้ว่าภาษาเป็นกลไกสำคัญในการถ่ายทอดและสร้างมุมมองตามกรอบทางวัฒนธรรมที่ถูกกำหนดขึ้นในสังคม กรอบทางวัฒนธรรมที่สำคัญในสังคม ได้แก่

1. บรรทัดฐานทางสังคม (Social norms)

ภาษาเป็นสิ่งที่สะท้อนบรรทัดฐานของสังคม เนื่องจากคุณลักษณะของภาษาทั้งที่เป็นภาษาพูด และภาษาเขียน ตลอดจนภาษาที่เกิดขึ้นในเชิงสัญลักษณ์ โดยภาษาถูกนำมาใช้เพื่อบ่งบอกถึงคุณค่า ความเชื่อ และพฤติกรรมที่เหมาะสมในสังคม ภาษาที่มีการแสดงออกด้วยการพูด รวมไปถึงโครงสร้างในการสื่อสารภาษาสามารถบอกได้ว่า อะไรคือสิ่งที่ยอมรับได้ คาดหวังได้ เช่น ภาษาที่บ่งบอกถึงความเป็นทางการ หรือความสุภาพ ในภาษาไทยเกิดการบัญญัติทางภาษาที่เรียกกันว่า “คำสุภาพ” หรือ “ภาษาสุภาพ” ซึ่งหมายถึงคำ หรือภาษาที่ใช้ในการสื่อสารเพื่อแสดงถึงการให้เกียรติและการเคารพผู้อื่น ภาษาที่ใช้ต้องเป็นถ้อยคำที่มีความนุ่มนวลอ่อนโยน ไม่หยาบคาย และมีความหมายตรงไปตรงมา หรือเป็นถ้อยคำที่เราพูดจากันโดยทั่วไป โดยอาศัยสถานภาพและ

ความสัมพันธ์ระหว่างคู่สนทนาในการใช้คำให้เหมาะสม ซึ่งได้ปรากฏข้อมูลงานวิจัยหลายชิ้น (ทัศนีย์ เมฆถาวรวัฒนา, 2556 ศิริวัตร ไทยแท้, 2562 และ อาจารย์ ศรีหล้า, 2564) ได้ศึกษาวิเคราะห์และจำแนกหมวดหมู่คำสุภาพในภาษาไทย โดยรวบรวมประเภทของคำสุภาพที่พบในชีวิตประจำวัน คำสุภาพที่ปรากฏในหนังสือบทความ เอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์ เอกสารทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า สามารถจำแนกคำสุภาพได้ 9 ลักษณะ คือ คำกล่าวทักทาย คำกล่าวขอบคุณ คำกล่าวขอโทษ คำกล่าวชมเชย คำกล่าวอวยพร คำพูดอ้อมค้อม คำกล่าวขอร้อง คำกล่าวปฏิเสธ และคำกล่าวลา มีรายละเอียดดังนี้

1.1 คำกล่าวทักทาย ได้แก่ การกล่าวทักทายที่สามารถใช้ได้ทุกช่วงเวลา การทักทายโดยการถามสารทุกข์สุกดิบทั่วไป เช่นคำว่า สวัสดี สบายดีไหม

1.2 คำกล่าวขอบคุณ ได้แก่ การขอบคุณอย่างตรงไปตรงมา และการขอบคุณทางอ้อม

1.3 คำกล่าวขอโทษ ได้แก่ การขอโทษอย่างตรงไปตรงมา และการขอโทษทางอ้อม

1.4 คำกล่าวชมเชย ได้แก่ การกล่าวชมเชยรูปลักษณะภายนอกรวมถึงบุคลิกภาพของผู้อื่น และการกล่าวชมเชยในความสามารถของผู้อื่น

1.5 คำกล่าวอวยพร ได้แก่ การกล่าวคำอวยพรเนื่องในวันเกิด การกล่าวคำอวยพรเนื่องในวันแต่งงาน การกล่าวคำอวยพรการเดินทาง การกล่าวอวยพรหรือกล่าวแสดงความยินดีเนื่องในการเปิดกิจการ และการกล่าวคำอวยพรในเทศกาลต่าง ๆ

1.6 คำพูดอ้อมค้อม ได้แก่ คำพูดอ้อมค้อมเพื่อการขจัดความกลัว คำพูดอ้อมค้อมเพื่อความเหมาะสม และคำพูดอ้อมค้อมเพื่อความสุขภาพ

1.7 คำกล่าวขอร้อง ได้แก่ การขอร้องอย่างตรงไปตรงมาโดยไม่มีส่วนแต่งเติม การขอร้องอย่างตรงไปตรงมาโดยมีส่วนแต่งเติม และการขอร้องอย่างไม่ตรงไปตรงมาหรือการขอร้องทางอ้อม

1.8 คำกล่าวปฏิเสธ ได้แก่ การปฏิเสธอย่างตรงไปตรงมา การปฏิเสธทางอ้อม

1.9 คำกล่าวลา ได้แก่ การกล่าวลาทั่วไป และการกล่าวลาแบบที่มีการกำหนดวัน เวลา

การใช้คำสุภาพเป็นการสื่อสารภายในสังคมที่ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ และการแลกเปลี่ยนความคิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของบรรทัดฐานทางสังคม การใช้คำสุภาพก่อให้เกิดความเข้าใจตรงกันต่อบรรทัดฐานของสังคม ส่งผลต่อการยอมรับวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคม ถือเป็นการเรียนรู้ถึงความจริงของโลกในอีกลักษณะหนึ่ง

2. ค่านิยมของสังคม (Social values)

ค่านิยม หมายถึง ความเชื่อ ทศนคติ หรือหลักเกณฑ์ที่คนในสังคมยึดถือเป็นสิ่งที่ดี ถูกต้อง หรือ เป็นสิ่งที่เหมาะสมในการดำเนินชีวิตในสังคม ค่านิยมเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ถูกหล่อหลอมจาก วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ศาสนา กฎหมาย และระบบการศึกษา จึงเรียกว่า ค่านิยมทางสังคม (พระครูปริยัติกิตติ- อารัง, 2555) คุณลักษณะของค่านิยมที่ปรากฏในสังคมต่าง ๆ ได้แก่ การกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิต เช่น คนไทยให้ความสำคัญกับความกตัญญู การเคารพผู้ใหญ่ การจำแนกความแตกต่างให้เป็นไปตามแต่ละสังคม กำหนดว่าสิ่งที่เป็นค่านิยมในที่หนึ่งอาจไม่สำคัญในอีกที่หนึ่ง เช่น บางประเทศให้ความสำคัญกับเสรีภาพส่วนบุคคล ในขณะที่บางประเทศให้ความสำคัญกับความสามัคคีของกลุ่ม ค่านิยมสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลา แสดงให้เห็นว่าค่านิยมเป็นสิ่งที่ไม่ได้หยุดนิ่ง เช่น อดีตคนมองว่าอาชีพครู หรือหมอ เป็นอาชีพที่มีเกียรติสูงสุด ปัจจุบัน มีอาชีพอื่นที่ได้รับการยอมรับมากขึ้น เช่น สตาร์ทอัพ นักพัฒนาเกมส์ เป็นต้น ค่านิยมที่ปรากฏในสังคมไทย ได้แก่ ค่านิยมทางครอบครัวเกี่ยวกับการเคารพพ่อแม่ ความกตัญญู และการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ ค่านิยมทาง เศรษฐกิจเกี่ยวกับการขยันทำงาน ออมเงิน และใช้จ่ายอย่างประหยัด ค่านิยมทางศาสนาเกี่ยวกับการมีศีลธรรม จริยธรรม การให้ทาน และการเคารพกฎเกณฑ์ทางศาสนา ค่านิยมทางการเมืองเกี่ยวกับประชาธิปไตย เสรีภาพ สิทธิมนุษยชน หรือในบางที่อาจเน้นความมั่นคงของรัฐ และค่านิยมทางเทคโนโลยีและสมัยใหม่เกี่ยวกับการเรียนรู้ ตลอดชีวิต นวัตกรรม และความคิดสร้างสรรค์

ค่านิยมมีความสำคัญต่อสังคมหลายประการ ได้แก่ ช่วยให้บุคคลสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ช่วยทำให้สังคมเกิดระเบียบและลดความขัดแย้ง นอกจากนี้ค่านิยมยังถือเป็นเครื่องมือในการควบคุมพฤติกรรม เช่น ค่านิยมด้านศีลธรรมทำให้คนไม่กระทำความผิดกฎหมาย และค่านิยมช่วยสร้างเอกลักษณ์ของสังคมทำให้แต่ละ ประเทศหรือแต่ละวัฒนธรรมมีจุดเด่นของตนเอง สำหรับบทบาทของภาษาที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้และความเข้าใจ ต่อโลกในค่านิยม พบว่า ภาษาสามารถสร้างความเข้าใจต่อค่านิยมของสังคมในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่

2.1 การกำหนดว่าอะไรเป็นสิ่งสำคัญ หรือไม่สำคัญ

ภายในสังคมจะมีการสร้างคำศัพท์ที่สังคมให้ความสำคัญ เช่น การให้ความสำคัญกับชุมชน ทำให้เกิดการบัญญัติคำศัพท์เฉพาะสำหรับความสัมพันธ์ทางสังคมเหล่านั้น เช่น ภาคเหนือมีการบัญญัติคำศัพท์ เพื่อใช้เรียกสิ่งที่มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อชุมชน เช่น “พ่อหลวง” หมายถึง ผู้ใหญ่บ้านที่เป็นผู้นำชุมชน หรือ “ใจบ้าน” หรือ ป่าเหว หมายถึง สุสานสำหรับการฃาปนกิจศพ เป็นต้น

2.2 การเสริมสร้างอำนาจและช่วงชั้นทางสังคม

การใช้ภาษาเพื่อเสริมสร้างอำนาจ การบัญญัติคำเพื่อใช้แสดงถึงสถานะทางสังคม และการบ่งบอกถึงช่วงชั้นทางสังคม เช่น การใช้คำว่า “กระผม” หรือ “ขอรับ” เพื่อเสริมสร้างความเคารพนอบน้อมต่อผู้อาวุโสและผู้มีอำนาจ คำบางคำใช้บ่งบอกถึงตำแหน่งและความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้อย่างชัดเจน เช่น “ท่านผู้พิพากษา” ใช้สำหรับ ผู้พิพากษา หรือ “ท่านชาย/ท่านผู้หญิง” ใช้กับพระบรมวงศานุวงศ์และราชินิกุล เป็นต้น

2.3 การสร้างการยอมรับหรือการทำลายสังคม

การบัญญัติภาษาเพื่อให้เกิดการยอมรับภายในสังคม เช่น การใช้ภาษาในทางกฎหมาย ข้อความที่เกี่ยวกับข้อห้ามทางศาสนาที่ใช้เป็นตัวกำหนดว่า อะไร “ถูก” หรือ “ผิด” เพื่อเป็นการส่งเสริมต่อหลักศีลธรรม อย่างไรก็ตามก็ยังปรากฏการสร้างภาษาเพื่อการทำลายบรรทัดฐาน หรือเพื่อสร้างระบบคุณค่าใหม่ในสังคม เช่น การสร้างวลีที่ว่า “วิกฤตสภาพภูมิอากาศ” เพื่อใช้แทน “การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ” ทำให้คนในสังคมตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นเร่งด่วน การเกิดภาษาใหม่สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมและค่านิยมในสังคม เช่น “เพศทางเลือก” หรือ “กลุ่มนักเรียนเลว” เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ภาษาไม่ได้ถูกใช้เพื่ออธิบายสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏในสังคมเท่านั้น แต่ยังช่วยหล่อหลอมคุณค่าทางสังคม ด้วยการกำหนดความสำคัญ การเสริมสร้างอำนาจและช่วงชั้น การสร้างการยอมรับและการทำลายสังคม บทบาทของภาษาในลักษณะนี้ก่อให้เกิดการสร้างคุณค่าใหม่ขึ้น ถือเป็นการสะท้อนการรับรู้และการยอมรับในความจริงของโลกที่เกิดขึ้นในที่สุด

ภาษาทำให้เกิดความคิด

ภาษาถูกใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมในด้านของการคิดของมนุษย์ ทำให้เฝ้าพันธุ์ของมนุษย์เกิดการพัฒนาจนกระทั่งมีวิวัฒนาการที่ล้ำหน้ากว่าสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ภาษาทำให้เกิดการพัฒนาความคิดซึ่งเป็นที่มาของการพัฒนาสังคมให้มีความก้าวหน้า ได้แก่

1. การกำหนดรูปแบบทางความคิด

การสร้างรูปแบบของภาษาในสังคมสะท้อนรูปแบบทางความคิดของคนไทยในภูมิภาคต่าง ๆ เช่น การสะท้อนรูปแบบทางความคิดของคนภาคเหนือ หรือคนล้านนาที่ถูกถ่ายทอดผ่านการบัญญัติคำศัพท์เกี่ยวกับการนอน (ศูนย์วัฒนธรรมและศูนย์ศิลปวัฒนธรรม, 2539; บุญคิด วัชรศาสตร์, 2538; เกรียงศักดิ์ ชัยดรุณ, 2557) เช่น

- จะเห็นได้ว่าการบัญญัติคำศัพท์จากคำว่า “นอน” สะท้อนถึงรูปแบบความคิดของคนภาคเหนือ หรือคนล้านนาว่าเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับการนอนเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการบัญญัติคำว่า “นอน” ที่มีความหมายแตกต่างกันถึง 9 ลักษณะด้วยกัน

ภาษาทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงประสบการณ์ทางสังคม การใช้ภาษาแทนวัตถุที่จับต้องได้ หรือ สิ่งที่เป็นนามธรรมทำให้สามารถเข้าใจความคิดที่ซับซ้อน และเกิดจินตนาการต่อสิ่งที่เป็นกายภาพได้ เช่น การใช้ คำศัพท์ในภาษาถิ่นอีสาน หรือคนไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ได้มีการกำหนดคำเพื่อใช้เรียกชื่อพืช สัตว์ และ สิ่งของ (พจนี ศิริอักษรสาสน์, 2545) ได้แก่

2.1	แวน	หมายถึง	กระจกเงง
2.2	ผ้าแพม่น	หมายถึง	ผ้าเช็ดหน้า
2.3	มิดตัด	หมายถึง	กรรไกร
2.4	ซ่ง	หมายถึง	กางเกง
2.5	ก่องแขน	หมายถึง	กำไลมือ
2.6	เงียง	หมายถึง	กระโถน
2.7	ซัว	หมายถึง	สะพาน
2.8	ข้าวปุ้น	หมายถึง	ขนมจีน
2.9	ซิ่น	หมายถึง	ผาดง

การบัญญัติคำศัพท์เพื่อใช้เรียกสิ่งของต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันของคนอีสาน แสดงให้เห็นถึงกรอบความคิดที่สะท้อนผ่านรูปแบบของคำที่ใช้ในภาษาถิ่น จากข้อมูลข้างต้นหากนำมาเปรียบเทียบกับคำที่ใช้ในภาษาไทยกลางที่ใช้แทนความหมายเดียวกัน ก็จะได้เห็นได้ชัดเจนว่ากรอบความคิดในเชิงสัญลักษณ์ของคนไทยทั้งสองท้องถิ่นนั้นมีความแตกต่างกัน

3. การส่งต่อทางวัฒนธรรม

ภาษามีหน้าที่ในการถ่ายทอดวัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนความรู้ และภูมิปัญญา ซึ่งการถ่ายทอดวัฒนธรรมเกิดขึ้นโดยการใช้ภาษาบันทึกเรื่องราว เหตุการณ์ และองค์ความรู้ต่าง ๆ รวมถึงการใช้ภาษาในการเล่าเรื่อง การอุปมาอุปไมย หรือการสร้างสำนวนทางภาษา เช่น สุภาษิตสอนหญิงซึ่งแฝงไปด้วยความหมายใช้ถ่ายทอดหลักการใช้ชีวิตของผู้หญิงไทย (พัชลิน จินนุ่น, 2560; กุลกนิษฐ์ ทองเงา, 2561) ที่ว่า

“มีสสิ่งพึงประจบให้ครบบาท อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์
จงมักน้อยกินน้อยค่อยบรรจง อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน”

สุภาษิตสอนหญิงข้างต้น เป็นการสร้างสำนวนในทางภาษาของกวี จากการสมมติฐานว่าเป็นการประพันธ์ของสุนทรภู่ กวีคนสำคัญแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สุภาษิตดังกล่าวได้รับการยกย่องว่าประพันธ์จากแนวความคิดที่มีความทันสมัย และสะท้อนบทบาทสำคัญของผู้หญิงไทยเรื่องเศรษฐกิจของครอบครัว ปัจจุบันสุภาษิตสอนหญิงยังถูกใช้ในบทเรียนเพื่อสอนให้เยาวชนไทยได้เรียนรู้ถึงค่านิยมและบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในสังคมไทยอีกด้วย

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาถึงบทบาทของภาษาในการพัฒนาสังคมที่ปรากฏในบทความชิ้นนี้ เป็นการนำเสนอแนวคิดใหม่สำหรับการศึกษารูปแบบของภาษาในด้านของการพัฒนาสังคมซึ่งเกิดขึ้นจากบูรณาการแนวคิดทางสังคมศาสตร์ที่สำคัญ ได้แก่ แนวคิดทางสังคมวิทยาของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) และแนวคิดในการพัฒนาสังคมเข้ากับการศึกษาและวิจัยทางภาษาศาสตร์ที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2539 จนถึง ปี พ.ศ. 2564 ผลจากบูรณาการศาสตร์ดังกล่าว ได้นำไปสู่ข้อสรุปเกี่ยวกับบทบาทของภาษาในการพัฒนาสังคมใน 4 แนวทางด้วยกัน คือ

1. ภาษากับการสร้างจิตสำนึกทางสังคม

ภาษามีบทบาทสำคัญในการสร้างจิตสำนึกทางสังคม มนุษย์สร้างและใช้ภาษาเพื่อแบ่งปันความคิดให้คนในสังคมได้รับรู้ ตลอดจนการใช้ภาษาเพื่อสะท้อนขนบธรรมเนียม ประเพณี และบรรทัดฐานต่าง ๆ การสร้างสำนึกทางสังคม 4 ด้าน ได้แก่ การกำหนดความจริงของโลก การกำหนดกรอบประเด็นทางสังคม การสร้างอัตลักษณ์ร่วมกัน และการโน้มน้าวจิตใจ

2. ภาษามีผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคม

ภาษามีบทบาทสำคัญในการสร้างและรักษาโครงสร้างทางสังคม ได้แก่ การกำหนดช่วงชั้นทางสังคม การส่งเสริมอำนาจและสิทธิอำนาจ การกำหนดบทบาททางเพศ และการเชื่อมโยงและแบ่งแยกสังคม

3. ภาษากับการพัฒนามุมมองที่มีต่อโลก

ภาษาเป็นกลไกสำคัญในการถ่ายทอด และสร้างมุมมองตามกรอบทางวัฒนธรรมที่ถูกกำหนดขึ้นในสังคม กรอบทางวัฒนธรรมที่สำคัญในสังคม ได้แก่ บรรทัดฐานทางสังคม และค่านิยมของสังคม

4. ภาษาทำให้เกิดความคิด

ภาษาทำให้เกิดการพัฒนาทางความคิด อันเป็นที่มาของการพัฒนาสังคมของมนุษย์ให้มีความก้าวหน้าในหลาย ๆ ด้าน ได้แก่ การกำหนดรูปแบบทางความคิด การแสดงออกทางสัญลักษณ์ และการส่งต่อทางวัฒนธรรม

การวิเคราะห์บทบาทของภาษาในการพัฒนาสังคมในบริบทของสังคม ทำให้เห็นถึงอิทธิพลของภาษาที่ทำให้เกิดการพัฒนาสังคม อย่างไรก็ตามภาษาในการพัฒนาสังคมดังกล่าวข้างต้น ยังไม่สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามมโนทัศน์ทางสังคมศาสตร์ที่ให้ความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโครงสร้างของสังคม อันได้แก่ การเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมอุตสาหกรรม และการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย ตามที่ Landes (1969) และ Phuong and Dung (2024) ได้ให้แนวคิดเอาไว้ อย่างไรก็ตามบทบาทในลักษณะดังกล่าว ยังไม่สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ตามมโนทัศน์ทางสังคมศาสตร์ที่ให้ความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโครงสร้างของสังคม ดังนั้นผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า สมควรที่จะศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของภาษาในเชิงลึกเพื่อให้สามารถอธิบายถึงการพัฒนาที่เกิดขึ้นในระดับของโครงสร้างทางสังคมให้ชัดเจนยิ่งขึ้นได้

เอกสารอ้างอิง

- กุลกนิษฐ์ ทองเงา. (2561). การพัฒนาหนังสือเสียงเรื่องสุภาษิตสอนหญิง เพื่อส่งเสริมคุณค่าในตัวเองของหญิงไทยแบบร่วมสมัย. *วารสารวิจัยและพัฒนาโดยองค์กรในพระบรมราชูปถัมภ์*, 13(3). 153-162.
- เกรียงศักดิ์ ชัยดรุณ. (2557). ศัพทานุกรมภาษาโบราณที่พบในจารึกล้านนา. พะเยา: นครนิเวศการพิมพ์.
- คณะแพทยศาสตร์. (2567). การรับสมัครสอบคัดเลือกนักเรียนที่มีความถนัดทางภาษาอังกฤษ เข้าศึกษาต่อในคณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2568. https://admission.md.chula.ac.th/index_en.html
- ชุดิพงศ์ คงสันเทียะ. (2566). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาลัทธิ*. ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลทรัพย์ปัญญา.
- ทวี ส่องสว่าง และคณะ. (2533). *ภูมิศาสตร์ประเทศไทย*. ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ.
- ทัศนีย์ เมฆถาวรวัฒนา. (2556). บทวัฒนธรรมของการขอโทษในภาษาไทย. *วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 27(2). 28-49.

- บุญคิด วัชรศาสตร์. (2538). คนเมือง อู่ท่าเมือง. ธาตุทองการพิมพ์.
- ประชาไท. (2566, 12 พฤษภาคม). ปราศรัยใหญ่พรรคเพื่อไทยชูละแฉ 'เลือกเพื่อไทยแลนด์สไลด์ประเทศไทย เปลี่ยนทันที'. <http://prachatai.com/journal/2023/05/104080>.
- พจนี ศิริอักษรสาสน์. (2545). ภาษาถิ่นของไทย. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พัชลิน จินนุ. (2560). คุณสมบัติของหญิงดีในสุภาษิตสอนหญิงภาคใต้ที่สัมพันธ์กับความคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา. *วารสารศรีนครินทรวิโรฒวิจัยและพัฒนา*, 9(17), 160-175.
- ศิริวัตร ไทยแท้. (2562). การตัดสินความสุภาพจากถ้อยคำการตอบกลับการตำหนิในภาษาไทย: มุมมองจากคนสองวัย. *วารสารอักษรศาสตร์*. 48(1), หน้า 77-96
- ศูนย์วัฒนธรรม และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่. (2539). *พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคเหนือ*. ส. ทรัพย์การพิมพ์.
- สมเกียรติ เขียวสอาด. (2556). กว่าจะเป็นเพลงชาติไทย. *วารสารสถาบันวิชาการการป้องกันประเทศ*, 4(2), 42-45.
- อาจารย์ ศรีหล้า. (2564). การศึกษาและเปรียบเทียบคำสุภาพภาษาจีนและภาษาไทย. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี*, 12(2). 258-271.
- Concepcion, G, L. ana Tancinco, N.T. (2016). Social Issues and Concerns and their Influences on the Academic Performance of Social Acience Students of Naval State University, Naval, Biliran, Philippines. *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research*, 28(1), 263-279.
- Landes, D. (1969). *The unbound prometheus: technological change and industrial development in western Europe from 1750 to the Present*. <https://webpages.cs.luc.edu/~dennis/106/106-Bkgr/20-Industrial-Rev.pdf>
- Phuong, V, T. and Dung, V.V. (2024). *The role of language in the development of social consciousness in Karl Marx's philosophy*. <https://dialnet.unirioja.es/ descarga/articulo/9334328.pdf>
- Syahrin, A. (2018). Culture repertoire in expressive written language: Study of hypothesis of Edward Sapir and Benyamin Lee Whorf. *Budapest International Research and Critics in Linguistics and Education Journal*. 1(1), 23-28.

นันทนาการเชิงอัตลักษณ์และพื้นที่ปลอดภัย: กรอบ 3C เพื่อพัฒนาสุขภาวะ
สำหรับผู้สูงวัยที่มีความหลากหลายทางเพศในสังคมไทย

Identity-Affirming Recreation and Safe Spaces: A 3C-Based
Framework for Advancing the Well-being of Older LGBTQ+
Individuals in Thai Society

เตชภณ ทองเต็ม¹

Tachapon Tongterm

มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ

Sisaket Rajabhat University

วันที่รับบทความ : วันที่ 20 พฤษภาคม 2568

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ 29 มิถุนายน 2568

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ 28 สิงหาคม 2568

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาวิทยาศาสตร์การกีฬา คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ

E-mail : spsc_network@hotmail.com

บทคัดย่อ

ประเทศไทยกำลังก้าวเข้าสู่จุดเปลี่ยนสำคัญของโครงสร้างประชากรและทิศทางการพัฒนา ด้านความหลากหลายทางเพศ เมื่อสังคมสูงวัยทวีความชัดเจนควบคู่กับการรับรองกฎหมายสมรสเท่าเทียม กลุ่มผู้สูงวัยที่มีความหลากหลายทางเพศ (LGBTQ+) จึงกลายเป็นประชากรสำคัญที่ต้องการพื้นที่และกิจกรรมที่ปลอดภัย สะท้อนอัตลักษณ์ และส่งเสริมคุณภาพชีวิตอย่างรอบด้าน บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์สถานการณ์และบทบาทของนันทนาการในการส่งเสริมสุขภาวะองค์รวมของผู้สูงวัย LGBTQ+ ในประเทศไทย 2) วิเคราะห์ความต้องการและรูปแบบของกิจกรรมนันทนาการที่เหมาะสม 3) ศึกษาปัจจัยและแนวทางการพัฒนาพื้นที่นันทนาการที่ปลอดภัยและเป็นมิตรที่ตอบสนองความต้องการเฉพาะในบริบทสังคมไทยและกฎหมายสมรสเท่าเทียม และ 4) นำเสนอแนวทางการพัฒนาพื้นที่นันทนาการที่ปลอดภัยและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเข้าถึงกิจกรรมนันทนาการ โดยใช้การสังเคราะห์องค์ความรู้จากเอกสารทางวิชาการ บทความวิจัย และบทวิเคราะห์ทางสังคมไทย

ผลการวิเคราะห์พบว่า ผู้สูงวัย LGBTQ+ ยังคงเผชิญความเปราะบางทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสังคม จากการตีตรา การขาดโครงสร้างสนับสนุน และข้อจำกัดทางวัฒนธรรม ขณะที่นันทนาการมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมสุขภาวะองค์รวมผ่านกิจกรรมที่ปลอดภัย เปิดกว้าง และเคารพอัตลักษณ์เฉพาะของกลุ่ม โดยผู้เขียนได้เสนอกรอบแนวคิด 3C ซึ่งประกอบด้วย การดูแล (Care) ความเชื่อมโยง (Connection) และความมั่นใจ (Confidence) ในฐานะกรอบต้นแบบที่สังเคราะห์ขึ้นใหม่ เพื่อใช้ในการออกแบบกิจกรรมและพื้นที่นันทนาการอย่างเป็นระบบ สำหรับความต้องการของกลุ่มเป้าหมายพบว่า ผู้สูงวัย LGBTQ+ ปราศจากพื้นที่ที่เปิดรับความหลากหลาย มีความปลอดภัย และเอื้อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยพื้นที่นันทนาการที่เหมาะสมควรครอบคลุมทั้งการเข้าถึงทางกายภาพ ความปลอดภัยทางจิตใจ และการมีบทบาทในกระบวนการออกแบบร่วมกับชุมชน อีกทั้งได้นำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบาย 4 ประการ ได้แก่ 1) การส่งเสริมนโยบายและการสนับสนุนจากภาครัฐอย่างเป็นระบบ 2) การลดความเหลื่อมล้ำและขยายโอกาสการเข้าถึงกิจกรรมนันทนาการ 3) การบูรณาการสุขภาวะ อัตลักษณ์ และเศรษฐกิจสร้างสรรค์ และ 4) การวางกลยุทธ์เพื่อความยั่งยืนผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชนและกลไกระดับชาติ ทั้งนี้ นันทนาการจึงไม่ใช่เพียงกิจกรรมเพื่อความบันเทิง หากแต่เป็นกลไกเชิงสังคมที่สามารถเสริมสร้างสุขภาวะ ยืนยันอัตลักษณ์ และขับเคลื่อนความเสมอภาคในสังคมไทยร่วมสมัยได้อย่างเป็นรูปธรรม

คำสำคัญ: ผู้สูงวัย, ผู้มีความหลากหลายทางเพศ, พื้นที่ปลอดภัย

ABSTRACT

Thailand is undergoing a critical transformation in both its demographic structure and gender diversity policies. As the aging society becomes increasingly evident alongside the legalization of marriage equality, older adults who identify as LGBTQ+ have emerged as an important population group requiring safe, inclusive spaces and meaningful recreational opportunities that affirm their identities and promote holistic well-being. This article aims to 1) analyze the current situation and the role of recreation in enhancing the holistic well-being of older LGBTQ+ adults in Thailand; 2) examine the needs and appropriate forms of recreational activities for this group; 3) explore the key factors and strategic approaches to developing safe recreational spaces that meet specific needs within the context of Thai society and the marriage equality law; and 4) propose development strategies and policy recommendations to improve access to inclusive recreational opportunities. Drawing on a synthesis of scholarly literature, research articles, and contextual analyses of Thai society, the findings reveal that older LGBTQ+ adults continue to face vulnerabilities across physical, mental, and social dimensions, largely due to stigma, limited structural support, and persistent cultural barriers. Recreation, however, plays a vital role in strengthening holistic well-being through safe, open, and identity-affirming activities. This article introduces the 3C Framework, which comprises Care, Connection, and Confidence, as a conceptual model newly synthesized by the author to guide the systematic design of recreational spaces and activities tailored to the lived experiences of this group. The analysis highlights that older LGBTQ+ individuals seek inclusive environments that embrace diversity, ensure psychological and physical safety, and enable meaningful participation in community-based design processes. Finally, the article presents four key policy recommendations:

1) promoting integrated and sustained governmental support; 2) addressing inequality and expanding access to recreational activities; 3) integrating health, identity, and creative economy dimensions; and 4) ensuring long-term sustainability through community participation and national-level mechanisms. Recreation is therefore not merely a form of entertainment but a powerful social instrument for enhancing well-being, affirming identity, and advancing equity in contemporary Thai society.

KEYWORDS: Older Adults, Gender and Sexual Diversity, Safe zone

บทนำ

บริบททางสังคมโลกในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาได้สะท้อนการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างสำคัญสองประการ คือ การก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์ และการขับเคลื่อนสิทธิของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ (LGBTQ+) ซึ่งได้รับความตระหนักและการยอมรับอย่างกว้างขวางขึ้นในระดับนานาชาติ (Fredriksen Goldsen et al., 2019a; Westwood, 2020) รัฐและสังคมทั่วโลกเริ่มรับรู้ถึงความซับซ้อนของปรากฏการณ์นี้ และมุ่งพัฒนาแนวทางประกันศักดิ์ศรี ความเท่าเทียม และคุณภาพชีวิตของผู้สูงวัยทุกกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้สูงวัย LGBTQ+ ซึ่งในอดีตมักถูกละเลยและเผชิญข้อจำกัดในการเข้าถึงระบบบริการและพื้นที่สาธารณะ (Fredriksen-Goldsen & Kim, 2017) แนวโน้มนี้ตอกย้ำความจำเป็นในการสร้างสภาพแวดล้อมที่เคารพความหลากหลาย และยอมรับความต้องการเฉพาะบุคคลในวัยสูงอายุ โดยเน้นการออกแบบกิจกรรมและพื้นที่นันทนาการที่ส่งเสริมสุขภาวะองค์รวม ทั้งทางกาย จิตใจ และสังคม ซึ่งเป็นหัวใจของการมีชีวิตที่เปี่ยมด้วยศักดิ์ศรีในวัยชรา (Telazzi & Colombo, 2024a)

ประเทศไทยกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางประชากรอย่างรวดเร็ว โดยในปี พ.ศ. 2568 ได้เข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์ (Ministry of Digital Economy and Society, National Statistical Office, 2025; National Statistical Office, 2025) ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงนี้ ประเทศไทยได้ก้าวสำคัญในด้านสิทธิมนุษยชนด้วยการประกาศใช้พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 หรือพระราชบัญญัติสมรสเท่าเทียม ซึ่งให้การรับรองสถานะและสิทธิทางกฎหมายของคู่รักเพศเดียวกันอย่างเป็นทางการ (วรวิทย์ ขายสวัสดิ์, 2567; Krueangsasuk et al., 2024) แม้การเปลี่ยนแปลงเชิงกฎหมายนี้จะเปิดประตูสู่ความเสมอภาค แต่ในทางปฏิบัติ ผู้สูงวัย LGBTQ+ ในบริบทสังคมไทยยังคงเผชิญกับอุปสรรคเชิงโครงสร้าง วัฒนธรรม และทัศนคติที่ฝังรากลึก ส่งผลให้การเข้าถึงกิจกรรมและพื้นที่นันทนาการที่ปลอดภัยและตอบสนองอัตลักษณ์ยังคงเป็นความท้าทาย (กวินทรา คันธรส และคณะ, 2565; อีรสิทธิ์ พิมพ์กิตติเดช และวิลาสินี ยนต์วิทย์, 2566; อุธนา สุระตะนัย และคณะ, 2567; Turesky, 2022; Willis et al., 2018) โดยการศึกษาที่ผ่านมาทั้งในไทยและต่างประเทศได้สะท้อนภาพความเปราะบางของผู้สูงวัยกลุ่มนี้ ซึ่งมักประสบกับการตีตราทางสังคม ค่านิยมแบบเพศทวิลักษณ์ และความไม่เข้าใจจากครอบครัวหรือชุมชน (ชลัญ นิลอรุณ และคณะ, 2563; สมถวิล เอี่ยมโก้ และวิกรม บุญนุ่น, 2564) ปัญหาเหล่านี้ส่งผลให้เกิดภาวะเหงา ความวิตกกังวล และการถูกกีดกันจากกิจกรรมทางสังคมมากกว่าผู้สูงวัยทั่วไป (บรรจง เมืองสุวรรณ, 2566; Fredriksen-Goldsen et al., 2019a; 2019) อย่างไรก็ตาม นันทนาการได้รับการพิสูจน์แล้วว่าเป็นกลไกสำคัญในการเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวมของผู้สูงวัย LGBTQ+ โดยเฉพาะการส่งเสริมความเชื่อมั่นในตนเอง การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม และการเป็นเจ้าของพื้นที่ในชุมชนที่เปิดกว้าง (Swiatek et al., 2021)

แม้การศึกษาด้านนันทนาการสำหรับผู้สูงวัยในประเทศไทยจะเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง (กวินทรา คันธรส และคณะ, 2565; ศทวูธ มาบ้อง และคณะ, 2567; รัชชานนท์ ศรีเพ็ชย์ และคณะ, 2567) แต่การวิจัยที่มุ่งเน้นกลุ่มผู้สูงวัย LGBTQ+ ยังคงจำกัด และขาดกรอบแนวคิดเชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงประเด็นอัตลักษณ์ เพศ วัย และพื้นที่ทางสังคมเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ส่งผลให้การออกแบบกิจกรรมและพื้นที่นันทนาการในปัจจุบันยังไม่สามารถตอบสนองความต้องการเฉพาะของกลุ่มนี้ได้อย่างทั่วถึงและเท่าเทียม บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์สถานการณ์และบทบาทของนันทนาการในการส่งเสริมสุขภาวะองค์รวมของผู้สูงวัย LGBTQ+ ในประเทศไทย 2) วิเคราะห์ความต้องการและรูปแบบของกิจกรรมนันทนาการที่เหมาะสม 3) ศึกษาปัจจัยและแนวทางการพัฒนาพื้นที่นันทนาการที่ปลอดภัยและเป็นมิตรที่ตอบสนองความต้องการเฉพาะในบริบทสังคมไทยและกฎหมายสมรสเท่าเทียม และ 4) นำเสนอแนวทางการพัฒนาพื้นที่นันทนาการที่ปลอดภัยและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเข้าถึงกิจกรรมนันทนาการ อันจะนำไปสู่การพัฒนาสังคมที่เสมอภาค ครอบคลุม และยั่งยืนสำหรับผู้สูงวัยทุกกลุ่มในประเทศไทยต่อไป

สถานการณ์และความเปราะบางของผู้สูงวัย LGBTQ+ ในประเทศไทย

การทำความเข้าใจสุขภาวะและเงื่อนไขทางสังคมของผู้สูงวัยที่มีความหลากหลายทางเพศในประเทศไทยถือเป็นจุดตั้งต้นที่สำคัญในการออกแบบกิจกรรมและพื้นที่นันทนาการที่ตอบสนองต่อความต้องการเฉพาะของกลุ่มนี้ ทั้งนี้เพราะความเปราะบางทางร่างกาย จิตใจ และสังคม ล้วนมีรากฐานจากโครงสร้างวัฒนธรรมและการเลือกปฏิบัติที่ดำรงอยู่อย่างเป็นระบบ ดังนั้นในประเด็นนี้ผู้เขียนจึงนำเสนอประเด็นสุขภาวะและความท้าทายที่ผู้สูงวัย LGBTQ+ เผชิญ ซึ่งส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในชุมชน ดังนี้

1. มิติสุขภาวะและความท้าทาย

ผู้สูงวัยที่มีความหลากหลายทางเพศในประเทศไทยยังคงเผชิญความท้าทายด้านสุขภาวะในหลายมิติที่แตกต่างจากผู้สูงวัยทั่วไป โดยเฉพาะปัญหาด้านสุขภาพกายที่เชื่อมโยงกับการขาดระบบสนับสนุนจากครอบครัวหรือคู่ชีวิตที่ได้รับการรับรองทางกฎหมาย ส่งผลให้กลุ่มนี้มีแนวโน้มเข้าถึงบริการสุขภาพได้ช้ากว่าและไม่ต่อเนื่อง (ศิลาศักดิ์ บุญทอง และคณะ, 2565) ในด้านสุขภาพจิต มีรายงานว่าผู้สูงวัย LGBTQ+ มีระดับความวิตกกังวลและภาวะซึมเศร้าสูงกว่า เนื่องจากความรู้สึกละเลย ขาดความภาคภูมิใจในตนเอง และการเผชิญกับอคติที่ถูกกดทับมาอย่างยาวนาน (พิเชฐ อุดมรัตน์, 2566; Gasteiger et al., 2024; Helmrath et al., 2024) ด้านสุขภาวะทางสังคม ผู้สูงวัยกลุ่มนี้จำนวนมากอาศัยอยู่ลำพัง ไม่มีลูกหลานหรือครอบครัวดูแล ซึ่งส่งผลต่อคุณภาพชีวิตในระยะยาวและทำให้ขาดโอกาสในการมีส่วนร่วมกับกิจกรรมชุมชน (Kim et al., 2024; Yang et al., 2024) นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานว่าผู้สูงวัย LGBTQ+ มีแนวโน้มเผชิญกับความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจและขาดหลักประกันด้านรายได้ในวัยหลังเกษียณ อันเนื่องมาจากประวัติการจ้างงานที่ไม่มั่นคงหรือการเลือกปฏิบัติในอดีต (Putney et al., 2021; Winberry, 2025) ซึ่งความท้าทายเชิงสุขภาวะทั้งหมดนี้ตอกย้ำถึงความเปราะบางเฉพาะของผู้สูงวัย

LGBTQ+ ที่ต้องการแนวทางสนับสนุนเฉพาะกลุ่มทั้งเชิงระบบและกิจกรรมเชิงปฏิบัติการที่ตอบโจทย์อัตลักษณ์และความต้องการที่แท้จริง

2. โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงกิจกรรม

ระบบโครงสร้างในระดับสังคมและวัฒนธรรมของไทยยังคงกำหนดกรอบความเป็นปกติผ่านแนวคิดครอบครัวแบบชายหญิงและความคาดหวังตามบทบาททางเพศแบบดั้งเดิม ซึ่งส่งผลต่อผู้สูงวัย LGBTQ+ อย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะเมื่อเข้าสู่วัยหลังเกษียณที่รัฐและสังคมไทยมักกำหนดภาพจำของ "ผู้สูงวัยที่ดี" ไว้อย่างจำกัด อีกทั้งความคาดหวังในระบบครอบครัวที่เน้นการมีบุตรหลานและบทบาทตามเพศกำเนิด ทำให้ผู้สูงวัยที่ไม่อยู่ในกรอบดังกล่าวขาดพื้นที่ทางสังคม และถูกผลักออกจากกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน (Oswald & Giunta, 2021; รักพงษ์ แสนศรี, 2566) ขณะเดียวกัน โครงสร้างการให้บริการด้านสุขภาพและสังคมยังขาดความรู้ความเข้าใจต่ออัตลักษณ์ที่หลากหลาย ทำให้เกิดการปฏิบัติแบบเหมารวมโดยไม่คำนึงถึงบริบทเฉพาะของผู้ใช้บริการ (Porter & Krinsky, 2017) นอกจากนี้ บางนโยบายยังจำกัดสิทธิขั้นพื้นฐานของผู้มีความหลากหลายทางเพศ เช่น การไม่มีสิทธิในฐานะคู่ชีวิต ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการ การดูแล หรือแม้แต่การตัดสินใจร่วมในครอบครัวหรือชุมชนได้อย่างเท่าเทียม (Otis & Harley, 2016; Putney et al., 2021) ปัจจัยทั้งหมดเหล่านี้จึงไม่เพียงแต่ลดโอกาสในการเข้าถึงกิจกรรมนันทนาการเท่านั้น แต่ยังขยายความเปราะบางในระยะยาวของผู้สูงวัย LGBTQ+ ในมิติเชิงโครงสร้างอีกด้วย

3. การตีตราและอคติที่กระทบต่อคุณภาพชีวิตและการมีส่วนร่วมในชุมชน

ผู้สูงวัยที่มีความหลากหลายทางเพศยังคงเผชิญกับแรงกดดันเชิงโครงสร้างและวัฒนธรรมที่แฝงด้วยการตีตราและอคติ ซึ่งฝังรากลึกในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน การรับรู้ว่าเพศภาวะและบทบาททางเพศต้องสอดคล้องกับแบบแผน Heteronormativity ส่งผลให้ผู้สูงวัย LGBTQ+ ถูกลดทอนสถานะในชุมชนและขาดพื้นที่ในการแสดงออกถึงตัวตนอย่างปลอดภัย (Vo, 2021) ปรากฏการณ์นี้สะท้อนผ่านประสบการณ์ของผู้สูงวัยจำนวนมากที่รู้สึกถึงความไม่เป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว ชุมชน หรือแม้แต่ในพื้นที่บริการสาธารณะด้านสุขภาพ ซึ่งควรเป็นพื้นที่ปลอดภัยและไม่เลือกปฏิบัติ (Sullivan, 2017) อคติที่เกิดขึ้นในระดับสถาบัน เช่น การขาดนโยบายที่ครอบคลุมความหลากหลายทางเพศหรือบุคลากรที่ไม่มีทักษะด้านความอ่อนไหวทางเพศ ล้วนเป็นปัจจัยที่ขัดขวางการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานของกลุ่มเปราะบางนี้ ทั้งในด้านสุขภาพ การศึกษา นันทนาการ และการมีส่วนร่วมทางสังคม (Anderson et al., 2022) ความไม่เท่าเทียมที่ดำรงอยู่จึงไม่เพียงส่งผลต่อสุขภาพเฉพาะบุคคล หากแต่ยังสะท้อนถึงความล้มเหลวของสังคมในการสร้างโครงสร้างที่เอื้อต่อความเป็นธรรมและการอยู่ร่วมกันอย่างแท้จริงในสังคมสูงวัยร่วมสมัย

นันทนาการกับการส่งเสริมสุขภาพองค์รวม

นันทนาการเป็นกลไกสำคัญในการส่งเสริมสุขภาพองค์รวมของผู้สูงวัยที่มีความหลากหลายทางเพศ (LGBTQ+) ทั้งในด้านกาย จิตใจ และสังคม โดยเฉพาะเมื่อได้รับการออกแบบให้ปลอดภัย ครอบคลุม และตอบสนองต่ออัตลักษณ์เฉพาะของแต่ละบุคคล ซึ่งแนวคิดและกิจกรรมที่เหมาะสมสามารถช่วยลดความเปราะบาง เสริมสร้างความมั่นคงทางอารมณ์ และฟื้นฟูทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนี้

1. กรอบแนวคิด 3C

บทความวิชาการนี้ผู้เขียนได้สังเคราะห์ “กรอบแนวคิด 3C” ขึ้นใหม่ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือวิเคราะห์ ออกแบบ และประเมินกิจกรรมนันทนาการที่ตอบสนองต่อบริบทเฉพาะของผู้สูงวัยที่มีความหลากหลายทางเพศ (LGBTQ+) ในสังคมไทย โดยมุ่งเน้นความครอบคลุม ความปลอดภัย และการเสริมพลังอัตลักษณ์ส่วนบุคคล ซึ่งกรอบแนวคิดนี้ประกอบด้วยสามองค์ประกอบหลัก ได้แก่

1) การดูแล (Care) มุ่งเน้นการสร้างพื้นที่ที่ปลอดภัยทั้งทางกายภาพและจิตใจ โดยคำนึงถึงการออกแบบ กิจกรรมที่เอื้อต่อการเข้าถึง ความสะดวกสบาย และการยอมรับความแตกต่างอย่างแท้จริง กิจกรรมควรให้ความสำคัญกับการดูแลด้านอารมณ์และความรู้สึกของผู้เข้าร่วม ซึ่งอาจเคยเผชิญกับประสบการณ์การตีตรา การกีดกันจากครอบครัว หรือการแยกตัวออกจากสังคม การดูแลในมิตินี้จึงต้องครอบคลุมการบำบัดความรู้สึก โดดเดี่ยวและส่งเสริมการมีส่วนร่วมในลักษณะที่ไม่ก่อให้เกิดความอึดอัดใจ (Gasteiger et al., 2024; Helmrath et al., 2024)

2) ความเชื่อมโยง (Connection) เน้นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่มีคุณภาพ ลดความโดดเดี่ยวทางสังคม และสร้างโครงข่ายสนับสนุนระหว่างผู้เข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับการพัฒนาทุนทางสังคม (social capital) ที่มีคุณภาพ โดยการเปิดพื้นที่สำหรับการพบปะ การเล่าเรื่องชีวิต และการแบ่งปันประสบการณ์ จะช่วยสร้างความรู้สึเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน รวมทั้งเป็นการเชื่อมโยงระหว่างรุ่น เพศ และวัฒนธรรม อย่างกลมกลืน (Fredriksen Goldsen et al., 2019b; Kim et al., 2024)

3) ความมั่นใจ (Confidence) คือ การส่งเสริมความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง และการแสดงออกอย่างเสรีอย่างปลอดภัย กิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้สูงวัย LGBTQ+ ได้แสดงออกตัวตนที่แท้จริง โดยไม่ต้องกังวลต่อการตัดสินหรือการกีดกัน ถือเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาความมั่นใจ ซึ่งเชื่อมโยงกับแนวคิด Self-affirmation และการสร้าง Psychological safety ในผู้เข้าร่วมกิจกรรม (Hafford-Letchfield & Roberts, 2023; Witten, 2014)

ดังนั้น กรอบแนวคิด 3C นี้จึงมีใช้เพียงแนวคิดเชิงนามธรรม หากแต่เป็นเครื่องมือทางวิชาการเชิงบูรณาการ ที่ผู้เขียนสังเคราะห์ขึ้นเพื่อแก้ไขช่องว่างในองค์ความรู้ด้านนันทนาการสำหรับผู้สูงวัย LGBTQ+ โดยเฉพาะในบริบทที่ซับซ้อนของสังคมไทย โดยกรอบแนวคิดนี้เชื่อมโยงความเข้าใจด้านสุขภาวะ จิตวิทยาทางสังคม และประสบการณ์อัตลักษณ์เฉพาะ ทั้งนี้เพื่อให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์ ออกแบบ และประเมินระบบนันทนาการได้อย่างเป็นระบบและยืดหยุ่น

2. บทบาทของนันทนาการในด้านร่างกาย จิตใจ และสังคม

กิจกรรมนันทนาการมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวมของผู้สูงวัย LGBTQ+ ทั้งในด้านกายภาพ จิตใจ และสังคม โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาถึงความเปราะบางเฉพาะกลุ่มที่ต้องเผชิญกับการตีตราและการกีดกันทางสังคม การมีกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้เคลื่อนไหวอย่างอิสระและปลอดภัยไม่เพียงส่งเสริมสมรรถภาพทางกาย แต่ยังช่วยลดความเสี่ยงต่อโรคไม่ติดต่อเรื้อรังและชะลอความเสื่อมของร่างกายตามวัย อีกทั้งยังส่งผลเชิงบวกต่อระบบประสาทและการทำงานของสมอง ซึ่งสัมพันธ์กับการชะลอภาวะสมองเสื่อม โดยงานวิจัยจำนวนมากยืนยันว่า กิจกรรมทางกายที่ออกแบบให้เหมาะสมกับผู้สูงวัย LGBTQ+ สามารถลดความเสี่ยงด้านสุขภาพได้อย่างมีนัยสำคัญ (Hadi Mogavi et al., 2024; Herrick et al., 2022; Pistella et al., 2024) โดยในมิติสุขภาพจิต นันทนาการช่วยลดความเครียด ภาวะซึมเศร้า และความวิตกกังวลที่สะสมจากประสบการณ์การถูกเลือกปฏิบัติ พร้อมทั้งส่งเสริมความรู้สึกภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของตนเอง การมีพื้นที่ให้แสดงออกทางอารมณ์และตัวตนอย่างไม่ถูกตัดสิน เป็นกลไกฟื้นฟูความมั่นคงทางจิตใจอย่างเป็นธรรมชาติ นอกจากนี้ กิจกรรมที่ออกแบบอย่างเหมาะสมยังช่วยเสริมสร้าง “ความรู้สึกเป็นเจ้าของชีวิต” และ “ความมีความหมาย” ซึ่งถือเป็นแกนกลางของภาวะสุขภาวะเชิงบวกในผู้สูงวัย LGBTQ+ โดยเฉพาะในกลุ่มที่เคยเผชิญกับการกดทับทางสังคมมายาวนาน (Ross et al., 2018) ส่วนในด้านสังคม นันทนาการมีพลังในการลดความโดดเดี่ยวและเสริมสร้างความสัมพันธ์ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นการรวมตัวในชมรม การทำงานอาสา หรือการร่วมกิจกรรมศิลปวัฒนธรรม ล้วนเป็นโอกาสในการสร้างเครือข่ายสนับสนุนใหม่ ๆ ที่ช่วยเติมเต็มการขาดแคลนความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวหรือชุมชนที่ไม่ยอมรับอัตลักษณ์ของกลุ่มนี้ในอดีต การมีเครือข่ายที่ให้การยอมรับและเข้าใจอย่างแท้จริงนั้นช่วยสร้างทุนทางสังคม (Social capital) ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในวัยสูงอายุอย่างมีศักดิ์ศรีและมีคุณค่า (Brennan-Ing et al., 2017; Cronin & King, 2014; Yang et al., 2024) ดังนั้น บทบาททั้งสามด้านของนันทนาการจึงไม่อาจพิจารณาแยกจากกันได้ แต่ควรถูกออกแบบอย่างบูรณาการเพื่อสร้างระบบกิจกรรมที่เอื้อต่อการฟื้นฟูและเสริมสร้างสุขภาวะอย่างสมดุล ครอบคลุม และตอบสนองความต้องการเฉพาะของผู้สูงวัย LGBTQ+ ในประเทศไทยอย่างแท้จริง

3. ตัวอย่างกิจกรรมนันทนาการที่ตอบโจทย์ผู้สูงวัย LGBTQ+

การจัดกิจกรรมนันทนาการที่ตอบสนองความต้องการของผู้สูงวัย LGBTQ+ จำเป็นต้องยึดหลักความเข้าใจในอัตลักษณ์ที่หลากหลาย ความเปราะบางเชิงโครงสร้าง และความแตกต่างทางวัฒนธรรมในแต่ละบริบท กิจกรรมที่มีประสิทธิภาพควรส่งเสริมสุขภาวะองค์รวมโดยเฉพาะในด้านจิตใจและสังคม อันเป็นมิติที่มักถูกมองข้ามในกลุ่มผู้สูงวัยเพศทางเลือกในประเทศไทย กิจกรรมเหล่านี้ต้องเปิดโอกาสให้แสดงออกอย่างเสรี มีความปลอดภัยทั้งทางกายภาพและจิตใจ และสามารถเชื่อมโยงกับชุมชนได้ในระยะยาว ซึ่งทั้งหมดสามารถวางกรอบแนวคิดภายใต้ 3 องค์ประกอบของ 3C ได้แก่ การดูแล (Care) ความเชื่อมโยง (Connection) และความมั่นใจ (Confidence) ดังนี้

1) กิจกรรมเชิงศิลปวัฒนธรรมที่ใช้เป็นพื้นที่แสดงอัตลักษณ์อย่างสร้างสรรค์ (เสริมสร้าง Confidence และ Connection) การออกแบบกิจกรรมในรูปแบบของเวิร์กช็อปหมอลำ LGBTQ+ การรำไทยประยุกต์ หรือการแสดงละครที่ถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตของผู้สูงวัย LGBTQ+ ถือเป็นพื้นที่ปลอดภัยสำหรับการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่สานอัตลักษณ์เฉพาะตัวกับมรดกท้องถิ่นอย่างมีความหมาย ซึ่งตัวอย่างกิจกรรมเหล่านี้ไม่เพียงช่วยลดอคติจากชุมชนผ่านการสร้างความคุ้นเคยและการมองเห็นตัวตนที่แท้จริง แต่ยังเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมความภาคภูมิใจในตนเอง ความเป็นเจ้าของวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมทางวัฒนธรรมอย่างมีศักดิ์ศรี โดยผู้สูงวัยสามารถเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ สร้างคุณค่าให้แก่ภูมิปัญญาท้องถิ่นและชุมชนของตนเอง

2) ชมรมและกลุ่มสนใจเฉพาะทางที่เสริมสร้างเครือข่ายสังคม (เสริมสร้าง Connection และ Care) การจัดตั้งชมรมหรือกลุ่มความสนใจเฉพาะ เช่น ชมรมโยคะ LGBTQ+ กลุ่มศิลปะบำบัด หรือชมรมถ่ายภาพเพื่อการเยียวยา เป็นอีกแนวทางที่ช่วยลดความโดดเดี่ยว และสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ในหมู่ผู้สูงวัย LGBTQ+ กิจกรรมในลักษณะนี้ช่วยส่งเสริมทุนทางสังคมผ่านการสร้างความผูกพัน ความไว้วางใจ และการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกลุ่มผู้ที่มีประสบการณ์ชีวิตคล้ายคลึงกัน ทั้งยังสนับสนุนแนวคิด “Aging in community” อย่างเป็นรูปธรรม โดยการสร้างครอบครัวทางเลือกที่มาเติมเต็มช่องว่างที่อาจขาดหายไปจากครอบครัวสายเลือดเดิม รวมถึงการดูแลซึ่งกันและกันในมิติทางอารมณ์และปฏิบัติ

3) กิจกรรมที่ใช้เทคโนโลยีเพื่อเพิ่มการเข้าถึงและความต่อเนื่อง (เสริมสร้าง Connection และ Care/Confidence) การพัฒนาแพลตฟอร์มออนไลน์ที่เป็นมิตรต่อผู้สูงวัย LGBTQ+ เช่น คลาสโยคะออนไลน์ กลุ่มสนทนาในสื่อสังคมหรือกิจกรรมเล่าเรื่องชีวิตผ่านสื่อดิจิทัล ช่วยเพิ่มโอกาสในการมีส่วนร่วมสำหรับผู้ที่อยู่ในพื้นที่ห่างไกลหรือมีข้อจำกัดทางร่างกาย ซึ่งเทคโนโลยีกลายเป็นพื้นที่ทางเลือกในการแสดงออกอัตลักษณ์อย่างปลอดภัยสำหรับผู้ที่ไม่กล้าเปิดเผยตัวตนในพื้นที่สาธารณะทั่วไป และยังสามารถขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมได้อย่างหลากหลาย ไร้ขีดจำกัดทางภูมิศาสตร์และเวลา ทั้งยังเป็นช่องทางในการรับข้อมูลข่าวสารด้านสุขภาพและสิทธิที่สำคัญสำหรับกลุ่มนี้

กิจกรรมทั้งสามกลุ่มนี้ไม่ได้เป็นเพียงทางเลือกในการพักผ่อน หากแต่เป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวม พัฒนาความมั่นคงทางอารมณ์ และส่งเสริมการยอมรับจากสังคมในวงกว้าง โดยมี “อัตลักษณ์” เป็นแกนกลางของการออกแบบ และ “ชุมชน” เป็นกลไกเสริมพลังเชิงระบบ ดังนั้น การบูรณาการแนวคิด 3C เข้ากับกิจกรรมต่าง ๆ จึงเป็นแนวทางเชิงยุทธศาสตร์ที่ช่วยให้ผู้สูงอายุ LGBTQ+ ในสังคมไทยสามารถใช้ชีวิตได้อย่างมีคุณภาพ มีคุณค่า และมีความสุขอย่างยั่งยืน

การออกแบบพื้นที่และกิจกรรมที่ครอบคลุมความหลากหลายทางอัตลักษณ์

จากบริบทของความเปราะบางและข้อจำกัดที่ผู้สูงอายุ LGBTQ+ ต้องเผชิญ การพัฒนาแนวทางที่ตอบสนองต่อความต้องการเฉพาะของกลุ่มจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในด้านกิจกรรม พื้นที่ และการมีส่วนร่วมเชิงสร้างสรรค์ ดังนั้นในหัวข้อนี้ผู้เขียนจึงได้นำเสนอความคาดหวังของผู้สูงอายุ LGBTQ+ หลักคิดในการออกแบบพื้นที่ที่ปลอดภัยและครอบคลุมอัตลักษณ์ ตลอดจนเน้นบทบาทของชุมชนและภาคส่วนต่าง ๆ ในการขับเคลื่อนระบบนันทนาการที่ยั่งยืน ดังนี้

1. ความต้องการเฉพาะด้านพื้นที่และกิจกรรมของผู้สูงอายุ LGBTQ+

การออกแบบพื้นที่และกิจกรรมนันทนาการสำหรับผู้สูงอายุ LGBTQ+ จำเป็นต้องเริ่มจากการเข้าใจความต้องการเชิงลึกในมิติของการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคม การได้รับการยอมรับในฐานะบุคคลที่มีศักดิ์ศรี และการมีโอกาสมีส่วนร่วมในการกำหนดวิถีชีวิตตนเองอย่างมีความหมาย ซึ่งล้วนเป็นสิ่งที่ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ให้ความสำคัญอย่างมากในบริบทของสังคมที่ยังมีการตีตราและการเลือกปฏิบัติแฝงอยู่ (Hafford-Letchfield & Cocker, 2024) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทยที่ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต การฟื้นคืนความเข้าใจระหว่างรุ่นผ่านกิจกรรมเชิงนันทนาการจึงเป็นกลไกหนึ่งที่จะลดช่องว่างทางความรู้สึกและเปิดทางให้ผู้สูงอายุ LGBTQ+ ได้รับการยอมรับจากคนใกล้ชิดอีกครั้ง (สมถวิล เอี่ยมโก และคณะ, 2565; 2566) ดังนั้น พื้นที่นันทนาการที่เหมาะสมไม่เพียงต้องปราศจากการเลือกปฏิบัติ หากยังต้องเป็นพื้นที่ที่ส่งเสริมการแสดงออกถึงอัตลักษณ์เฉพาะอย่างปลอดภัยและเป็นธรรมชาติในทุกมิติของร่างกายและจิตใจ (Oswald & Giunta, 2021) ขณะเดียวกันกิจกรรมควรถูกออกแบบให้ผู้สูงอายุ LGBTQ+ มีบทบาทเป็นผู้นำหรือผู้ถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิต ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างความภาคภูมิใจ ความมั่นใจ และพลังอำนาจภายในตนเอง (Willis et al., 2018)

การมีส่วนร่วมในกิจกรรมในลักษณะนี้ยังสอดคล้องกับหลักการสูงวัยในชุมชน (Aging in community) ที่เน้นการเชื่อมโยงทุนทางสังคมกับอัตลักษณ์ของบุคคล (Swiatek et al., 2021) ทั้งนี้ความต้องการดังกล่าวยังรวมถึงการเข้าถึงพื้นที่ที่ปลอดภัยเชิงกายภาพและจิตใจ โดยเฉพาะในช่วงวัยที่การพึ่งพาระบบบริการหรือการดูแลเพิ่มสูงขึ้น ซึ่งหากไม่ได้รับการออกแบบที่ครอบคลุมเพียงพอ อาจส่งผลให้เกิดความรู้สึกโดดเดี่ยวหรือขาดความมั่นคงทางอารมณ์ได้ (Orel, 2017)

2. แนวทางการสร้างพื้นที่ปลอดภัยและครอบคลุม

การออกแบบพื้นที่นันทนาการสำหรับผู้สูงวัย LGBTQ+ ต้องตั้งอยู่บนแนวคิดของความปลอดภัยที่ไม่จำกัดเพียงทางกายภาพ แต่รวมถึงความปลอดภัยทางอารมณ์ สังคม และอัตลักษณ์ โดยเฉพาะในสังคมที่ยังมีการตีตราหรืออคติ การออกแบบพื้นที่ที่ทุกคนรู้สึก “เป็นที่ต้อนรับ” คือ หัวใจของการสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (Rivera et al., 2024) โดยแนวทางหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ได้ อย่างมีประสิทธิภาพ คือ การเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิด 3C ซึ่งครอบคลุมความใส่ใจ (Care) และความมั่นใจ (Confidence) ผ่านการออกแบบพื้นที่ที่ส่งเสริมความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ตนและความไว้วางใจในการใช้พื้นที่ร่วมกับผู้อื่น (Hafford-Letchfield & Roberts, 2023) ซึ่งตัวอย่างทางกายภาพที่จำเป็นต้องคำนึงถึง ได้แก่ ห้องน้ำและพื้นที่เปลี่ยนเสื้อผ้าที่มีความเป็นกลางทางเพศ การใช้สี วัสดุ และการจัดแสงที่ไม่ตอกย้ำภาพเหมารวมทางเพศ ตลอดจนทางเดินที่เข้าถึงได้ง่ายสำหรับผู้มีข้อจำกัดทางร่างกาย (Taylor Jr, 2025; Telazzi & Colombo, 2024a; 2024b) นอกจากนี้ การกำหนดป้ายสื่อสารในพื้นที่ คำแนะนำการใช้งาน และกฎระเบียบที่ใช้ถ้อยคำเคารพความหลากหลาย เป็นอีกองค์ประกอบสำคัญที่สร้างความรู้สึกปลอดภัยและลดโอกาสการเลือกปฏิบัติ (Sullivan, 2017)

สำหรับในบริบทไทยยังเสนอให้ภาคประชาสังคมและชุมชนท้องถิ่นมีบทบาทร่วมในการกำหนดมาตรฐานพื้นที่ร่วมกับภาครัฐ เพื่อให้แนวทางที่กำหนดไม่เป็นเพียงกรอบเชิงกายภาพแต่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมของพื้นที่อย่างแท้จริง (สมถวิล เอี่ยมโก และคณะ, 2565; อุธนา สุระตะนัย และคณะ, 2567) โดยเมื่อแนวทางเหล่านี้ถูกรวมเข้าในกระบวนการพัฒนาพื้นที่ตั้งแต่ต้นจะช่วยให้พื้นที่นันทนาการไม่เพียงแต่ปลอดภัยเท่านั้น แต่ยังกลายเป็นพื้นที่ที่ผู้ใช้รู้สึกว่ามีตัวตน มีคุณค่า และมีสิทธิในการใช้อย่างเท่าเทียม

3. การมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้ให้บริการในการพัฒนาอย่างยั่งยืน

การพัฒนาพื้นที่นันทนาการที่ตอบสนองต่อความต้องการของผู้สูงวัย LGBTQ+ อย่างยั่งยืนจำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมในทุกระดับของชุมชน ไม่ใช่เพียงในฐานะผู้รับบริการ แต่ต้องเป็นผู้ร่วมกำหนดทิศทางอย่างแท้จริง (Hafford-Letchfield & Roberts, 2023) โดยเฉพาะในบริบทของสังคมไทยที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ การสร้างหุ้นส่วนระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา ภาคประชาสังคม และกลุ่มเป้าหมาย ช่วยให้การวางแผนและออกแบบพื้นที่มีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมเฉพาะถิ่น และส่งเสริมการยอมรับความหลากหลายทางเพศได้อย่างเป็นรูปธรรม (รัชชานนท์ ศรีเพ็ชชัย และคณะ, 2567) ขณะเดียวกัน การยกระดับศักยภาพของผู้นำชุมชนและอาสาสมัครผ่านการฝึกอบรมด้านความเข้าใจต่อสิทธิและความเท่าเทียม การจัดกิจกรรมอย่างครอบคลุม และการจัดการพื้นที่อย่างปลอดภัย จะช่วยสร้างเครือข่ายสนับสนุนที่แข็งแกร่งในระยะยาว โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทที่ยังมีข้อจำกัดทางค่านิยม (พระมหาชุตีภัก อภินันโท รังสรรค์ และคณะ, 2567)

กลไกการมีส่วนร่วมโดยตรงของผู้สูงวัย LGBTQ+ เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการร่วม การเปิดเวทีรับฟังความคิดเห็น หรือกิจกรรมระดมสมองจากกลุ่มเป้าหมาย ช่วยสะท้อนความต้องการที่แท้จริงและเสริมสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของต่อพื้นที่ที่พัฒนา อีกทั้งยังส่งผลต่อความต่อเนื่องในการใช้งานและการดูแลรักษาพื้นที่ในระยะยาว การจัดกิจกรรมสร้างสรรค์ที่เปิดพื้นที่ให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เช่น นิทรรศการ เวิร์กช็อป หรือสื่อสารสาธารณะเกี่ยวกับสิทธิของกลุ่มหลากหลายทางเพศ ช่วยลดอคติในชุมชนและส่งเสริมบรรยากาศของการยอมรับ (Telazzi & Colombo, 2024a; สมถวิล เอี่ยมโก และคณะ, 2565) และในระดับเชิงโครงสร้าง การบรรจุแนวคิดเรื่องพื้นที่นันทนาการที่ครอบคลุมในแผนพัฒนาท้องถิ่นและนโยบายของรัฐจะส่งผลให้เกิดการจัดสรรงบประมาณอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งกำหนดมาตรฐานที่เอื้อต่อการบริหารจัดการพื้นที่อย่างยั่งยืนบนฐานของความเท่าเทียม

นโยบาย ความเปลี่ยนแปลงทางกฎหมาย และโอกาสเชิงระบบ

การประกาศใช้กฎหมายสมรสเท่าเทียมในประเทศไทยถือเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญอย่างยิ่งที่ไม่เพียงยกระดับสถานะทางกฎหมายและสังคมของกลุ่ม LGBTQ+ แต่ยังสร้างโอกาสใหม่ในการพัฒนาแนวทางและนโยบายที่ครอบคลุม โดยเฉพาะในมิติของกิจกรรมนันทนาการสำหรับผู้สูงวัย LGBTQ+ โดยหัวข้อนี้ผู้เขียนได้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบที่สำคัญที่สุด คือ กฎหมายสมรสเท่าเทียม และได้นำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายที่เป็นรูปธรรม เพื่อส่งเสริมความเท่าเทียมในด้านนันทนาการ ดังนี้

1. บทวิเคราะห์กฎหมายสมรสเท่าเทียมและผลกระทบทางสังคม

การผ่านร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 25) พ.ศ. 2567 หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “กฎหมายสมรสเท่าเทียม” ถือเป็นจุดเปลี่ยนทางโครงสร้างที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งในประวัติศาสตร์สิทธิมนุษยชนของไทย โดยเฉพาะในบริบทของผู้สูงวัยที่มีความหลากหลายทางเพศ ซึ่งในอดีตมักถูกละเลยจากการกำหนดนโยบายและการออกแบบบริการสาธารณะ โดยกฎหมายฉบับนี้มีใช้เพียงการรับรองสถานะของคู่รักเพศเดียวกันให้เทียบเท่าคู่สมรสต่างเพศในเชิงกฎหมาย แต่ยังสะท้อนพัฒนาการของสังคมไทยที่เริ่มเคารพอัตลักษณ์และความหลากหลายมากขึ้น ทั้งยังเปิดพื้นที่ใหม่ให้กับพัฒนานโยบายด้านสุขภาพ สวัสดิการ และนันทนาการที่ตอบสนองต่อความต้องการเฉพาะกลุ่มได้อย่างครอบคลุมมากยิ่งขึ้น โดยผู้สูงวัย LGBTQ+ จะได้รับสิทธิอย่างเป็นทางการในหลายมิติ อาทิ สิทธิในการจดทะเบียนสมรส การจัดการทรัพย์สิน การตัดสินใจด้านสุขภาพแทนคู่ชีวิต การรับบุตรบุญธรรม และการเข้าถึงสวัสดิการของรัฐในฐานะครอบครัวที่ได้รับการรับรองตามกฎหมาย (พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ. 2567, 2567)

การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่เพียงเป็นการขยายสิทธิพลเมืองในเชิงกฎหมาย แต่ยังส่งผลในเชิงสัญลักษณ์ที่ทรงพลัง โดยช่วยกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงค่านิยมและทัศนคติของสังคมไทยที่เคยปิดกั้นอัตลักษณ์ทางเพศไปสู่การยอมรับที่มีรากฐานจากหลักสิทธิมนุษยชน (Telazzi & Colombo, 2024b) นอกจากนี้ยังเอื้อให้เกิดการปฏิรูปเชิงระบบในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะในด้านการออกแบบพื้นที่สาธารณะและกิจกรรมนันทนาการที่ในอดีตมักขาดความอ่อนไหวต่ออัตลักษณ์ของผู้สูงวัย LGBTQ+ ส่งผลให้กลุ่มนี้มีแนวโน้มถูกแยกขาดจากบริการหรือรู้สึกแปลกแยกจากพื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวัน (Fredriksen-Goldsen & Muraco, 2010; กฤษ วีรกุล และคณะ, 2567) ดังนั้น การยอมรับทางกฎหมายจึงเป็นทั้งกลไกและจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงในระดับลึกที่อาจนำไปสู่การออกแบบนโยบายใหม่ ๆ ที่ให้ความสำคัญกับความเสมอภาคทางเพศและการเข้าถึงโดยไม่มีอคติ ก่อให้เกิดการออกแบบบริการที่ยึดโยงกับชีวิตจริงของผู้ใช้บริการในหลากหลายมิติ (รวริทย์ ชายสวัสดิ์, 2567) ขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงนี้ยังมีศักยภาพในการเปิดโอกาสให้เกิดการสื่อสารทางสังคมในระดับกว้าง และลดทอนความกลัว ความอับอาย หรือการตีตราทางสังคมในกลุ่มผู้สูงวัย LGBTQ+ ที่เคยถูกกีดกันจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ โดยเฉพาะในบริบทของครอบครัว ชุมชน และพื้นที่นันทนาการ การเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายจึงมิได้เป็นเพียงปลายทางของการต่อสู้เพื่อสิทธิ หากแต่เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเปลี่ยนผ่านสังคมไทยสู่ความเท่าเทียมที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

2. นัยยะต่อการพัฒนาพื้นที่และกิจกรรมนันทนาการ

การตรากฎหมายสมรสเท่าเทียมในประเทศไทยมิได้เป็นเพียงการยอมรับสิทธิในระดับนิติบัญญัติ แต่ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิรูประบบบริการสาธารณะ รวมถึงการออกแบบพื้นที่และกิจกรรมนันทนาการให้ครอบคลุมอัตลักษณ์ของผู้สูงวัย LGBTQ+ อย่างแท้จริง โดยเฉพาะในแง่ของการสร้างพื้นที่ปลอดภัยที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเปราะบางนี้สามารถเข้าถึงกิจกรรมที่ส่งเสริมสุขภาวะทางกาย จิตใจ และสังคมได้อย่างเสมอภาค (Romano, 2023; Rivera et al., 2024) ในบริบทที่ผู้สูงวัย LGBTQ+ จำนวนมากยังประสบกับอุปสรรคในการใช้บริการสาธารณะร่วมกับคนอื่น กฎหมายฉบับนี้จึงเป็นตัวเร่งให้หน่วยงานต่าง ๆ หันมาออกแบบกิจกรรมครอบครัวที่รองรับความหลากหลายทางเพศ เช่น การจัดโปรแกรมนันทนาการแบบคู่ชีวิต การออกแบบสิ่งอำนวยความสะดวกที่คำนึงถึงความปลอดภัยของทุกเพศ รวมถึงการส่งเสริมแนวทางการใช้ภาษาที่ครอบคลุมและไม่เลือกปฏิบัติในกิจกรรมของรัฐและท้องถิ่น พร้อมกันนี้ ยังเป็นโอกาสในการพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม โดยเฉพาะองค์กรที่ทำงานด้านความหลากหลายทางเพศ เพื่อร่วมกันผลักดันให้เกิดพื้นที่นันทนาการที่เป็นมิตรต่อผู้สูงวัย LGBTQ+ อย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม แม้การยอมรับทางกฎหมายจะช่วยคลี่คลายอุปสรรคเชิงโครงสร้างได้ระดับหนึ่ง แต่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมยังต้องอาศัยความเข้าใจและการสนับสนุนจากทุกภาคส่วน โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทที่ยังมีค่านิยมแบบอนุรักษนิยม ผู้สูงวัย LGBTQ+ ยังคงเผชิญกับการตีตราและการกีดกันจากกิจกรรมของชุมชน ซึ่งทำให้การเข้าถึงสิทธิในทางปฏิบัติยังไม่ครอบคลุมเท่าที่ควร (Turesky, 2022; Willis et al., 2018) ดังนั้น การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของกลุ่มเป้าหมายในการออกแบบกิจกรรม การอบรมผู้นำชุมชนให้เข้าใจความหลากหลาย และการจัดตั้งกลไกสนับสนุนในระดับพื้นที่ จึงเป็นแนวทางสำคัญที่จะทำให้โอกาสจากกฎหมายสมรสเท่าเทียมสามารถแปรเปลี่ยนเป็นการเข้าถึงนันทนาการอย่างครอบคลุมในชีวิตจริง (Taylor Jr, 2025) ซึ่งหากดำเนินการอย่างต่อเนื่องจะช่วยลดช่องว่างระหว่างตัวบทกฎหมายกับความเป็นจริงทางสังคม และเสริมสร้างสุขภาวะอย่างยั่งยืนสำหรับผู้สูงวัย LGBTQ+ ทั่วประเทศ

3. ข้อเสนอเชิงนโยบายต่อรัฐ ท้องถิ่น และภาคประชาสังคม

การใช้ประโยชน์จากโอกาสที่กฎหมายสมรสเท่าเทียมมอบให้ เพื่อส่งเสริมการพัฒนาพื้นที่และกิจกรรมนันทนาการที่ปลอดภัย ครอบคลุม และยั่งยืนสำหรับผู้สูงวัย LGBTQ+ อย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องมีข้อเสนอเชิงนโยบายที่ชัดเจน ครอบคลุม และสามารถขับเคลื่อนได้จริงในทุกกระดับ โดยผู้เขียนสามารถเสนอแนวทางที่สำคัญ ดังนี้

1) การส่งเสริมนโยบายและการสนับสนุนจากภาครัฐอย่างเป็นระบบ ควรบรรจุประเด็นการส่งเสริมกิจกรรมนันทนาการสำหรับผู้สูงวัย LGBTQ+ ไว้อย่างชัดเจนในแผนผู้สูงอายุแห่งชาติและแผนพัฒนาท้องถิ่น โดยกำหนดให้มีหน่วยงานรับผิดชอบที่ชัดเจน พร้อมทั้งจัดสรรงบประมาณที่เหมาะสมต่อเนื่อง และออกแบบกลไกการสนับสนุนที่คำนึงถึงบริบทความหลากหลายทางเพศอย่างแท้จริง อีกทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรมีบทบาทเชิงรุกในการพัฒนาศักยภาพเจ้าหน้าที่และบุคลากรที่เกี่ยวข้อง ผ่านการอบรมที่ส่งเสริมความเข้าใจเรื่องสิทธิ ความเท่าเทียม และการออกแบบพื้นที่นันทนาการที่เปิดกว้างและไม่เลือกปฏิบัติ

2) การลดความเหลื่อมล้ำและขยายโอกาสการเข้าถึงกิจกรรมนันทนาการ ควรมีการบูรณาการประเด็นสิทธิ สุขภาวะ และความเท่าเทียมทางเพศเข้าไว้ในนโยบายด้านสวัสดิการ โดยเฉพาะการยอมรับสถานภาพคู่ชีวิตเพศเดียวกันในการเข้าถึงสวัสดิการที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนันทนาการ รวมถึงการจัดตั้งกองทุนเฉพาะทางเพื่อสนับสนุนค่าใช้จ่ายสำหรับผู้สูงวัย LGBTQ+ ที่ขาดความมั่นคงทางการเงิน ตลอดจนส่งเสริมการใช้กิจกรรมศิลปวัฒนธรรมและเวทีสาธารณะในชุมชนเป็นเครื่องมือรณรงค์สร้างความเข้าใจ ลดอคติทางสังคม และขยายโอกาสให้เกิดการเข้าถึงนันทนาการที่ทั่วถึงและเป็นธรรม

3) การบูรณาการสุขภาวะ อัตลักษณ์ และเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ควรพัฒนากิจกรรมนันทนาการให้เชื่อมโยงกับการส่งเสริมสุขภาวะองค์รวมผ่านกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ผู้สูงวัย LGBTQ+ มีส่วนร่วมในการออกแบบและบริหารจัดการกิจกรรมด้วยตนเอง อีกทั้งภาครัฐควรประสานความร่วมมือกับหน่วยบริการสุขภาพในการออกแบบกิจกรรมที่เหมาะสมกับสภาพร่างกายและจิตใจ พร้อมทั้งส่งเสริมกิจกรรมที่ต่อยอดสู่นวัตกรรมเชิงเศรษฐกิจ เช่น การสร้างผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น การพัฒนาโปรแกรมท่องเที่ยวโดยกลุ่มผู้สูงวัย LGBTQ+ หรือกิจกรรมที่สะท้อนอัตลักษณ์เฉพาะตน ทั้งนี้เพื่อยกระดับบทบาททางสังคมและสร้างรายได้ที่ยั่งยืน

4) การวางกลยุทธ์เพื่อความยั่งยืนผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชนและกลไกระดับชาติ ควรกำหนดแผนยุทธศาสตร์ที่เชื่อมโยงระหว่างท้องถิ่นและส่วนกลาง โดยจัดให้มีหลักสูตรอบรมบุคลากรและอาสาสมัครเกี่ยวกับการออกแบบพื้นที่ การสื่อสารที่เคารพความหลากหลายทางเพศ และการจัดการสิทธิตามหลักความเท่าเทียมควบคู่กับการสร้างระบบข้อมูลกลางและตัวชี้วัดที่สามารถติดตามความคืบหน้า ปัญหา และโอกาสในการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ควรส่งเสริมทุนวิจัยและนวัตกรรมที่ตอบโจทย์บริบทของผู้สูงวัย LGBTQ+ ในประเทศไทย และผลักดันให้การจัดการพื้นที่นันทนาการที่ปลอดภัย ครอบคลุม และยั่งยืนสำหรับกลุ่มนี้กลายเป็นหนึ่งในเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ของนโยบายสาธารณะในระยะยาว โดยมีการกำหนดมาตรฐานการบริหารพื้นที่ และการจัดสรรงบประมาณที่ยึดหลักความเป็นธรรมและการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

บทสรุป

การพัฒนาพื้นที่และกิจกรรมนันทนาการสำหรับผู้สูงวัยที่มีความหลากหลายทางเพศในประเทศไทยจำเป็นต้องตั้งอยู่บนความเข้าใจในความเปราะบางที่เกิดจากโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม และอคติที่ฝังรากลึกซึ่งส่งผลกระทบต่อสุขภาวะ ทางกาย จิตใจ และการมีส่วนร่วมในสังคมอย่างเป็นธรรม ซึ่งนันทนาการมีบทบาทสำคัญในฐานะเครื่องมือเชิงพื้นที่และกิจกรรมที่สามารถส่งเสริมสุขภาวะองค์รวมผ่านกรอบแนวคิด 3C ได้แก่ การดูแล (Care) ความเชื่อมโยง (Connection) และความมั่นใจ (Confidence) โดยแนวทางการออกแบบควรครอบคลุมการสร้างพื้นที่ปลอดภัยที่สะท้อนอัตลักษณ์ทางเพศและความหลากหลายของผู้สูงวัย LGBTQ+ ควบคู่กับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้ให้บริการอย่างแท้จริง อีกทั้งในบริบทไทยกฎหมายสมรสเท่าเทียมถือเป็นจุดเปลี่ยนเชิงโครงสร้างที่เปิดโอกาสให้เกิดการปฏิรูปนโยบายสาธารณะ โดยสามารถนำไปสู่การพัฒนาเชิงพื้นที่ที่ครอบคลุมมากขึ้น และส่งเสริมความเสมอภาคในการเข้าถึงบริการนันทนาการอย่างแท้จริง นอกจากนี้ การผลักดันนโยบายควรบูรณาการทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม สุขภาพ และเศรษฐกิจสร้างสรรค์ พร้อมสร้างกลไกความยั่งยืนผ่านการมีส่วนร่วม การจัดสรรงบประมาณที่เป็นธรรม การสร้างระบบติดตามประเมินผล และการสนับสนุนองค์ความรู้ใหม่ ทั้งนี้เพื่อขับเคลื่อนสังคมไทยสู่ความเสมอภาคที่แท้จริงสำหรับผู้สูงวัยทุกกลุ่ม

เอกสารอ้างอิง

- กฤษ วีรกุล, สุภณิดา พวงผกา, และ ยุภาพร ต๊ะรังษี. (2567). การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในสังคมไทย : กรณีสิทธิในการสมรสและสิทธิในอัตลักษณ์ทางเพศ. *วารสารคณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 1(ฉบับพิเศษ), 96-154. https://so19.tci-thaijo.org/index.php/polsci_ubu/article/view/1098
- กวิณทรา คันธรส, ภาณุวัฒน์ เจริญผล, อีรวิทย์ ไหลมี, และ ปณิดา เสนธรรม. (2565). ภาวะสุขภาพจิตและความทุกข์จากประสบการณ์ในอดีตของกลุ่มผู้มีความหลากหลายทางเพศ. *วารสารวิชาการสุขภาพภาคเหนือ*, 9(2). 104-118. <https://he01.tci-thaijo.org/index.php/johss/article/view/256511>
- คชาวุธ มาป้อง, ศุภกร ฉลองภาค, และ วรรณรต ทับแย้ม. (2567). นาฏกรรมสร้างสรรค์เพื่อการแสดงอัตลักษณ์ทางเพศของกลุ่ม LGBTQ+. *วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และนวัตกรรม มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์*, 3(1), 125-137. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/hsi_01/article/view/267037
- ชลัญ นิลอรุณ, เนตรพิชญ์ พรหมบาง, รดา ปัญญาวัฒน์, และ กฤษณ์ท สันทวี. (2563). แนวทางการสื่อสารในประเด็นการคุกคามทางเพศด้านวาจาต่อ กลุ่มผู้มีความหลากหลายทางเพศ. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่*, 2(1), 44-62. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/husocjr/article/view/246185>
- ธีรสิทธิ์ พิมพ์กิตติเดช และ วิลาสินี ยนต์วิทย์. (2566). ปัจจัยที่ส่งผลต่อความตั้งใจใช้บริการพิเทนส์เซ็นเตอร์ของกลุ่มคนเพศทางเลือก (LGBTQ) ที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร. *วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี*, 17(3), 34-47. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/journaldte/issue/view/17573>
- บรรจง เมืองสุวรรณ. (2566). ปัญหาความเท่าเทียมของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในประเทศไทย. *วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม*, 7(1), 166-175. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/soc-rmu/issue/view/17447>
- พระมหาสุชาติ อกินนโท, ธีรศักดิ์ วัฒนาชัยวัฒน์, เบญจมาศ สุขสฤติ, ชนทอง วัฒนะประดิษฐ์, สุภารัตน์ ลิ้มดำรง และ ขวัญชนก เหล่าสุนทร. (2567). การลดความเหลื่อมล้ำ: การวิจัยและพัฒนาการแก้ไขปัญหาลำโพงโครงสร้าง ในกลุ่มเพศทางเลือกของสังคมตามแนววิถีพุทธ. *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์*, 9(2), 1057-1074. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/mcjou/article/view/274193>
- พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 25) พ.ศ. 2567. (2567). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 140 ตอนที่ 54 ก, หน้า 1.
- พิเชษฐ อุดมรัตน์. (2566). สุขภาพจิตของกลุ่มแอลจีบีทีคิวพลัส. *วารสารสุขภาพจิตแห่งประเทศไทย*, 31(2), A1-A3. <https://he01.tci-thaijo.org/index.php/jmht/article/view/264265>

- รักพงษ์ แสนศรี. (2566). การสังเคราะห์งานวิจัยด้านนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจดทะเบียนคู่ชีวิตของเพศทางเลือกในประเทศไทย. *วารสารรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย*, 3(5), 65-86. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jpsmbu/issue/view/17633>
- รัชชานนท์ ศรีเพี้ยชัย, อมรรัตน์ พรหมสาขา ณ สกลนคร, และ อุทุมพร หลอดโค. (2567). การสร้างตัวตนของกลุ่มเพศทางเลือกบนพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางสังคมออนไลน์. *พัฒน์วณัฏฐ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์*, 1(1), 123-138. <https://so16.tci-thaijo.org/index.php/JPWBRU/article/view/456>
- วรวิทย์ ขายสวัสดิ์. (2567). การสมรสเท่าเทียม : สิทธิในการสมรสสำหรับบุคคลทุกเพศของประเทศไทย. *วารสารมหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)*, 2(2), 94-110. https://so10.tci-thaijo.org/index.php/JVU_HS/article/view/1810
- ศิลาศักดิ์, สุเมธ (บุญทอง), กุสุมา สุ่มมาตร, และ จิรวรรณ สิทธิศักดิ์. (2565). LGBTQ ความเสมอภาคของความเป็นมนุษย์และวาทกรรมความสิ้นไหล มิติเพศในสังคมไทย. *วิจิตรวรรณสาร วารสารด้านภาษาและวัฒนธรรม*, 6(3), 119-135. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/wiwitwannasan/article/view/259112>
- สมถวิล เอี่ยมโก, เลหล่า ตรีเอกานุกูล, และ วิกรม บุญนุ่น. (2566). ผลกระทบทางสังคมภายหลังการรับร่าง พ.ร.บ. LGBTQ ทั้ง 4 ฉบับจากมติรัฐสภา. *วารสารวิชาการสังคมมนุษย์*, 13(1), 100-113. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/humannstru62/article/view/263287>
- สมถวิล เอี่ยมโก, เลหล่า ตรีเอกานุกูล, วิกรม บุญนุ่น, และ โกมินทร์ วังอ่อน. (2565). ยุทธศาสตร์การส่งเสริมการเข้าถึงสิทธิของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในประเทศไทย. *วารสารวิชาการสังคม*, 12(2), 116-132. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/humannstru62/article/view/263287>
- สมถวิล เอี่ยมโก และ วิกรม บุญนุ่น. (2564). การตีตราและการกดทับ LGBTQ ในสังคมไทย. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร*, 12(1), 384-398. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/AJPU/issue/view/16777>
- อุธนา สุระตะนัย, ชัย มีชาติ, และ จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย. (2567). การเลือกปฏิบัติต่อพนักงานสอบสวนชายที่มีความหลากหลายทางเพศ. *วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม*, 32(2), 294-322. http://journal.innovtalk.com/upload_files/journal/journal_id_64_356.pdf
- Anderson, J. G., Flatt, J. D., Cicero, E. C., Kittle, K., Myers, C. R., Rose, K. M., & Wharton, W. (2022). Inclusive care practices and policies among sexual and gender minority older adults. *Journal of Gerontological Nursing*, 48(12), 6-15. <https://prnc.ncbi.nih.gov/articles/PMC10441248/>

- Brennan-Ing, M., Seidel, L., Larson, B., & Karpiak, S. E. (2017). Social care networks and older LGBT adults: Challenges for the future. *In Community-Based Research on LGBT Aging*. Routledge.
- Cronin, A., & King, A. (2014). Only connect? Older lesbian, gay and bisexual (LGB) adults and social capital. *Ageing & Society*, 34(2), 258-279. <https://www.cambridge.org/core/journals/ageing-and-society/article/abs/only-connect-older-lesbian-gay-and-bisexual-lgb-adults-and-social-capital/46816784E3056C6D4B0D51E99CFF1C93>
- Fredriksen Goldsen, K. I., Jen, S., & Muraco, A. (2019a). Iridescent life course: LGBTQ aging research and blueprint for the future—A systematic review. *Gerontology*, 65(3), 253-274. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30826811/>
- Fredriksen Goldsen, K., Kim, H. J., Jung, H., & Goldsen, J. (2019b). The evolution of aging with pride—National health, aging, and sexuality/gender study: Illuminating the iridescent life course of LGBTQ adults aged 80 years and older in the United States. *The International Journal of Aging and Human Development*, 88(4), 380-404. <https://goldseninstitute.org/wp-content/uploads/2021/05/Evolution-of-Aging-with-Pride.pdf>
- Fredriksen-Goldsen, K. I., & Kim, H. J. (2017). The science of conducting research with LGBT older adults-an introduction to aging with pride: National health, aging, and sexuality/gender study (NHAS). *The Gerontologist*, 57(suppl_1), S1-S14. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28087791/>
- Fredriksen-Goldsen, K. I., & Muraco, A. (2010). Aging and sexual orientation: A 25-year review of the literature. *Research on aging*, 32(3), 372-413. <https://prnc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3789531/>
- Gasteiger, C., Collens, P., & Du Preez, E. (2024). Community-based support to improve mental health and wellbeing in older sexually and gender diverse people: A scoping review. *Aging & Mental Health*, 28(4), 692-700. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/37855436/>
- Hadi Mogavi, R., Son, J., Yang, S., Wang, D. M., Choong, L., Alhilal, A., ... & Nacke, L. E. (2024). The jade gateway to exergaming: How socio-cultural factors shape exergaming among east asian older adults. In *proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, (pp.1-34). <https://pure.au.dk/portal/en/publications/the-jade-gateway-to-exergaming-how-socio-cultural-factors-shape-e/>

- Hafford-Letchfield, T., & Cocker, C. (2024). *Older LGBTQ+ people and the equality/human rights implications of inequalities in older age health social care provision*. In Research Handbook on Law, Society and Ageing (pp. 551-565). Edward Elgar Publishing. <https://strathprints.strath.ac.uk/90516/>
- Hafford-Letchfield, T., & Roberts, L. (2023). *(LGBTQ+) Care in Later life: A learning framework for knowledge, skills and values for working affirmatively with LGBTQ+ people in later life*. University of Strathclyde. <https://www.skillsforcare.org.uk/resources/documents/Support-for-leaders-and-managers/Supporting-a-diverse-workforce/LGBTQ-framework/LGBTQ-learning-framework.pdf>
- Helmuth, S. (2023). *Older LGBTQ adults' psychological needs in long-term care: A qualitative investigation*. [Doctoral dissertation, University of Manchester]. <https://research.manchester.ac.uk/en/studentTheses/older-lgbtq-adults-psychological-needs-in-long-term-care-a-qualit/>
- Herrick, S. S., Baum, T., & Duncan, L. R. (2022). Recommendations from LGBTQ+ adults for increased inclusion within physical activity: A qualitative content analysis. *Translational Behavioral Medicine*, 12(3), 454-465. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34940883/>
- Kim, H. J., Romanelli, M., & Fredriksen-Goldsen, K. (2024). Multidimensional social connectedness of sexual and gender minority midlife and older adults: Findings from the national health, aging, and sexuality/gender study (NHAS). *American Journal of Orthopsychiatry*, 94(3), 322-338. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38300585/>
- Krueangsank, N., Kowsuwankit, P., Limungkur, J., & Intagun, N. (2024). Social movements of pride parade in Thailand: Social movements of pride parade in Thailand. *Ratanabuth Journal*, 6(3), 669-683. <https://so07.tci-thaijo.org/index.php/rtnb/article/view/5803/4026>
- Ministry of Digital Economy and Society, National Statistical Office. (2025). *The 2024 survey of the older persons in Thailand provincial level*. Health and Social Statistics Group, Social Statistics Division, National Statistical Office. (In Thai). https://www.nso.go.th/nsoweb/nso/survey_detail/iM?set_lang=en#gsc.tab=0
- National Statistical Office. (2025). *The 2024 survey of the older persons in Thailand provincial level*. Health and Social Statistics Group, Social Statistics Division, National Statistical Office. https://www.dop.go.th/download/statistics/th1768287262-2583_1.pdf

- Orel, N. A. (2017). Investigating the needs and concerns of lesbian, gay, bisexual, and transgender older adults: The use of qualitative and quantitative methodology. *Community-Based Research on LGBT Aging*, 61(1), 53-78. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24313253/>
- Oswald, A. G., & Giunta, N. (2021). Conceptualizing family and leisure in LGBTQ ageing. In *Families, Sport, Leisure and Social Justice*. Routledge.
- Otis, M. D., & Harley, D. A. (2016). The intersection of identities of LGBT elders: Race, age, sexuality, and care network. In *handbook of LGBT elders: An interdisciplinary approach to principles, practices, and policies*. Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-3-319-03623-6_5
- Pistella, J., Baiocco, R., Antonucci, C., Alessandri, G., Alivernini, F., Borghi, A. M., ... & Lucidi, F. (2024). Older LGBT+ adults and physical activity: A systematic review of qualitative and quantitative data. *Sexuality Research and Social Policy*, 1-26. <https://link.springer.com/article/10.1007/s13178-023-00925-w>
- Porter, K. E., & Krinsky, L. (2017). Do LGBT aging trainings effectuate positive change in mainstream elder service providers?. In *Community-Based Research on LGBT Aging* (pp. 197-216). Routledge. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24313259/>
- Putney, J. M., Hebert, N., Snyder, M., Linscott, R. O., & Cahill, S. (2021). The housing needs of sexual and gender minority older adults: Implications for policy and practice. *Journal of Homosexuality*, 68(14), 2375-2392. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32776865/>
- Rivera, E., Smith, C., & Hesketh, K. D. (2024). Priority populations' experiences of the accessibility and inclusion of recreation centres: A qualitative study. *BMC Public Health*, 24(1), 205. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38233836/>
- Romano, E. (2023). Diverse stories: Understanding recreation and leisure in older LGB lives. [Master's thesis, Brock University]. <https://brocku.scholaris.ca/server/api/core/bitstreams/29237325-9a96-48cd-adeb-f4f38d828dc2/content>
- Ross, L. E., Salway, T., Tarasoff, L. A., MacKay, J. M., Hawkins, B. W., & Fehr, C. P. (2018). Prevalence of depression and anxiety among bisexual people compared to gay, lesbian, and heterosexual individuals: A systematic review and meta-analysis. *The journal of sex research*, 55(4-5), 435-456. <https://psycnet.apa.org/record/2018-12278-003>

- Sullivan, K. M. (2017). Acceptance in the domestic environment: The experience of senior housing for lesbian, gay, bisexual, and transgender seniors. In *Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Aging* (pp. 161-176). Routledge. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24313822/>
- Swiatek, D. P., Ryan, S., & Peralta-Catipon, T. (2021). Older adults in an LGBT residential community: Impact of a safe space on occupation and well-being. *The Open Journal of Occupational Therapy*, 9(4), 1-14. <https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1829&context=ojot>
- Taylor Jr, P. C. (2025). *Examining LGBTQ+ access to green space: Challenges and pathways to inclusion*. [Master's thesis, University of Washington]. <https://digital.lib.washington.edu/server/api/core/bitstreams/279be140-3426-4083-9b20-a6103af95b65/content>
- Telazzi, I., & Colombo, B. (2024). Health disparities among LGBTQ+ older adults: Challenges and resources. *Journal of Health and Social Scienced*, 9(1), 24-85. <https://hdl.handle.net/10807/271761>
- Turesky, M. (2022). Aging back into the closet: Community planning for older LGBTQ+ adults. *Journal of planning literature*, 37(1), 67-82. <https://journals.sagepub.com/doi/ads/10.1177/08854122211051604>
- Vo, T. D. (2021). Gaps in safety within LGBTQ+ leisure spaces for diverse LGBTQ+ people: White homonormativity and considerations for inclusion in safe spaces. *Social Work & Policy Studies: Social Justice, Practice and Theory*, 4(1), 1-24. <https://openjournals.library.sydney.edu.au/SWPS/article/view/14936>
- Westwood, S. (2020). The myth of ‘older LGBT+’ people: Research shortcomings and policy/practice implications for health/care provision. *Journal of Aging Studies*, 55, 100880. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33272451/>
- Willis, P., Raithby, M., & Maegusuku Hewett, T. (2018). “It's a nice country but it's not mine”: Exploring the meanings attached to home, rurality and place for older lesbian, gay and bisexual adults. *Health & Social Care in the Community*, 26(6), 908-916. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30033526/>

- Winberry, J. (2025). Aging-related information needs and barriers experienced by LGBT+ older adults. *Libri*, 75(1), 67-80. <https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/libri-20230119/html?srsltid=AfmBOoqq6HOQi5HBuWpj2WlalLc5Sj1x7yDN5XuPsq14JmtFhM168hhT>
- Witten, T. M. (2014). It's not all darkness: Robustness, resilience, and successful transgender aging. *LGBT health*, 1(1), 24-33. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26789507/>
- Yang, W., Craig, S. L., Muntaner, C., Anderson, J. A., & Ross, L. E. (2024). Social participation of the older sexual minority population: CLSA data. *Leisure Studies*, 44(4), 640-652. doi. 10.1016/j.gerinurse.2026.103819

บทความวิชาการ

ดนตรีวิทยา: การเปลี่ยนแปลงทางดนตรี พัฒนาการทางความคิด
และวิธีวิทยาในการศึกษามนุษย์และวัฒนธรรมดนตรี
ของ ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี

Musicology: Musical Changes Developments in Thought
and Methodology in the Study of Human and Musical Culture
by Professor Dr. Chalernsak Pikulsri

ชัชณพงค์ อินทร์แก้ว¹

Chitsanupong Intarakaew

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

Suan Sunandha Rajabhat University

วันที่รับบทความ : วันที่ 8 เมษายน 2568

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ 8 สิงหาคม 2568

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ 9 สิงหาคม 2568

¹ อาจารย์ ดร. คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

E-mail : chitsanupong.in@ssru.ac.th

บทคัดย่อ

เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี เป็นนักวิชาการคนสำคัญที่มีบทบาทในการบุกเบิกเส้นทางของการศึกษาดนตรีวิทยาในประเทศไทย ผลงานของเขาได้ผลักดันให้เกิดการศึกษาทะลุกรอบความคิดทางดนตรี ทำให้นักวิชาการดนตรีไม่ได้หยุดอยู่ที่ความสนใจเพียงดนตรีเท่านั้น ท่านได้ใช้วิธีวิทยาที่หลากหลายในการทำงานวิชาการดังกล่าว โดยเฉพาะทางด้านดนตรีวิทยาและประวัติศาสตร์ดนตรี ผลงานวิชาการหลายชิ้นได้สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างสรรค์องค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างสังคมที่เท่าเทียมและเป็นธรรม ไม่ใช่มุ่งเพียงศึกษางานแบบชนชั้นถึงแต่สามารถพบสามัญชนคนทั่วไปได้ในงานวิชาการของเฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี

พื้นฐานนักดนตรีในวงปี่พาทย์ ชีวิตนักเรียนดนตรีในประเทศอินเดียอีกรวมนับสิบปี ผสมผสานกับความชื่นชอบประวัติศาสตร์ ศาสนา การเมือง เศรษฐกิจ และด้วยดำรงตำแหน่งของผู้บริหาร เมื่อมารวมกับวิธีการทางดนตรีวิทยาก็ทำให้ท่านสามารถฉายภาพความเปลี่ยนแปลงทางดนตรี เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมดนตรีของชุมชนชนบททั้งในประเทศไทย ประเทศกลุ่มลุ่มน้ำโขง ตลอดจนดนตรีอินเดียได้อย่างละเอียด ลุ่มลึก และซับซ้อน

คำสำคัญ: เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี, ดนตรีวิทยา, การเปลี่ยนแปลงทางดนตรี

ABSTRACT

Chalerm Sak Pikulsri is an eminent scholar who has played a pioneering role in the development of musicology education in Thailand. His scholarly works have expanded the scope of music studies beyond the traditional framework of musical thought, resulting in academic contributions that extend far beyond the study of music itself. Employing a wide range of research methodologies, including musicology and music history, his work has generated knowledge that contributes to the promotion of a more equitable and just society rather than focusing solely on aesthetic or idealized conceptions of music.

Chalerm Sak Pikulsri's background as a Thai classical musician, his more than ten years of study in India, and his deep interest in history, religion, politics, economics, and educational administration have profoundly shaped his scholarly perspective. By integrating these experiences with musicological approaches, he has produced nuanced and multidimensional analyses of the relationships among music, the economy, society, and musical culture in rural communities in Thailand, the Mekong River Basin, and India.

KEYWORDS: Chalerm Sak Pikulsri, Musicology, Musical Changes

บทนำ

ในประเทศไทยความหมายของคำว่า “ดนตรีวิทยา” (Musicology) และ “มานุษยวิทยาดนตรี” (Ethnomusicology) เป็นคำที่มีความคลุมเครือและเกิดข้อถกเถียงเชิงวิชาการเรื่อยมา โดยทั้งสองคำได้ถูกนำไปแปลนิยามความหมายเป็นภาษาไทยในความหมายที่หลากหลายแล้วแต่สำนักเรียน เนื่องจากทั้งดนตรีวิทยาและมานุษยวิทยาดนตรีเป็นการศึกษาที่มีจุดเริ่มต้นขององค์ความรู้มาจากยุคสมัยที่ลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกมองว่าวัฒนธรรมของชาวตะวันตกเป็นศูนย์กลางของชุดความรู้ทั้งหมด และมองสิ่งที่นอกเหนือไปจากวัฒนธรรมของชาวตะวันตกเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ เพราะฉะนั้นภาษาที่ใช้เรียกการศึกษาดังกล่าวจึงมีปัญหาในตัวเองตั้งแต่จุดเริ่มต้น อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาวิธีการของการศึกษาทั้งสองนั้นพบว่ามีความคล้ายกัน คือไม่ได้สนใจเพียงดนตรีแต่สนใจทำความเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ดนตรีด้วย และใช้ดนตรีเพื่อทำความเข้าใจมนุษย์กับสังคม (เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี, 2545) โดยศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี ได้อธิบายเกี่ยวกับวิธีการศึกษาทางดนตรีวิทยาไว้ อีกทั้งยังเป็นบุคคลสำคัญในการบุกเบิกการศึกษาดนตรีวิทยาในไทย เขาได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับวิธีวิทยา การวิเคราะห์ดนตรีเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นหากจะเข้าใจดนตรีได้ก็ต้องเข้าใจบริบททางสังคมด้วย อีกทั้งยังเป็นบุคคลที่ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาภาคสนาม จนกล่าวได้ว่าเป็นบุคคลที่บุกเบิกเส้นทางการศึกษาดนตรีวิทยาและมานุษยวิทยาดนตรีในประเทศไทยท่านหนึ่งที่สำคัญ

ดนตรีเป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์เป็นผลผลิตของสังคม มนุษย์ถูกหล่อหลอมโดยสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการจะทำความเข้าใจดนตรีได้อย่างลึกซึ้งจำเป็นต้องเข้าใจมนุษย์ และการศึกษาดนตรีชาติพันธุ์จึงเป็นอีกกระบวนการศึกษาที่สามารถทะลุมายาคติทางชาติพันธุ์ ก้าวข้ามพรมแดนของรัฐชาติเจ้าอาณานิคม เพื่อเข้าใจมนุษย์ในชาติพันธุ์อื่น ๆ การตระหนักถึงดนตรีชาติพันธุ์อื่นที่มีอยู่ในโลกนั้น ช่วยทำให้มนุษย์ยอมรับ และเข้าใจดนตรีที่แตกต่างมากขึ้นกว่าเดิม (Pikul Sri, 2017) ในช่วงศตวรรษที่ 21 ดนตรีวิทยาและมานุษยวิทยาดนตรีได้เริ่มมีการสลายสำนักและเดินหน้าศึกษาข้ามศาสตร์อย่างเต็มตัว การเปลี่ยนแปลงของการทำงานภาคสนามแบบดั้งเดิมที่มุ่งวิเคราะห์เฉพาะดนตรีเริ่มลดน้อยลง เพราะเนื่องจากพื้นที่ในการศึกษาเริ่มพบข้อจำกัดมากขึ้น อีกทั้งงานศึกษาของนักวิชาการดนตรีรุ่นใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากนักวิชาการรุ่นก่อนหน้าได้ผนวกเข้ากับงานด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา โดยปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นหนึ่งในบุคคลที่เป็นผู้มีอิทธิพลทางความคิดที่สำคัญในยุคนี้นี้ คือ ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี นอกเหนือจากทำงานในฐานะนักวิชาการแล้วยังมีความเป็นครู ตลอดจนเป็นบุคคลที่ได้รับเชิญให้เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการประเมินผลงานวิชาการและตำแหน่งวิชาการอยู่เสมอ อาจกล่าวได้ว่าสำหรับในประเทศไทยแล้ว ผลงานวิชาการที่เป็นไปในรูปแบบของดนตรีวิทยามานุษยวิทยาดนตรินั้น ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี เป็นบุคคลที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาแวดวงวิชาการขอบเขตนี้ที่สำคัญ

ปัจจุบันพบว่าการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในการศึกษาด้านดนตรีวิทยาและมานุษยวิทยาที่ถูกเร่งด้วย กระแสของการเริ่มบูรณาการปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม การเมือง มาผนวกเข้ากับการวิเคราะห์ดนตรีมากขึ้น และให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ปรากฏอยู่ในอัตลักษณ์บุคคลและคุณลักษณะทางดนตรี จึงทำให้ ทั้งดนตรีวิทยาและมานุษยวิทยาดนตรีรวมเข้าด้วยกัน เป็นด้วยวิธีการศึกษาที่คำนึงถึงดนตรีในฐานะที่เป็นผลผลิต ทางวัฒนธรรม จุดร่วมของทั้งดนตรีวิทยาและมานุษยวิทยาดนตรีที่ถือเป็นเอกลักษณ์ ลักษณะเด่นของการศึกษา ดนตรีรูปแบบนี้ คือ วิธีการศึกษามุ่งเน้นการศึกษาจากสนามความรู้หรือมุ่งศึกษาให้มีความสำคัญกับการปฏิบัติการ ภาคนาม ผู้ศึกษาจะต้องถูกฝึกให้มีความรู้เกี่ยวกับดนตรีและแนวคิด ทฤษฎีทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา อีกทั้งต้องเป็นผู้ที่ช่างสังเกต สามารถวิเคราะห์ ตั้งคำถาม เกี่ยวกับดนตรีและสังคมได้อย่างแหลมคม รวมถึง สามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งจะเห็นได้ว่าบุคลิกหรือทักษะดังกล่าวสิ่งที่ผู้เรียนต้องมี คือ ต้องเป็นบุคคลที่ไม่เรียนรู้ตลอดเวลา นอกจากจะมีความรู้ด้านดนตรีแล้ว ปัจจัยสำคัญ คือ ต้องหมั่นค้นคว้าแนวคิด ทฤษฎีทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ตลอดจนต้องหมั่นเฝ้ามองสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคม อยู่ตลอดเวลาเพื่อให้มีความรู้เท่าทันกับสังคม ยิ่งไปกว่านั้นวิธีการศึกษาทางดนตรีวิทยาในศตวรรษที่ 21 นี้ นอกจากเป็นวิธีการศึกษาดนตรีที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาภาคนามแล้ว ผู้เรียนหรือผู้ที่สนใจยังต้อง มีความตระหนักถึงพหุวัฒนธรรมและพหุปัญญาของมนุษย์ที่หลากหลาย เพื่อที่จะไม่ให้เกิดปัญหาในการศึกษา ภาคนามจึงต้องมีความเข้าใจในความหลากหลายด้วย เนื่องจากวิธีการศึกษาดนตรีวิทยาที่มุ่งเน้นวิธีการศึกษา จากภาคนาม มักพบว่านักศึกษาหรือผู้ที่สนใจที่มีภูมิหลังจากการเรียนดนตรีในระบบการศึกษานั้น มักขาด ชุดความรู้ทางด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ที่ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในการศึกษาภาคนาม รวมถึงในปัจจุบัน มีนักศึกษาจากต่างประเทศเข้ามาศึกษาในประเทศไทย จึงเป็นทั้งโอกาสอันดีที่จะศึกษาและทำความเข้าใจ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม แต่ก็มักพบว่าพื้นฐานในการศึกษาที่มีการบูรณาการข้ามศาสตร์ยังคลุมเครือ ผู้เรียนยังขาดทักษะดังกล่าว อีกทั้งตำราและหนังสือที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยก็ยังไม่ได้ถูกพัฒนาขึ้นในช่วง ศตวรรษที่ 21

ตลอดระยะเวลา 39 ปี ที่ผมรับราชการสังกัดมหาวิทยาลัยขอนแก่น ผมใช้เวลาในการศึกษาต่อ ต่างประเทศแบบเต็มเวลาเป็นระยะเวลา 8 ปี ปฏิบัติราชการในบทบาทผู้บริหาร 22 ปี ดำรงตำแหน่งคณบดี 3 วาระ คือ ทั้งคณบดีศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (พ.ศ. 2543 - 2547 และ พ.ศ. 2551-2559) และ คณบดีศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ (พ.ศ. 2548-2550) ตลอดช่วงระยะเวลาที่รับราชการมาได้เขียน บทความทางดนตรีประมาณไม่น้อยกว่า 80 เรื่อง เผยแพร่ในรูปแบบวารสารวิชาการ เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา ตลอดจนหนังสือที่ระลึกในวาระที่แตกต่างกัน (Pikul Sri, 2018) ภูมิหลังของชีวิตนักวิชาการ จึงมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการก่อรูปขึ้นของแนวคิดและวิถีชีวิตในการทำงานวิชาการ (Sakulleaw, 2018)

ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี มักเล่าด้วยอารมณ์ขันกับลูกศิษย์ที่ใกล้ชิดฟังเกี่ยวกับประวัติตนเองที่เป็นอีกจุดเปลี่ยนสำคัญของชีวิตว่า “ถ้าแม่ไม่หลอกว่าจะพามาเยี่ยมคุณลุงในวันนั้น ครุคงมีอาชีพสืบสามล้ออยู่ที่นครนายกแน่ เพราะครูไม่ได้เกิดมาในครอบครัวนักดนตรี แต่เพราะคุณแม่หลอกพามาเยี่ยมลุงในวันนั้น จึงทำให้เติบโตมาในครอบครัวนักดนตรีอาชีพ แต่ขณะนั้นก็ไม่เคยรู้เลยว่าในโลกนี้มีการเรียนการสอนวิชาดนตรีในโรงเรียน” คำบอกเล่านี้จากศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี ได้แสดงให้เห็นถึงภูมิหลังของชีวิตที่มีจุดเปลี่ยนตลอดจนทำให้เห็นถึงในระหว่างการเปลี่ยนผ่านของช่วงวัยท่านได้พบประสบการณ์ชีวิตที่หล่อหลอมให้ตัวตนของท่านเกิดขึ้นใหม่ จากครอบครัวที่ไม่ได้เป็นนักดนตรี แต่ต้องมาเติบโตในครอบครัวนักดนตรีอาชีพพาทย์อาชีพในจังหวัดที่ไม่ใช่บ้านเกิด จุดนี้จึงถือเป็นอีกจุดเปลี่ยนที่ทำให้สะสมประสบการณ์หรือทำให้เกิดการก่อรูปขึ้นทางความคิด

ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี เป็นนักวิชาการด้านดนตรีที่นอกเหนือจากการมีภูมิหลังเป็นนักดนตรีอาชีพ เป็นผู้บริหาร และเป็นครูแล้ว ยังมีความโดดเด่นเชิงวิชาการอย่างมากที่คอยกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ เพื่อสร้างพื้นที่ทางความรู้อันสามารถผลักดันให้วงการวิชาการดนตรีไม่ยึดติดกับคำอธิบายแบบเดิม ไม่ยึดติดกับกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ตายตัวแบบใดแบบหนึ่ง โดยจะเน้นให้เกิดการวิพากษ์ สร้างพื้นที่ของการตั้งคำถามเพื่อแสวงหาคำอธิบายปรากฏการณ์ทางดนตรีใหม่ ๆ อยู่เสมอ อีกทั้งยังเพื่อให้สามารถนำเอาไปต่อยอดความรู้ได้ ผู้วิจัยเห็นว่า ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี มักพูดถึงแนวคิดที่จำเป็นต้องวิเคราะห์ดนตรีกับบริบททางสังคมที่ดนตรีเกิดขึ้นนั้นร่วมกัน จึงเห็นว่าสอดคล้องกับแนวคิดในระหว่าง (In between) ซึ่งเป็นแนวคิดที่สำคัญสำหรับการทำงานวิชาการดนตรีให้ก้าวพ้นกรอบเดิม พ้นกับดักคู่ตรงข้าม และสามารถนำมาปรับใช้ในการอธิบายภูมิหลังของศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรีได้ เพราะในระหว่างมีนัยถึงการอยู่ในพื้นที่ตรงกลาง ไม่แยกขาดโดดเดี่ยวจากปลายด้านทั้งสอง เพราะในระหว่างชีวิตของเฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี นั้น เป็นพื้นที่ตรงกลางที่มีการก่อรูปขึ้น มีการปฏิสัมพันธ์อยู่กับอีกหลายด้านอยู่ตลอดเวลา จึงเล็งเห็นว่าการดำเนินชีวิตของเฉลิมศักดิ์ พิกุลศรีที่มีลักษณะคาบเกี่ยวอยู่กับพื้นที่หลากหลายรูปแบบทางวัฒนธรรม ความรู้หลากหลายศาสตร์ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของวิธีวิทยาแบบสหวิทยาการและมุมมองในมิติเชิงซ้อนในการทำผลงานวิชาการในเวลาต่อมา

ดังนั้น งานศึกษาวิจัยฉบับนี้จึงได้ทำการศึกษาวิจัยทั้งการทบทวนภูมิหลังชีวิตของศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี มุมมองทางดนตรีวิทยา เพื่อนำมาวิเคราะห์ อธิบายถึงดนตรีวิทยาในปัจจุบัน ตลอดจนเพื่อจัดทำวิธีการศึกษาทางดนตรีวิทยาเบื้องต้นของศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี สำหรับเป็นองค์ความรู้เพื่อเป็นประโยชน์กับแวดวงวิชาการต่อไป

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาเชิงประวัติชีวิตของศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี
2. เพื่อศึกษาวิธีวิทยาในการทำงานวิชาการด้านดนตรีวิทยาของศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี

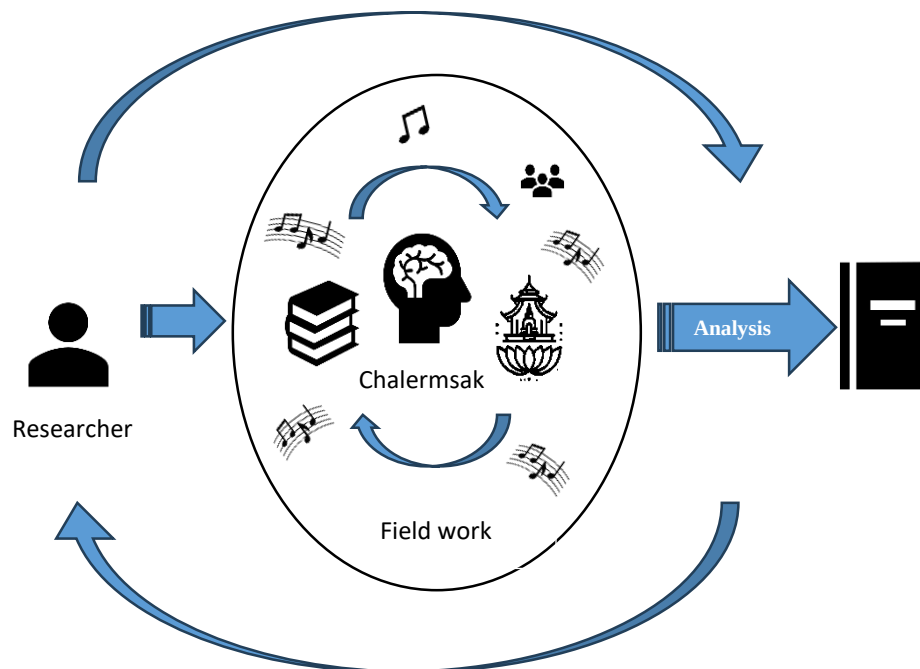
แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดในระหว่าง (In between) เป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของความคิดของบุคคลในระหว่างที่เติบโตมานั้นต้องผ่านประสบการณ์อะไรมาบ้าง แนวคิดในระหว่างทำหน้าที่เหมือนเลนส์มองเพื่อทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของบุคคลสำคัญว่าสามารถกลายเป็นสัญลักษณ์หนึ่งของเรื่องราวได้อย่างไร สามารถสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตทางการเมืองและวัฒนธรรม ช่วยให้เห็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนของบุคคลกับบริบททางสังคมในคู่ตรงข้ามต่าง ๆ ที่มีความทับซ้อนกันอยู่ (Veleni, 2022) แนวคิดในระหว่าง มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจพัฒนาของตัวละครในบริบทที่หลากหลายวัฒนธรรม ทำหน้าที่เป็นพื้นที่เจรจาต่อรองสำหรับคุณธรรมและเอกลักษณ์ (Pathak & Melville, 2023) แนวคิดในระหว่างเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญสำหรับการหลุดพ้นออกจากกับดักคู่ตรงข้าม สามารถนำไปปรับใช้ในการอธิบายภูมิหลังของบุคคลได้เพราะในระหว่างมีนัยถึงการอยู่ในพื้นที่ตรงกลาง แต่ไม่ได้แยกขาดโดดเดี่ยวจากปลายด้านทั้งสอง เพราะในระหว่างของบุคคลนั้นจะต้องเป็นพื้นที่ตรงกลางที่มีการปฏิสัมพันธ์อยู่กับอีกทั้งสองด้านอยู่ตลอด ดังกล่าวคล้ายคลึงกับพื้นฐานการดำเนินชีวิตของบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่มีลักษณะที่อาจคาบเกี่ยวอยู่กับพื้นที่หลากหลายรูปแบบและหลากหลายศาสตร์ความรู้ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของวิธีวิทยาแบบสหวิทยาการและมุมมองในมิติเชิงซ้อน (Sakulleaw, 2018) ในระหว่าง คือเมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นกับบุคคล ย่อมจำเป็นต้องทำความเข้าใจการก่อรูปขึ้นของตัวบุคคล แนวคิดในระหว่าง จะช่วยให้เห็นอัตลักษณ์และการสื่อสารทางวัฒนธรรมในสังคมร่วมสมัยที่เน้นการมองศักยภาพของความคิดของบุคคลที่ได้สร้างสรรค์ผลงานและสื่อความหมายผ่านผลงาน ดังนั้นการนำแนวคิดดังกล่าวมาปรับใช้กับการศึกษาประวัติผลงานวิชาการของบุคคล ก็จะสามารถทำความเข้าใจพัฒนาการทางความคิด ตลอดจนวิธีวิทยาของบุคคลนั้นได้ โดยเฉพาะบุคคลที่มีความหลากหลายทางศาสตร์ความรู้ หลากหลายประสบการณ์ ยังจะสามารถฉายภาพของพัฒนาการทางความคิดได้อย่างดี

วิธีดำเนินการศึกษา

บทความนี้ ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก จากศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี จากนั้นได้ทำการเรียบเรียงข้อมูล และใช้กรอบคิดการศึกษาแบบมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาเพื่อตั้งคำถาม และอธิบายชุดความรู้

จากนั้นทำการสร้างวัตถุประสงคในการวิจัย ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และพัฒนาชุดเครื่องมือในการเก็บข้อมูล เมื่อได้ชุดข้อมูลมาแล้วจึงทำการเรียบเรียงข้อมูลเป็นหมวดหมู่ตรงกับวัตถุประสงคที่ได้ตั้งเอาไว้ แล้วจึงวิเคราะห์และอภิปรายข้อมูล เพื่อนำไปสู่ขั้นตอนนำเสนอต่อไป

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

ผลการศึกษา

ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี เกิดเมื่อวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2501 ที่จังหวัดนครนายก อาจารย์เฉลิมศักดิ์เล่าให้ฟังถึงชีวิตสมัยเด็กที่จังหวัดนครนายกนั้น ในช่วงวัยเด็กได้เติบโตมาจากครอบครัวที่มีคุณพ่อเป็นนักกฎหมาย มีตัวแทนความ คุณแม่เป็นข้าราชการครู คุณพ่อสนใจการเมืองเพราะจำได้ว่าเป็นสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ ด้วยความเป็นบุตรคนเล็กของครอบครัวเวลาไปไหนมาไหนคนที่รู้จักกับที่บ้านมักเรียกตัวเองว่า “คุณหนู” แต่จุดเปลี่ยนได้เกิดขึ้นทันทีเมื่อคุณพ่อได้ลาจากโลกนี้ไป จากชีวิตแบบลูกคุณหนูกลายมาเป็นเด็กวัด วนเวียนมีชีวิตติดวัด นับเป็นการเปลี่ยนแปลงจังหวะชีวิตที่สำคัญ มักมีคำกล่าวติดตลกเวลาเล่าเรื่องชีวิตส่วนตัวว่า

“ถ้าคุณแม่ไม่หลอกว่าจะพามาเยี่ยมหาคุณลุงที่จังหวัดปทุมธานีในวันนั้น ครูคงถึงสามล้ออยู่แถว ๆ นครนายก ละมั้ง” เพราะเนื่องจากคุณแม่พามาปทุมธานีจึงเป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตนักดนตรี ทำให้มีโอกาสได้เรียนดนตรีไทย กับครูหน่ย ธรรมมิกะ ครูสุบิน จันทรแก้ว และครูมงคล พงษ์เจริญ โดยขณะที่มาอยู่ในครอบครัวดนตรีไทยนั้น อาจารย์เฉลิมศักดิ์ได้มีสถานะเป็นลูกบุญธรรมของ ร.ต.อ.ชด บุญมานำ ซึ่งได้เปลี่ยนนามสกุลมาเป็น “เฉลิมศักดิ์ บุญมานำ” จากหลักฐานสำคัญ คือ บ้ายชื่ออาจารย์ตอนที่มาสังกัดใหม่ที่มาวิทยาลัยขอนแก่นก็ยังพบป้ายชื่อ อาจารย์ว่า เฉลิมศักดิ์ บุญมานำ ต่อมาอีกระยะหนึ่งถึงได้เปลี่ยนกลับไปใช้นามสกุลเดิม จะเห็นได้ว่าถึงแม้ว่า ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี จะไม่ได้เกิดมาในครอบครัวนักดนตรี แต่จุดเปลี่ยนสำคัญของชีวิตจึงทำให้ ท่านได้เติบโตมาในครอบครัวนักดนตรีไทยในจังหวัดปทุมธานี ชีวิตวัยเด็กช่วงนี้ สอดคล้องกับคำบอกเล่า “สมัยเด็ก ด้วยความที่เติบโตมาในครอบครัวนักดนตรีไทยที่อาศัยติดแม่น้ำ ชีวิตครอบครัวดนตรีไม่ได้สบายเหมือนกับวัยเด็ก ที่อาศัยที่บ้าน ต้องมีความรับผิดชอบ ต้องตื่นแต่เช้าเพื่อมาซ้อมดนตรี เตรียมข้าวของเครื่องใช้ ตลอดจน ต้องเตรียมตักน้ำ” เป็นต้น (Pikul Sri, 2024) ถึงครูไม่ได้เกิดในครอบครัวนักดนตรี แต่เติบโตมาในครอบครัว นักดนตรี ซึ่งขณะนั้นก็ไม่รู้เลยว่าในโลกนี้มีการเรียนการสอนดนตรีกันในโรงเรียน เพราะเรียนดนตรีที่บ้าน ครอบครัวดนตรีไทยได้สอนให้รู้จักการวางแผน รู้จักการจัดการคน เข้าไปอยู่เป็นสมาชิกในครอบครัวดนตรีไทย ของคุณครูสุบิน จันทรแก้ว ต่อมาเมื่อเติบโตขึ้นก็ได้รับความไว้วางใจให้เป็นโต้โผในการบริหารจัดการสมาชิกในวง เพื่อไปออกรับงานเล่นดนตรี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความเป็นนักดนตรีที่มีความสามารถด้านการบริหารจัดการคนได้ เริ่มฝึกตั้งแต่สมัยยังอยู่ในครอบครัวดนตรีไทย

ภาพที่ 2 บ้ายชื่อ เฉลิมศักดิ์ บุญมานำ เมื่อครั้งเริ่มดำรงตำแหน่งอาจารย์ในภาควิชามนุษยศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น พ.ศ. 2523

ก่อนเข้าศึกษาระดับปริญญาตรี เอกดนตรีที่บ้านสมเด็จ (ขณะนั้นยังเป็นวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา) อาจารย์เฉลิมศักดิ์ได้ย้ายถิ่นฐานจากจังหวัดปทุมธานีมาอยู่ที่จังหวัดเพชรบุรีเพื่อเข้าเรียนในระดับมัธยมศึกษา จะเห็นได้ว่าชีวิตของอาจารย์นั้นย้ายที่อยู่บ่อยมาก เมื่อได้ศึกษาที่บ้านสมเด็จก็ได้ถือว่าเป็นห้วงเวลาของ เอกดนตรีไทยจากทั้งคะแนนตอนสอบเข้า และขณะที่กำลังศึกษาอยู่ก็ได้รับการยอมรับจากทั้งอาจารย์สังกัด ภูเขาทอง อาจารย์วาสิษฐ จรรย์ยานนท์ และเพื่อน ๆ ในชั้นเรียน ยังพบว่าขณะที่ศึกษาอยู่ที่บ้านสมเด็จ ยังมีการทำหน้าที่เป็นโต้รับงานเล่นดนตรีในงานต่าง ๆ อยู่ตลอด อาจารย์เฉลิมศักดิ์ยังคงเล่าอีกว่า ตอนย้าย มาอยู่ที่ขอนแก่นยังมีเงินเก็บจากการเป็นโต้รับงานเล่นดนตรีไทยในงานพิธีต่าง ๆ จากการสังเกตของผู้วิจัย มักพบว่า หลายครั้งอาจารย์เฉลิมศักดิ์เมื่อกล่าวถึงชีวิตในช่วงที่เรียนอยู่เอกดนตรีบ้านสมเด็จฯ พบว่าอาจารย์ มักจะเล่าถึงเหตุการณ์ที่ไปประชันดนตรีที่งานไหว้ครูวัดพระพิเรนทร์ ในปี พ.ศ. 2521 อาจารย์จะกล่าวด้วยสีหน้า และแววตาที่มีความตื่นเต้นทุกครั้งว่าตนเองได้รับคำชื่นชมจากทั้งเพื่อนในวงและผู้ชมในวันนั้น ในงานวันดังกล่าว อาจารย์เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี ได้บรรเลงฆ้องวงใหญ่ ในวงดนตรีไทยบ้านสมเด็จฯ ขณะนั้นเต็มไปด้วยยอดฝีมือ นักดนตรีไทย ได้แก่ คณะ บัวทอง ระนาดเอก ไพฑูรย์ เฉยเจริญ ระนาดทุ้ม สมยศ ปุ่นสุวรรณ ฆ้องวงเล็ก รังสี เกษมสุข ปี บุญเชิด พิณพาทย์ ฉิ่ง มนัส ขาวปลื้ม กลอง และสมชาย ทับพร ขั้วร้อง เมื่อครั้งสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีแล้วจึงได้ย้ายมาบรรจุเป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยขอนแก่น ทุกครั้งเมื่อฟังอาจารย์เล่าถึงชีวิต ช่วงนี้มักพบคำกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ อาจารย์สังกัด ภูเขาทอง ได้แนะนำกับอาจารย์เฉลิมศักดิ์ไว้ว่า “ที่บ้านสมเด็จฯ ฉันทักทำอะไรไว้มากพอสมควรแล้ว ถ้าเอ็กซ์ (ชื่อเล่นของอาจารย์เฉลิมศักดิ์) ไปอยู่ที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น อาจทำอะไรได้มากกว่าอยู่ที่บ้านสมเด็จฯ”

เมื่อมาทำงานที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น ขณะนั้นยังไม่มีคณะศิลปกรรมศาสตร์ จึงทำให้ต้องไปสังกัดที่ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ซึ่งเป็นข้อดีสำหรับผมอย่างมาก เพราะทำให้มีโอกาสได้รู้จักและได้อยู่ท่ามกลางคนเก่ง ๆ ที่มีลักษณะทางความคิด ตลอดจนการเขียนงานวิชาการที่แตกต่างไปจากคนทางสายดนตรี ทำให้มีโอกาสได้เรียนรู้และแลกเปลี่ยนความรู้กับอาจารย์ในคณะที่สอนวิชาอื่น ๆ อยู่ตลอด ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าส่งผลกับการทำงานวิชาการในเวลาต่อมา นอกจากนั้นเมื่อมาสังกัดที่คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ทำให้มีเพื่อน อาจารย์ในภาควิชาด้านปรัชญาศาสนาที่เป็นศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยพาราณสี ประเทศอินเดีย จึงทำให้ได้รับคำแนะนำและช่วยติดต่อประสานงาน ทำให้ท้ายที่สุดได้ไปเรียนต่อจนกระทั่งจบระดับปริญญาโทและปริญญาเอก สาขาดนตรีวิทยา (Musicology) ที่นั่น (Pikul Sri, 2024) การไปศึกษาต่อที่อินเดียของอาจารย์เฉลิมศักดิ์ เป็นการไปศึกษาแบบเต็มเวลาและเต็มรูปแบบ โดยไปเรียนที่นั่นเป็นเวลาประมาณ 8 ปี รวมทั้งต้องไปปรับพื้นฐาน จนถึงสำเร็จการศึกษา จากทั้งการเข้ามาสังกัดในคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ทำให้ได้เข้ามา มีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมภาควิชาที่มีความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ ปรัชญา การเมือง ภาษาศาสตร์

ทำให้อาจารย์เฉลิมศักดิ์ในวัยหนุ่ม เริ่มทำงานวิชาการที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากอาจารย์สังัด ภูเขาทอง ซึ่งมักพบว่างานวิชาการหรืองานเขียนด้านดนตรีของอาจารย์สังัดที่มีลักษณะที่ล้ายุค ก้าวหน้ากว่าคนในสายดนตรี จากการทบทวนวรรณกรรมก็จะสามารถพบว่า อาจารย์สังัดภูเขาทองได้มีการนำเอาแนวคิดของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) มาอธิบายโครงสร้างทางสังคมผ่านดนตรี เมื่ออาจารย์เฉลิมศักดิ์ ได้มีอยู่ที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งที่นี่ถือได้ว่าเป็นมหาวิทยาลัยหลักของประเทศ ทำให้จากเดิมที่มีความชื่นชอบด้านประวัติศาสตร์อยู่เป็นทุนเดิมแล้ว ทำให้ได้พัฒนากรอบคิดในการศึกษาดนตรีได้อย่างมีนัยสำคัญ สำหรับนักเรียนที่ได้เรียนกับอาจารย์เฉลิมศักดิ์ มักจะคุ้นชินกับเรื่องเล่าเกี่ยวกับเหตุผลที่ทำให้อาจารย์เข้มงวดด้านภาษา เพราะเนื่องจากต้องอยู่ท่ามกลางนักภาษาศาสตร์ นักมนุษยศาสตร์ และนักสังคมศาสตร์ เหล่านี้อาจเป็นสิ่งที่ก่อรูปผนวกเข้ากับอิทธิพลทางความคิดที่ได้รับมาจากอาจารย์สังัด ภูเขาทอง ซึ่งทำให้เกิดการติดตั้งชุดความรู้ทางด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาไว้ ก่อนไปศึกษาดนตรีวิทยาที่พาราณสี ประเทศอินเดีย

นอกจากความแหลมคมและลุ่มลึกในเชิงวิชาการแล้ว ท่านยังมากไปด้วยความเป็นครู เป็นผู้บริหาร สอดคล้องกับการเขียนแสดงความรู้สึกผ่านสื่อออนไลน์ของ ศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ (Arunrat, 2018) ได้เจอพี่เอ็กซ์ (ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี) ครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2535 ช่วงนั้นผมเรียนปริญญาโท อยู่ที่มิดเดิล ตอนนั้นพี่เอ็กซ์เพิ่งสำเร็จการศึกษามาจากอินเดีย ซึ่งท่านได้มาบรรยายเรื่องดนตรีอินเดีย การบรรยายในวันนั้นมีสื่อประกอบการบรรยายเพียงเทปคลาสเซตเครื่องเดียว แต่พี่เอ็กซ์สามารถบรรยายได้อย่างสนุกสนาน และทำให้เข้าใจถึงดนตรีอินเดีย เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าอาจารย์ที่เก่งและรู้แจ้งเห็นจริงย่อมไม่จำเป็นต้องพึ่งพาสื่ออะไรมาประกอบการบรรยาย ต่อมาผมได้มาเป็นอาจารย์ที่ขอนแก่น โดยมีพี่เอ็กซ์คอยดูแล จัดการเรื่องที่พักอาศัย สิ่งที่เห็นอีกอย่างไม่ว่าจะงานสอนหรืองานบริหารพี่เอ็กซ์แสดงให้เห็นว่ามันแยกกันได้ ถ้าครูรู้หน้าที่ว่าตนเอง คือครู ตำแหน่งบริหารก็คือการอาสาช่วยเหลือองค์กรเท่านั้น อีกทั้งการเข้าสู่เส้นทางตำแหน่งวิชาการ คือการแสดง ให้เห็นถึงคุณค่าของความเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย เมื่อผมย้ายกลับมาอยู่อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ในปี พ.ศ. 2539 ยังมีโอกาสไปสอนพิเศษที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น พี่เอ็กซ์ได้แสดงให้เห็นถึงการรู้จักจริงในศาสตร์แห่งดนตรีไทยทั้งทฤษฎีและปฏิบัติ การทำหน้าที่อาจารย์ทั้งการสอน การบริหาร รวมถึงการไม่เลือกที่จะรักลูกศิษย์เฉพาะคนที่เก่งมีพื้นฐานดี แต่จะดูแลลูกศิษย์ทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน

ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี เป็นนักวิชาการด้านดนตรีที่นอกเหนือจากการมีภูมิหลังเป็นนักดนตรีอาชีพ เป็นผู้บริหาร และเป็นครูแล้ว พบว่า ท่านยังได้พยายามผลักดันให้วงการวิชาการดนตรีไม่ยึดติดกับคำอธิบายแบบเดิม ไม่ยึดติดกับกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ตายตัวแบบใดแบบหนึ่ง โดยจะเน้นให้เกิดการวิพากษ์ สร้างพื้นที่ของการตั้งคำถามเพื่อแสดงหาคำอธิบายปรากฏการณ์ทางดนตรีใหม่ ๆ อยู่เสมอ อีกทั้งยังเพื่อให้สามารถนำไปต่อยอดความรู้ได้ สอดคล้องกับ Pikulsri (2017) ได้กล่าวไว้ว่า ดนตรีเป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์

เป็นผลผลิตของสังคม มนุษย์ถูกหล่อหลอมโดยสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการจะทำความเข้าใจดนตรีได้อย่างลึกซึ้ง จำเป็นต้องเข้าใจมนุษย์ และการศึกษาดนตรีชาติพันธุ์จึงเป็นอีกกระบวนการศึกษาที่สามารถทะลุมายาคติทางชาติพันธุ์ ก้าวข้ามพรมแดนของรัฐชาติ เจ้าอาณานิคม เพื่อเข้าใจมนุษย์ในชาติพันธุ์อื่น ๆ การตระหนักถึงดนตรีชาติพันธุ์อื่นที่มีอยู่ในโลกนั้น ช่วยทำให้มนุษย์ยอมรับและเข้าใจดนตรีที่แตกต่างมากขึ้นกว่าเดิม (Pikul Sri, 2017) นอกจากนั้นเมื่อพิจารณาในงานวิชาการของศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี ตั้งแต่ช่วงหลัง พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา จะสามารถพบวิธีการเขียนตั้งคำถามเกี่ยวกับมายาคติจากลัทธิอาณานิคมตะวันตก (Pikul Sri, 2018) เป็นการรวบรวมบทความในรอบ 60 ปีของท่าน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ความคิดที่มีการตั้งคำถามที่มุ่งกระตุ้นกรอบคิดของแวดวงดนตรีในประเทศไทย โดยได้กล่าวไว้ว่าการที่ชาติในเอเชียใช้คำว่า Musicology ต่อการศึกษาดนตรีของชาติตนเองเป็นการกระทำในทิศทางเดียวกับชาวตะวันตก เพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นเจ้าของวัฒนธรรมศึกษาที่ศึกษาวัฒนธรรมของตนเอง ดังนั้นเมื่อใช้คำว่า Musicology ในการศึกษาวัฒนธรรมดนตรีของตนเองก็แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการทำให้เกิดความเท่าเทียมกัน อีกทั้งยังชวนตั้งคำถามว่า เมื่อไรคำว่า Ethnomusicology จะถูกชาวเอเชียและแอฟริกาที่มีภาษาและวัฒนธรรมของตนเองจะใช้เรียกสำหรับการศึกษาวัฒนธรรมดนตรีของชาวตะวันตกเพื่อแสดงถึงความเท่าเทียมกัน จะเห็นได้ว่าเบื้องหลังแนวคิดในการตั้งคำถามวิพากษ์วิจารณ์เชิงวิชาการนี้ ได้แสดงให้เห็นเบื้องหลังแนวคิดที่ต้องการรื้อถอนความทรงจำจากลัทธิอาณานิคมตะวันตก ซึ่งพยายามแสดงให้เห็นประวัติ ความเป็นมาของคำว่า Musicology และ Ethnomusicology ที่มีความทับซ้อนทางอำนาจความรู้ในยุคหลังสงครามเย็น

นอกจากนั้น ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี ได้พยายามเสนอให้ใช้คำว่า Musicology เพื่อเลี่ยงการสื่อสารทางภาษาในทางลบเกี่ยวกับเชื้อชาติ โดยให้เหตุผลว่าทำไมจะใช้คำเรียกดนตรีวิทยาในการศึกษาดนตรีของซีกโลกตะวันออกบ้าง ทำให้เห็นว่างานวิชาการหรือข้อเสนอของอาจารย์เฉลิมศักดิ์ได้ชวนให้เห็นถึงปฏิบัติการทางภาษาและวาทกรรมที่อาจลดทอนความเป็นมนุษย์หรือการใช้ภาษาที่อาจทำให้เกิดอคติทางชาติพันธุ์ เมื่อพิจารณาให้เห็นถึงภูมิหลังของประวัติศาสตร์ความคิดของอาจารย์เฉลิมศักดิ์และคำบอกเล่า พบว่าท่านได้นำเสนอแนวคิดนี้มาตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2530 แล้ว เป็นช่วงที่สำเร็จการศึกษามาจากประเทศอินเดียหลายครั้งท่านได้ไปนำเสนอในงานวิชาการเวทีต่าง ๆ ทั้งด้วยวาจาและการเขียนงานวิชาการ อย่างไรก็ตามเพราะท่านอาจารย์เฉลิมศักดิ์ได้สำเร็จมาจากนักเรียนในประเทศอินเดียที่มีประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการต่อสู้กับลัทธิอาณานิคม และด้วยเมื่อฐานความรู้ที่มีความสนใจด้านประวัติศาสตร์ การเมือง จึงทำให้มีความตระหนักรู้ถึงแนวคิดความเท่าเทียม และความหลากหลายทางชาติพันธุ์

การพิจารณาคำว่า Musicology และ Ethnomusicology ต้องเข้าใจข้อเท็จจริงบนพื้นฐานที่ว่า คำทั้งสองคำนี้เป็นคำในภาษาอังกฤษ เป็นคำที่ชาวตะวันตกเริ่มใช้สื่อสารในหมู่ของคนที่มีความรู้พื้นฐานวัฒนธรรมแบบเดียวกัน ในกลุ่มที่ชาวตะวันตกด้วยกัน Musicology ใช้สื่อความในกรณีที่ชาวตะวันตกทำการศึกษาวัฒนธรรมดนตรีของตนเองโดยใช้ภาษาแม่หรือภาษาที่ตนเองใช้สื่อสารในชีวิตประจำวันเป็นเครื่องมือในการหาความรู้ ในทางตรงกันข้าม Ethnomusicology ใช้สื่อความในกรณีที่ชาวตะวันตกทำการศึกษาวิจัยวัฒนธรรมดนตรีอื่นเป็นดนตรีที่สอง ดังเช่นตอนที่ ดร. เดวิด มอร์ตัน (Dr. David Morton) ชาวอเมริกันที่ได้เดินทางเข้ามาทำการศึกษาวิจัยดนตรีไทยภายใต้หัวข้อ The Traditional Music of Thailand โดยมอร์ตันเริ่มจากการเรียนภาษาไทยอยู่ที่เมืองไทย พร้อมได้ศึกษาดนตรีไทยในระบบวิธีเดียวกันกับคนไทยทุกคนที่ฝึกหัดดนตรีไทย ในกรณีนี้จึงกล่าวได้ว่ามอร์ตันได้ศึกษาดนตรีไทยวิธีเดียวกันกับคนไทยที่ได้รับผ่านการถ่ายทอดด้วยภาษาไทย ซึ่งเป็นภาษาที่ 2 ของมอร์ตัน มอร์ตันจึงจัดได้ว่าเป็นนักมนุษยสังคมวิทยา (Ethnomusicologist) ตามทัศนะของชาวตะวันตก และตามนัยของภาษาอย่างแท้จริง ชาวตะวันตกใช้คำว่า “Ethno” ให้กับดนตรีของชาติอื่น ๆ แต่มีข้อยกเว้นสำหรับวัฒนธรรมดนตรีของตนเองทำเหมือนดังจะนำลัทธิแบ่งสีผิวมาใช้กับดนตรี เรื่องของความเป็น “มนุษย์” นั้นไม่ว่าจะอยู่ในซีกตะวันตกหรือตะวันออกก็ควรมีระดับความสำคัญที่เท่ากัน (Pikulski, 2018)

ขณะที่อาจารย์เฉลิมศักดิ์ เรียนที่ Banaras Hindu University นอกจากเลือกเครื่องปฏิบัติเป็นซитарแล้วยังพบว่าได้ทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับการศึกษาเกี่ยวกับเครื่องดนตรีในพระไตรปิฎก ซึ่งใช้เป็นวิทยานิพนธ์เพื่อสำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาเอก ในช่วงที่ศึกษา ณ ประเทศอินเดียได้มีเพื่อนเป็นพระสงฆ์เยอะมาก หลายท่านเป็นนักปราชญ์ เป็นพระภิกษุสงฆ์ระดับชั้นผู้ใหญ่ในปัจจุบันที่ปฏิบัติตามตั้งแต่สมัยนั้นจนถึงปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตามเช่นเดียวกันการได้พบนักบวชทั้งจากประเทศไทยและประเทศอื่นที่มีจริยวัตรที่ไม่งดงามมากนัก แต่ก็ทำให้เราได้เข้าใจโลก เข้าใจสังคม ตลอดจนเข้าใจมนุษย์เพิ่มขึ้น (Pikulski, 2024) และเมื่อสำเร็จการศึกษามาแล้วอาจารย์เฉลิมศักดิ์ได้กลับมาสอนที่มหาวิทยาลัยขอนแก่นต้นสังกัด ช่วงหลังจากนี้ได้เริ่มเขียนผลงานวิชาการอย่างมากมาย เพราะเนื่องจากที่ตั้งของมหาวิทยาลัยห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจ หลายครั้งลำบากในการเข้าถึงหนังสือและตำรา จึงได้เริ่มเขียนตำรา หนังสือ และผลงานวิชาการเพื่อใช้สอนให้กับลูกศิษย์ของตน แต่ก็ด้วยความสนใจและวิวิธวิทยาที่ใช้ในการเขียนงานวิชาการที่โดดเด่นจึงทำให้งานของอาจารย์เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรีได้รับความนิยมไปทั่วประเทศ เมื่อถามถึงช่วงที่สำเร็จการศึกษาจากประเทศอินเดียก็ได้รับคำกล่าวด้วยแววตาและสีหน้าที่มีความสุขจากอาจารย์ว่า “ครูกลับมาจากอินเดีย แล้วได้ความเป็นอินเดียกลับมาด้วย” เพราะนอกจากจะสามารถบรรเลงเครื่องดนตรีเอกของวัฒนธรรมดนตรีอินเดียอย่างซитарได้แล้ว ยังได้มีการเก็บข้อมูลชุดความรู้ต่าง ๆ ซึ่งต่อมาได้เขียนหนังสือขึ้นชื่อว่า “ดนตรีอินเดีย” ถือได้ว่าเป็นหนังสือดนตรีอินเดียเล่มแรกในประเทศไทยที่ปัจจุบันยังได้ถูกใช้เป็นตำราเรียนมาทุกวันนี้

ตอนสมัยเป็นอาจารย์หนุ่มจบปริญญาเอกใหม่ ๆ ก็ได้เข้าร่วมเป็นทีมวิจัยกับนักวิชาการระดับครูหลายท่านในมหาวิทยาลัยขอนแก่น เนื่องจากพื้นที่วิจัยขณะนั้นได้มุ่งไปที่กลุ่มประเทศลุ่มน้ำโขง ทำให้อาจารย์เฉลิมศักดิ์ได้เข้าไปทำงานภาคสนามที่ประเทศลาว ตั้งแต่ยุคที่ยังไม่เปิดประเทศ ทำให้เกิดความคุ้นเคยกับสนามความรู้ในพื้นที่ประเทศลาวและแถบลุ่มน้ำโขงอย่างมาก ต่อมาอาจารย์เฉลิมศักดิ์ได้ทำวิจัยเกี่ยวกับดนตรีในประเทศลาว จนได้พัฒนาต่อมากลายเป็นหนังสือดนตรีลาว สอดคล้องกับ Chomphupit (2015) ได้กล่าวว่าหนังสือดนตรีลาวเดิมที่เขียนโดย เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี มีพื้นฐานมาจากการวิจัยเรื่องดนตรีลาวเดิมหลังจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองตั้งแต่ปี ค.ศ. 1975 โดยได้เก็บข้อมูลภาคสนามช่วงปี พ.ศ. 2546-2548 ซึ่งถือเป็นผลงานวิจัยด้านดนตรียุคแรก ๆ ในประเทศไทยที่มีการลงพื้นที่และมีการทำงานภาคสนามแบบเข้มข้นเพื่อเก็บข้อมูลในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว หลังจากรัฐบาลลาวทำการเปิดประเทศตามแนวคิดจินตนาการใหม่

วิธีวิทยาที่ใช้ในการศึกษาวิชาการดนตรีของเฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี ได้เริ่มชัดเจนและโดดเด่นขึ้นมาเป็นระดับทำให้เกิดผลงานวิชาการต่าง ๆ ขึ้นมากมาย อีกทั้งยังไม่ได้หยุดอยู่แค่ที่ดนตรีอินเดียและดนตรีชาติพันธุ์ในประเทศลุ่มน้ำโขง ยังมีช่วงที่ท่านได้รับทุนสนับสนุนให้ไปเรียนเป็นผู้บริหารที่ประเทศเกาหลีก็ได้ทำงานศึกษาเกี่ยวกับดนตรีเกาหลีจนกลายเป็นหนังสือเรื่องดนตรีเกาหลีอีกด้วย นอกจากนี้มีผลงานวิชาการที่ขยายขอบเขตไปจากภูมิหลังนักดนตรีไทยของตนเองแล้วนั้น ก็ยังไม่ได้ละเลยดนตรีไทย มีการเขียนผลงานวิชาการมากมายเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในขอบเขตของดนตรีไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฟังดนตรีไทยที่ได้เขียนไว้อย่างแหลมคมกลายเป็นผลงานวิชาการที่ได้ถูกหยิบยกมาใช้อ้างอิงอยู่จนถึงปัจจุบัน คือ หนังสือเรื่องสังคตินิยมว่าด้วยดนตรีไทย

จากอาจารย์หนุ่มไฟแรงที่เริ่มงานในฐานะอาจารย์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2523 และได้รับทุนการศึกษาไปศึกษาต่อที่ประเทศอินเดีย สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท พ.ศ. 2530 และปริญญาเอกในปี พ.ศ. 2533 หลังจากนั้นได้เข้าสู่หนทางของนักวิชาการ ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2534 และดำรงตำแหน่งรองศาสตราจารย์ เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2537 ขณะเดียวกันได้เริ่มทำงานด้านบริหารควบคู่กับงานวิชาการไปด้วย โดยเริ่มจากการเป็นหัวหน้าภาควิชามนุษยศาสตร์เป็นรองคณบดีฝ่ายวางแผนและพัฒนา ในปี พ.ศ. 2538-2543 จนกระทั่งได้รับตำแหน่งเป็นคณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์ 3 สมัย 2 มหาวิทยาลัยติดต่อกัน (คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น พ.ศ. 2543-2547, คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ พ.ศ. 2548-2550 และคณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น พ.ศ. 2551-2559)

สมัยตอนไปรับตำแหน่งเป็นคนบดศิลปะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ ในปี พ.ศ. 2548-2550 ขณะที่มีอาจารย์ที่นั่นมารักก็ได้รับฟังเรื่องเล่าเกี่ยวกับข้อขัดแย้งของคณะในขณะนั้น รวมถึงมีเหตุการณ์ที่อาจารย์ท่านหนึ่งมีเหตุถูกยิงในร้านอาหาร เนื่องมาจากสาเหตุบางอย่างที่เกี่ยวกับการจัดซื้อจัดจ้าง รู้สึกประทับใจแปลกใหม่มากที่ต้องมาอยู่เมืองปักษ์ใต้ แต่ขณะที่ดำรงตำแหน่งที่นี้ก็ผ่านไปด้วยดี รู้สึกถึงการได้เป็นที่รักและยอมรับในมหาวิทยาลัยแห่งนี้ (Pikulski, 2024) ผู้เขียนได้มีโอกาสไปยังคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ พร้อมกับอาจารย์เฉลิมศักดิ์ จึงมีข้อสังเกตว่าแม้จะผ่านไปนานหลายปี อาจารย์เฉลิมศักดิ์ก็จะทักทายและพูดคุยกับเพื่อนร่วมงานที่นั่นด้วยอัธยาศัยที่เป็นกันเอง รวมถึงเป็นฝ่ายที่เริ่มเปิดประเด็นทักทายพูดคุยถึงเรื่องส่วนตัวในเชิงบวก เพื่อแสดงให้เห็นถึงการใส่ใจ และยังสามารถจดจำเรื่องราวของแต่ละบุคคลได้ รวมถึงพูดคุยถึงเหตุการณ์ที่เคยทำร่วมกันมาในขณะที่เคยทำงานด้วยกันมา นอกจากจะได้รับเกียรติให้ดำรงตำแหน่งบริหารแล้วยังได้รับเกียรติได้รับรางวัลในฐานะครูในระดับประเทศอีกมากมาย

สรุปผลการศึกษา

ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี เป็นนักวิชาการที่มีทั้งความเป็นคุณครู และเป็นนักดนตรีอาชีพที่ผลักดันให้เกิดการศึกษาดนตรีวิชายุคสมัยใหม่ที่ไม่ได้สนใจแค่การวิเคราะห์เพลงแบบดั้งเดิม พยายามผลักดันให้มีการบูรณาการข้ามศาสตร์ เพื่อทะลายกรอบแนวคิดแบบเดิมที่นักวิชาการหรือนักเรียนดนตรีในประเทศไทยมักเจอปัญหาในการวิเคราะห์ข้อมูลที่มีกละเลียบบริบททางสังคม ส่งผลให้ผลงานวิชาการด้านดนตรีไม่ได้แหลมคมไม่สามารถก้าวตามทันงานวิชาการด้านอื่น ๆ อย่างเช่น งานวิชาการด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ภูมิหลังของอาจารย์เฉลิมศักดิ์ ที่มีการสะสมประสบการณ์มาตั้งแต่วัยเด็ก และจุดเปลี่ยนในชีวิตต่าง ๆ ได้หล่อหลอมให้เกิดอุดมคติการเป็นนักวิชาการที่มีแนวคิดก้าวหน้า ไม่ได้เพียงศึกษาเพียงความโรแมนติกขวนเพื่อผันทางด้านดนตรีอย่างเดียว แต่ได้ทำงานวิชาการเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมให้กับชุมชน สะท้อนความเข้าใจเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรม ไม่ละเลยประวัติศาสตร์ของสามัญชน

การที่อาจารย์เฉลิมศักดิ์ผ่านการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ จากทั้งลุ่มแม่น้ำปทุมธานีไปจนถึงแม่น้ำพารานีส ประเทศอินเดีย และกลับมาทำงานวิชาการแถบลุ่มน้ำโขง ทำให้เกิดการสังสมประสบการณ์ที่แหลมคมในการวิเคราะห์ ศึกษาด้านวิชาการ การทำวิทยานิพนธ์และการเขียนผลงานวิชาการต่าง ๆ ได้สะท้อนให้เห็นถึงการสนใจเรื่องประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาหรือโลกทัศน์ของชาวบ้านในพื้นที่ต่าง ๆ ได้ทำให้ฉายภาพสะท้อนของการเรียนรู้ดนตรีที่ก้าวข้ามมิติของช่วงเวลา เพื่อทำความเข้าใจระบบความคิดของมนุษย์ ในฐานะที่มนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์ดนตรี และนำแนวคิดสังคมนิยมมาผสมผสานกับวิธีการศึกษาแบบดนตรีวิทยาเพื่อทำความเข้าใจสภาพความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ ได้อย่างละเอียดอ่อน

ซับซ้อน และเคลื่อนไหว อีกทั้งยังเน้นให้ความสำคัญเกี่ยวกับวิธีการศึกษาดนตรีแบบดนตรีวิทยาสมัยใหม่ที่มีจุดเน้นในการศึกษาแบบลงพื้นที่ทำงานในภาคสนาม

อย่างไรก็ตามวิธีวิทยาของศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี ไม่ได้มุ่งเน้นให้เห็นว่าเป็นคำตอบเป็นกรอบคิดที่ตายตัว เนื่องจากดนตรีมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เปลี่ยนแปลงไปตามเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม จึงต้องให้ความสำคัญกับความคิดชุดอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ดนตรี ท้ายที่สุดผลงานวิชาการตลอดจนวิธีวิทยาที่อาจารย์เฉลิมศักดิ์ได้สร้างสรรค์ขึ้น ได้เกิดขึ้นเพื่อให้เกิดการตระหนักถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรม ตลอดจนผลงานวิชาการต่าง ๆ ของท่านได้เกิดขึ้นจากความเห็นตื้นเขินที่ทำงานหนักในภาคสนาม ทั้งนี้เพื่อที่จะสร้างพื้นที่ปลอดภัยทางวิชาการ สร้างพื้นที่ความรู้ เพื่อกระตุ้นให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ในแวดวงวิชาการ เพื่อให้แวดวงวิชาการดนตรีเกิดพัฒนาการต่อไป ท้ายที่สุดผู้เขียนขอเล่าถึงเหตุการณ์ที่เข้าไปอวยพรเนื่องจากอาจารย์เฉลิมศักดิ์ได้รับตำแหน่งวิชาการเป็นศาสตราจารย์ โดยได้กล่าวกับผู้เขียนไว้ว่า “ครู เป็นศาสตราจารย์สามัญชน”

การอภิปรายผล

วิธีวิทยาในหนังสือดนตรีลาวเดิมของเฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี ถือได้ว่าเป็นช่วงที่ทำให้เห็นภาพชัดที่สุดในด้านวิธีการที่ใช้ในการศึกษาทั้งการทำงานภาคสนาม ตลอดจนวิธีวิทยาที่มีการบูรณาการข้ามศาสตร์เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งเป็นกรอบคิดที่อาจเรียกได้ว่าตกผลึกจนกลายเป็นวิธีวิทยาของเฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี ที่เริ่มก่อรูปขึ้นตั้งแต่เริ่มศึกษาอยู่ที่วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โดยมีอาจารย์สงัด ภูเขทอง เป็นผู้ที่เรียกได้ว่ามีอิทธิพลทางความคิดที่เสมือนกับติดตั้งชุดความคิดทางด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาให้กับอาจารย์เฉลิมศักดิ์ สมัยเป็นนักศึกษา จนได้ข้ามวัฒนธรรมไปศึกษาต่อที่ประเทศอินเดีย อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจะพบว่าอาจารย์เฉลิมศักดิ์เป็นบุคคลที่อาศัยและเติบโตในวัฒนธรรมที่หลากหลายอย่างมาก เพราะมีการย้ายถิ่นฐานบ่อย มีภูมิหลังของชีวิตที่เรียกได้ว่าเริ่มต้นมีต้นทุนทางสังคมเกิดในตระกูลที่คุณพ่อคุณแม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรทางความรู้ อีกทั้งยังพบว่ามีกรกล่าวถึงคุณลักษณะที่ทำให้เป็นคนชอบอ่านหนังสือเพราะได้รับอิทธิพลมาจากช่วงวัยเด็กที่อาศัยที่จังหวัดนครนายก เพราะคุณพ่อและคุณแม่ชอบอ่านหนังสือจึงทำให้ที่บ้านมีหนังสือจำนวนมาก

ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี มักเสนอวิธีวิทยาและวิธีการศึกษาดนตรี โดยสามารถสรุปง่าย ๆ ว่า จำเป็นต้องมอง 2 อย่างควบคู่กันไป ต้องให้ความสำคัญทั้งในด้านของ 1) เนื้อหาของดนตรี (in music) และ 2) บริบทที่เกี่ยวข้องกับดนตรี (Music context, about music) มักมีคำอธิบายเรียบง่ายติดปากที่ชอบเรียกว่า ทฤษฎีไข่แดง ไข่ขาว หรือวงกลมที่ทับซ้อนกันอยู่ จะทำความเข้าใจดนตรีย่อมจำเป็นอย่างที่จะต้องทำความเข้าใจสังคมที่ดนตรีก่อรูปขึ้นมามีด้วย ต้องทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ การเมือง ศาสนา และวัฒนธรรมที่ทับซ้อนอยู่รอบ ๆ

ดนตรี ดนตรีไม่ใช่สิ่งบริสุทธิ์ที่ลอยอยู่เหนือสิ่งอื่นในสังคม ดนตรีเป็นส่วนหนึ่งในวัฒนธรรม ที่ย่อมก่อรูปผ่านคติ ความเชื่อ จารีตประเพณี สื่อสารรับใช้ทั้งอุดมการณ์ทางการเมือง รสนิยม และอำนาจต่าง ๆ ตลอดจนข้อจำกัด ทางภาษาก็สามารถสร้างความเข้าใจที่คาดเคลื่อนให้กับงานศึกษาดนตรี สอดคล้องกับที่ได้กล่าวไว้ในหนังสือ การเปลี่ยนแปลงทางดนตรี (Pikul Sri, 2017) ว่าแนวคิดและรสนิยมที่แตกต่างกันของมนุษย์ส่งผลต่อการสร้างสรรค์ ดนตรีในหลายรูปแบบ ในลักษณะเช่นเดียวกันสังคมที่มีเงื่อนไขหรือกรอบของสังคมที่แตกต่างกันไม่ว่าจะอยู่ใน ช่วงเวลาหนึ่งเวลาใด ย่อมส่งผลให้เกิดความหลากหลายทางดนตรีด้วยเช่นกัน หากจะทำความเข้าใจดนตรี ที่ประพันธ์ขึ้นในช่วงหนึ่งเวลาใด จำเป็นต้องเข้าใจแนวคิดของมนุษย์ในฐานะที่เป็นผู้สร้างสรรค์ผลงาน ในขณะเดียวกันต้องเข้าใจบริบททางสังคมขณะนั้นด้วยเช่นกัน

นอกจากนั้น วิธีวิทยาจากที่ถูกนำเสนอผ่านผลงานวิชาการของอาจารย์เฉลิมศักดิ์ ได้นายภาพให้เห็นถึง การที่วิเคราะห์ดนตรีร่วมกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นที่มีความซับซ้อนทางอำนาจทางสังคม ไม่ละเลย ภูมิหลังของวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงมาจากการได้รับผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และ ปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์ และพยายามเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ของชุมชน ไม่เพียงสนใจแต่ประวัติศาสตร์ กระแสหลักที่เขียนโดยผู้มีอำนาจ โดยให้ความสำคัญกับการทำงานภาคสนาม มักมีคำกล่าวในห้องเรียนว่า “สนาม คือ ครู แต่ความรู้ไม่ได้หยุดอยู่ที่ภาคสนาม” โดยผลงานเช่น หนังสือการเปลี่ยนแปลงทางดนตรีที่นำเอาบทความ วิชาการที่เคยเขียนไว้มารวมเล่มและพัฒนาต่อยอด ปรับปรุงให้แหลมคมกว่าเดิม ได้มีการหยิบยกเอาระบบ ครอบครัวนักดนตรีไทยมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม เช่นเดียวกับการหยิบเอาประเด็นของการดำเนินนโยบาย การศึกษาที่ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมดนตรีพื้นบ้าน การวิเคราะห์เอกสารประวัติศาสตร์ ความคลาดเคลื่อน ของภาษาและความเข้าใจด้านดนตรีของนักประวัติศาสตร์ที่อาจมีความคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับดนตรีในงานเขียน เกี่ยวกับการตั้งคำถามว่าในวรรณกรรมเรื่องสามก๊กนั้น ตอนที่ขงเบ้งนั่งบนกำแพงทำกลศึกเพื่อหลอกศัตรูนั้น แท้จริงแล้วกำลังบรรเลงขิมจริงหรือไม่ อาจารย์เฉลิมศักดิ์ได้นำเสนอแนวคิดที่ว่าขงเบ้งควรบรรเลง “ฉิน” มากกว่าขิม พร้อมยกชุดความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงความคาดเคลื่อนทางความเข้าใจทางดนตรีและความแหลมคม ที่ไม่ได้แต่สนใจเพียงดนตรีเท่านั้น ตลอดจนเมื่อได้ทำผลงานเพื่อรับการประเมินในระดับเป็นศาสตราจารย์ ด้านดนตรี ก็ได้นำเอางานศึกษาเรื่องดนตรีลาวเดิมของตนเองมาเขียนศึกษาต่อ และฉายภาพสะท้อนของสังคมลาว ในยุคหลังเปลี่ยนแปลงนโยบายเข้าสู่ “ยุคจินตนาการใหม่” ที่สะท้อนถึงตัวตนการเป็นนักวิชาการที่ทำงานหนัก ในพื้นที่ภาคสนาม และนำเอาแนวคิดทฤษฎีทางด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยามาใช้ร่วมในการวิเคราะห์ จัดเรียงข้อมูลด้านดนตรี งานศึกษาดนตรีลาวของอาจารย์เฉลิมศักดิ์เรียกได้ว่าเป็นงานวิชาการดนตรีแรก ในประเทศไทยที่มีการหยิบยกเอาแนวคิดก้าวหน้าอย่างแนวคิดสังคมนิยม มาร์กซิสต์ มาใช้วิเคราะห์และอธิบาย ซึ่งหากเปรียบเทียบกับยุคสมัยที่งานเล่มดังกล่าวเกิดขึ้น ถือได้ว่ามีความก้าวหน้ายุคกว่างานด้านดนตรีในขณะนั้น

อย่างมาก แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องความเท่าเทียมและเสรีภาพทางวิชาการ ยิ่งไปกว่านั้นผลงานวิชาการต่าง ๆ ของอาจารย์ได้แสดงให้เห็นถึงพื้นที่ทางวิชาการที่ชัดเจนว่าเมื่อนึกถึงขอบเขตของการศึกษาดนตรีในพื้นที่นี้ ต้องนึกถึง “ศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี”

ภาพที่ 3 วงดนตรีไทยจากวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
ขณะบรรเลงประชันในงานไหว้ครูดนตรีที่วัดพระพิเรนทร์ ในปี พ.ศ. 2521
(ที่มา: เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี, 2563)

ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรเพิ่มการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญผู้สามารถให้ข้อมูลเชิงลึกมากขึ้น เนื่องจากกรอบข้อจำกัดในรูปแบบของระยะเวลาในการศึกษา
2. ในการทำวิจัยครั้งต่อไปควรมีการขยายขอบเขตของการนำเอาแนวคิด ทฤษฎี และบุคคลที่มีความสำคัญในเชิงวิชาการใกล้เคียงกับศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี มาทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบว่าเวลาร่วมสมัยเดียวกันมีพัฒนาการทางความคิดอย่างไร

เอกสารอ้างอิง

- เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี. (2545). *ดนตรีวิทยา: แนวคิดและทฤษฎี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Arunrat, P. (2018). *I first encountered Associate Professor Dr. Chalernsak Pikulsri in 1992* [Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/share/p/1G9H7hzdGq/>
- Chomphuphit, C. (2015). A review of the book on Lao traditional music. *Journal of Fine Arts Khon Kaen University*. 7(2), 249-253.
- Pathak, L. R., & Melville, W. S. (2023). Character development and the ‘In-between’. 1(2). <https://doi.org/10.33470/2836-3140.1014>
- Pikulsri, C. (1999). *Sangkitniyom on Thai music* (2nd ed). Odeon Store. (in Thai)
- Pikulsri, C.. (2016). *Lao traditional music in the new imagination era since 1986*. Faculty of Fine Arts Khon Kaen University. (in Thai)
- Pikulsri, C. . (2018). *Musical changes*. Graduate Textbook Project in Music Faculty of Fine Arts Khon Kaen University. (in Thai)
- Pikulsri, C.. (2018). *60th Anniversary Music Academic Paper Conference Associate Professor Dr. Chalernsak Pikulsrii*. Anna Offset Printing. (in Thai)
- Sakulleaw, N. (2018). *Social Science in motion: Development of thought and methodology in Human and Cultural Studies by Assoc. Prof. Dr. Anand Kanjanaphan*. Thailand Research Fund (TRF). (in Thai)
- Senderska, J., & Wileczek, A. (n.d.). *In-between: Transversal values in contemporary social discourses and culture*. <https://doi.org/10.1163/9789004692176>
- Veleni, T. (2022). The in-between element of the Europa and the bull myth: Responses by contemporary Greek artists (2002-2018) to the myth’s politicisation by the EU. *Image & Text*, 36, 1–25. <https://doi.org/10.17159/2617-3255/2022/n36a18>

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ

ศาสตราจารย์ ดร.ฉลองเดช	คุณานุมัต	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
รองศาสตราจารย์ ดร.ปรมินทร์	จารุวร	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.สุกรี	เกษรเกศรา	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
รองศาสตราจารย์ ดร.ทิพวรรณ	ทั้งมั่งมี	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
รองศาสตราจารย์ ดร.สืบศักดิ์	แสนยาเกียรติคุณ	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
รองศาสตราจารย์ ดร.ขวัญชนก	นัยเจริญ	มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม
ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญรัตน์	ณ วิชัย	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรัชย์	จงจิตงาม	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุนทร	คำยอด	มหาวิทยาลัยแม่โจ้
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ตุลาภรณ์	แสนปรน	มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนัสภา	โรจนตระกูล	มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กั้วภาพ	พองแก้ว	มหาวิทยาลัยบูรพา
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรอนงค์	ทิพย์พิมล	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิตติพล	กันตวิงศ์	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทรงพล	เลิศกอบกุล	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สงกรานต์	สมจันทร	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
ผู้ช่วยศาสตราจารย์วาทิต	แสนเชื้อ	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
ผู้ช่วยศาสตราจารย์รัตนะ	ตาแปง	มหาวิทยาลัยพะเยา
อาจารย์ ดร.พจมาน	มูลทรัพย์	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
อาจารย์ ดร.จิรภูมิ	สันตะยศ	มหาวิทยาลัยรัตนบัณฑิต

การเสนอบทความเพื่อตีพิมพ์

1. วัตถุประสงค์ของการจัดพิมพ์วารสาร

1.1 เพื่อเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นในสหสาขาวิชาทางด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และสาขาที่เกี่ยวข้อง อาทิ มานุษยวิทยา สังคมวิทยา ประวัติศาสตร์ พัฒนาชุมชน ปรัชญาและศาสนา ภาษาศาสตร์และวรรณกรรม ศิลปะและวัฒนธรรม การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ดนตรีศึกษา ภาษาวัฒนธรรม ดนตรีและนาฏศิลป์ การเมืองการปกครองและกฎหมาย สหวิทยาการจัดการเรียนรู้ เป็นต้น

1.2 เพื่อเป็นแหล่งรวบรวมและเผยแพร่องค์ความรู้ผ่านผลงานวิจัยและผลงานวิชาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

1.3 เพื่อส่งเสริมให้อาจารย์ นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป ได้มีโอกาสเผยแพร่ผลงานวิจัยและผลงานวิชาการเพื่อนำไปสู่การสร้างสรรค์ บูรณาการ และต่อยอดองค์ความรู้ ในการสร้างคุณค่าแก่ชุมชน

2. ข้อตกลงเบื้องต้น

2.1 บทความทุกบทความจะได้รับการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer review) ในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง 3 ท่าน ในลักษณะ Double-blinded peer review โดยผู้ทรงคุณวุฒิไม่ทราบว่าผู้เขียนเป็นใคร และผู้เขียนไม่ทราบว่าผู้ทรงคุณวุฒิเป็นใคร ทั้งนี้ การพิจารณารับบทความเพื่อลงตีพิมพ์หรือไม่ได้ตีพิมพ์อยู่ที่ดุลพินิจของบรรณาธิการ ซึ่งถือเป็นอันสิ้นสุด

2.2 บทความ ข้อความ ภาพประกอบ และตารางข้อมูลต่าง ๆ ที่ตีพิมพ์ในวารสาร “ช่วงฝน” เป็นความคิดเห็นส่วนตัวของผู้เขียน กองบรรณาธิการไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป และไม่ใช้ความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการวารสาร “ช่วงฝน” โดยถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนแต่เพียงผู้เดียว

2.3 บทความจะต้องไม่เคยตีพิมพ์ที่ไหนมาก่อน และไม่อยู่ระหว่างการพิจารณาของวารสารฉบับอื่น หากตรวจสอบพบว่าการตีพิมพ์ซ้ำซ้อนกัน ถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนแต่เพียงผู้เดียว และจะไม่ได้รับการพิจารณาให้ลงตีพิมพ์ในวารสาร “ช่วงฝน” อีกต่อไป

2.4 ผู้เขียนจะต้องปฏิบัติตามระเบียบและนโยบายของวารสาร “ช่วงฝน” อย่างเคร่งครัด หากไม่ยินยอมแก้ไขหรือไม่ดำเนินการตามคำแนะนำ บรรณาธิการมีสิทธิ์ที่จะไม่รับตีพิมพ์บทความอีกต่อไป

2.4 บทความที่ส่งถึงกองบรรณาธิการ ขอสงวนสิทธิ์ที่จะไม่ส่งคืนผู้เขียน

3. ประเภทของผลงานที่ตีพิมพ์ในวารสาร

3.1 บทความวิจัย (Research article) เป็นบทความที่มีการค้นคว้าอย่างมีระบบและมีความมุ่งหมายที่ชัดเจน เพื่อให้ได้ข้อมูลหรือหลักการบางอย่างที่จะนำไปสู่ความก้าวหน้าทางวิชาการหรือนำวิชาการมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น มีการกำหนดปัญหาที่ชัดเจนสมเหตุสมผล โดยจะต้องระบุวัตถุประสงค์ที่เด่นชัดแน่นอน มีการรวบรวมข้อมูล พิจารณาวิเคราะห์ ตีความ และสรุปผลการวิจัยที่สามารถให้คำตอบหรือบรรลุมุ่งวัตถุประสงค์

3.2 บทความวิชาการ (Academic article) เป็นการเขียนทางวิชาการซึ่งมีการกำหนดประเด็นที่ต้องการอธิบายหรือวิเคราะห์อย่างชัดเจน และการวิเคราะห์ประเด็นดังกล่าวต้องถูกต้องตามหลักวิชาการ และสามารถสรุปผลการวิเคราะห์ในประเด็นนั้นได้ ซึ่งจะเป็นการนำความรู้จากแหล่งต่าง ๆ มาประมวลร้อยเรียงเพื่อวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ โดยผู้เขียนได้แสดงทัศนะทางวิชาการของตนไว้อย่างชัดเจนด้วย

4. การพิจารณาบทความ

4.1 กองบรรณาธิการจะแจ้งให้ผู้ส่งบทความทราบ เมื่อได้รับบทความเรียบร้อยแล้วสมบูรณ์ทางระบบ Thaijo

4.2 กองบรรณาธิการจะตรวจสอบหัวข้อและเนื้อหาของบทความ โดยพิจารณาถึงความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์และประเภทของบทความ ตลอดจนรูปแบบการจัดพิมพ์บทความ การอ้างอิง และไบบลิโอกราฟี หากไม่ครบถ้วน กองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์ที่ไม่รับตีพิมพ์บทความดังกล่าว

4.3 กรณีที่กองบรรณาธิการพิจารณาเห็นควรรับบทความไว้พิจารณาตีพิมพ์ ทางกองบรรณาธิการจะดำเนินการส่งบทความเพื่อทำการกลั่นกรองในขั้นตอนต่อไป ด้วยการส่งบทความให้กับผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาที่เกี่ยวข้องตรวจสอบคุณภาพของบทความว่าอยู่ในระดับที่เหมาะสมจะลงตีพิมพ์หรือไม่ ในลักษณะ Double-blinded Review โดยผู้ทรงคุณวุฒิไม่ทราบว่าผู้เขียนเป็นใคร และผู้เขียนไม่ทราบว่าผู้ทรงคุณวุฒิเป็นใคร (1 บทความ / 3 ผู้ทรงคุณวุฒิ)

4.4 เมื่อผู้ทรงคุณวุฒิได้พิจารณาถ้อยแถลงบทความแล้ว ทางกองบรรณาธิการจะตัดสินใจโดยอิงตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิว่า บทความควรจะนำลงตีพิมพ์หรือไม่ หรือเห็นควรที่จะส่งให้ผู้เขียนนำกลับไปแก้ไขตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ ก่อน และนำส่งบทความดังกล่าวกลับมาพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง หรือปฏิเสธการลงตีพิมพ์ ทั้งนี้ ผู้เขียนจะต้องแก้ไขบทความตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ ภายใน 45 วัน หลังจากได้รับบทความพร้อมคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิกลับคืน

4.5 กองบรรณาธิการจะนำบทความที่ผ่านการแก้ไขตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิเข้าสู่กระบวนการตีพิมพ์ต่อไป

5. การจัดเตรียมบทความ

บทความวิจัยและบทความวิชาการที่เสนอเพื่อตีพิมพ์ในวารสาร “ช่วงฉายา” จะต้องเป็นบทความที่ไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่ที่ไหนมาก่อน และไม่อยู่ระหว่างการพิจารณาของวารสารฉบับอื่น ทั้งนี้ บทความดังกล่าวจะต้องพิมพ์ด้วยโปรแกรม Microsoft Word โดยมีความยาวของบทความไม่เกิน 20 หน้า (นับรวมรูปภาพ ตาราง แผนภูมิ เอกสารอ้างอิง) ลงในกระดาษ A4 พิมพ์หน้าเดียว ด้วยรูปแบบอักษร TH SarabunPSK เท่านั้น ทั้งนี้ บทความจะต้องประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ตามลำดับ ดังต่อไปนี้

5.1 บทความวิจัย

5.1.1 ชื่อเรื่อง ชื่อ – นามสกุล สังกัด (ภาษาไทย – ภาษาอังกฤษ) และอีเมล

5.1.2 บทคัดย่อและคำสำคัญ (ภาษาไทย-ภาษาอังกฤษ) บทคัดย่อความยาว 200 - 250 คำ และคำสำคัญไม่เกิน 4 คำ

5.1.3 บทนำ

5.1.4 วัตถุประสงค์การวิจัย

5.1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

5.1.6 ผลการวิจัย

5.1.7 สรุปผลการวิจัย

5.1.8 อภิปรายผล

5.1.9 ข้อเสนอแนะการวิจัย (ถ้ามี)

5.1.10 เอกสารอ้างอิง (ดำเนินการตามที่กำหนดในระเบียบนี้)

5.2 บทความวิชาการ

5.2.1 ชื่อเรื่อง ชื่อ – นามสกุล สังกัด (ภาษาไทย – ภาษาอังกฤษ) และอีเมล

5.2.2 บทคัดย่อและคำสำคัญ (ภาษาไทย-ภาษาอังกฤษ) บทคัดย่อความยาว 200 - 250 คำ และคำสำคัญไม่เกิน 3 คำ

5.2.3 บทนำ

5.2.4 เนื้อหา ควรมีจัดโครงสร้างของเนื้อหาสาระที่จะนำเสนอ โดยจัดลำดับให้เหมาะสม และการนำเสนอเนื้อหาควรมีความต่อเนื่องกัน เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจในสาระนั้นอย่างง่าย

5.2.5 บทสรุป

5.2.6 เอกสารอ้างอิง (ดำเนินการตามที่กำหนดในระเบียบนี้)

5.3 ข้อกำหนดในการจัดเตรียมบทความ

5.3.1 ใช้อักษร TH SarabunPSK พิมพ์ทศกระดาษ A4 พิมพ์หน้าเดียว

5.3.2 ตั้งค่านำหน้ากระดาษ โดยมีระยะห่างจากขอบกระดาษ ทั้งด้านบน 1.25 นิ้ว ด้านล่าง 1.0 นิ้ว ด้านซ้าย 1.25 นิ้ว และด้านขวา 1.0 นิ้ว และมีระยะห่างระหว่างบรรทัด เท่ากับหนึ่งช่วงบรรทัดของ เครื่องคอมพิวเตอร์

5.3.3 การจัดวางหัวข้อให้เป็นไปตามลำดับความสำคัญของหัวข้อ ดังนี้

ก. การลำดับหัวข้อให้ใช้ระบบตัวเลขกำกับ ตามด้วยเครื่องหมายจุด (.) หลังตัวเลข และ เว้น 2 ช่วงตัวอักษร ก่อนเริ่มคำหรือข้อความต่อไป ดังนี้ 1.//.....

ข. การจัดวางหัวข้อให้เป็นไปตามลำดับความสำคัญของหัวข้อ ดังต่อไปนี้

หัวข้อใหญ่ ให้วางชิดขอบหน้า ซึ่งหัวข้อใหญ่จะไม่ใส่ตัวเลขกำกับ และ คำอธิบายของหัวข้อใหญ่ให้ขึ้นบรรทัดใหม่ โดยย่อหน้า 1.50 เซนติเมตร และเว้นบรรทัด 1 ช่วงบรรทัดของ เครื่องคอมพิวเตอร์

หัวข้อรอง ให้เริ่มอักษรตัวแรกของหัวข้อใหญ่หรือเลขกำกับหัวข้อ โดยเว้นจาก ขอบกระดาษ 1.50 เซนติเมตร และคำอธิบายของหัวข้อรองจะอยู่ในบรรทัดเดียวกัน หรือจะขึ้นย่อหน้าใหม่ก็ได้ ตามความเหมาะสม กรณีที่หัวข้อรองไม่มีตัวเลขกำกับหัวข้อ ให้เริ่มหัวข้อย่อยหรือเลขกำกับหัวข้อย่อย โดยให้อักษรตัวแรกตรงกับหัวข้อรอง

หัวข้อย่อย กรณีที่หัวข้อรองมีเลขกำกับหน้าหัวข้อ ให้เริ่มหัวข้อหรือเลขกำกับ ของหัวข้อย่อยที่อักษรตัวแรกของหัวข้อรอง ทั้งนี้ หัวข้อย่อยควรใช้การย่อหน้าในระบบเดียวกัน และไม่ควรมีหัวข้อ ย่อยมากเกินไป ดังต่อไปนี้

1. //

1.1 //

1.1.1 //

5.3.4 คำอธิบายในแต่ละหัวข้อ หากขึ้นย่อหน้าใหม่ให้ย่อหน้าตรงกับอักษรตัวแรกของหัวข้อนั้น ๆ ส่วนข้อความในบรรทัดต่อมาให้ชิดขอบหน้าตามปกติ

5.3.5 การใช้เครื่องหมายวรรคตอน เช่น เครื่องหมายจุลภาค (,) ทวิภาค (:) และอัฒภาค (;) ให้พิมพ์ต่อเนื่องกับอักษรตัวหน้า และเว้น 1 ช่วงตัวอักษรก่อนข้อความต่อไป เช่น (ยุพิน เข้มมุก, 2559, 15 – 19)

5.3.6 หมายเลขหน้า ให้ใส่ไว้ตำแหน่งด้านบนขวา ตั้งแต่ต้นจนจบบทความ

5.3.7 รายละเอียดในต้นฉบับ ให้พิมพ์ตามข้อกำหนด ดังต่อไปนี้

1. ชื่อเรื่อง (Title)

- ภาษาไทย ขนาด 18 พอยต์ (point), ตัวหนา และกึ่งกลางหน้ากระดาษ
- ภาษาอังกฤษ (ตัวอักษรพิมพ์ใหญ่) ขนาด 18 พอยต์ (point), ตัวหนา และกึ่งกลางหน้ากระดาษ

2. ชื่อ – นามสกุลของผู้เขียน (ทุกคน)

- ชื่อผู้เขียน ภาษาไทย (ตัวหนา) ภาษาอังกฤษ (ตัวธรรมดา) ขนาด 14 พอยต์ (point) ชิดขวา
- ระบุตำแหน่งทางวิชาการ สาขาวิชา ภาควิชา คณะ มหาวิทยาลัย หรือรายละเอียดของหน่วยงานที่สังกัด (ของผู้เขียนทุกคน) โดยให้ระบุหมายเลขที่ชื่อ – นามสกุล และกำหนดไว้ทางเชิงอรรถในหน้านั้น ๆ ขนาด ขนาด 12 พอยต์ (point) (ตัวธรรมดา)
- อีเมลของผู้เขียนบทความ 1 คน ที่จะเป็นผู้ติดต่อกับกองบรรณาธิการ ขนาด 14 พอยต์ (point) (ตัวธรรมดา) ชิดขวา

3. บทคัดย่อ

- ชื่อ “บทคัดย่อ” และ “Abstract” ขนาด 16 พอยต์ (point) (ตัวหนา) กึ่งกลางกระดาษ
- ข้อความบทคัดย่อภาษาไทย ขนาด 14 พอยต์ (point) (ตัวธรรมดา) ชิดซ้าย ย่อหน้า 0.5 นิ้ว
- ข้อความบทคัดย่อภาษาอังกฤษ ขนาด 14 พอยต์ (point) (ตัวธรรมดา) ชิดซ้าย ย่อหน้า 0.5 นิ้ว

4. คำสำคัญ (Keyword) เว้นจากบทคัดย่อ 1 ช่วงบรรทัดของเครื่องคอมพิวเตอร์
ควรเลือกคำสำคัญที่เกี่ยวข้องกับบทความ ประมาณ 4 คำ ภาษาไทย – ภาษาอังกฤษ ขนาด 14 พอยต์ (point)
(ตัวธรรมดา)

5. รายละเอียดบทความ

- หัวข้อใหญ่ ขนาด 16 พอยต์ (point) (ตัวหนา) ชิดซ้าย
- หัวข้อรอง ขนาด 14 พอยต์ (point) (ตัวหนา) ชิดซ้าย ย่อหน้า 0.5 นิ้ว
- หัวข้อย่อย ขนาด 14 พอยต์ (point) (ตัวหนา) ชิดซ้าย ย่อหน้า 0.5 นิ้ว
- ตัวอักษร ขนาด 14 พอยต์ (point) (ตัวธรรมดา) ชิดซ้าย ย่อหน้า 0.5 นิ้ว

6. ภาพและตาราง กรณีมีภาพประกอบ ให้ระบุคำว่า ภาพที่ ໐໐໐ ภาพประกอบ และ
บรรยายใต้ภาพ โดยให้อยู่กึ่งกลางหน้ากระดาษ กรณีตารางประกอบ ให้ระบุคำว่า ตารางที่ ໐໐໐ พร้อมทั้งข้อความ
บรรยายตาราง ไว้บนหัวตาราง โดยจัดให้ชิดซ้ายหน้ากระดาษ ทั้งนี้ ภาพและตารางประกอบ ควรบอกที่มา
โดยพิมพ์ห่างจากชื่อภาพประกอบและเส้นขีดค้นใต้ตาราง ໑ บรรทัดของเครื่องคอมพิวเตอร์ ด้วยตัวอักษร ขนาด
14 พอยต์ (point) (ตัวธรรมดา) กึ่งกลางหน้ากระดาษ

7. การเขียนเอกสารอ้างอิง ให้ใช้รูปแบบการเขียนอ้างอิงตามระบบ APA^{6th} โดยมี
รูปแบบการอ้างอิง 2 ส่วน ดังนี้

7.1 การอ้างอิงในเนื้อหาใช้ระบบนาม - ปี (Name-year Reference)

7.1.1 การอ้างอิงในเนื้อหาจากสื่อทุกประเภท ลงในรูปแบบ “ชื่อผู้เขียน
ปีพิมพ์ : เลขหน้าที่ปรากฏ” อยู่ในเครื่องหมายวงเล็บเล็ก

7.1.2 ผู้เขียนคนไทยลงชื่อ-สกุล ส่วนผู้เขียนชาวต่างชาติลงเฉพาะนามสกุล

ตัวอย่าง

- โสเกรตีสย้ำว่าการอ่านสามารถจุดประกายได้จากสิ่งที่นักอ่านรู้อยู่แล้วเท่านั้นและความรู้ที่ได้รับมาไม่ได้มาจากตัวหนังสือ (แมนเกล, 2546, น.127)
- สุมาลี วีระวงศ์ (2552, น.37) กล่าวว่า การที่ผู้หญิงจะไปซื้อชักผู้ชายมาบ้านเรือนของตัวเองทั้ง ๆ ที่เขายังไม่ได้มาสู่ขอนั้น เป็นเรื่องผิดขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี

หมายเหตุ: ทุกรายการที่อ้างอิงในเนื้อหา จะต้องปรากฏในรายการบรรณานุกรมเสมอ

7.2 บรรณานุกรม (Bibliography) การเขียนบรรณานุกรมใช้รูปแบบของ APA^{6th} (American Psychology Association 6th edition) ดังตัวอย่างตามประเภทของเอกสาร ดังต่อไปนี้

7.2.1 หนังสือ

ชื่อ-สกุลผู้แต่ง. \ (ปีพิมพ์). \ชื่อหนังสือ. \ครั้งที่พิมพ์. \เมืองที่พิมพ์: \สำนักพิมพ์.

Author, A. A., and Author, B. B. \ (Date of publication). \ Title of book. \ (Edition). City, State or Country of publication: Publisher.

ตัวอย่าง

แมนเกล, อัลแบร์โต. (2546). *โลกในมือนักอ่าน*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: พิกเนต พรินติ้ง เซ็นเตอร์.

สุมาลี วีระวงศ์. (2552). *วิถีชีวิตไทยในลิลิตพระลอ*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.

Tidd, J., Bessant, J. & Pavitt, K. (2001). *Managing innovation*. (2nd ed). Chichester: John Wiley and Sons.

7.2.2 บทความวารสาร

ชื่อ-สกุลผู้เขียน. \ (ปี). \ ชื่อบทความ. \ ชื่อวารสาร. \ ปีที่(ฉบับที่), \ หน้าที่ปรากฏบทความ.

Author, A. A., and Author, B. B. \ (Date of publication). \ Title of article. \ Journal title.

Volume(Number), Page.

ตัวอย่าง

ผ่อง เพ่งกิ่ง. (2528). ศิลปกรรมอันเนื่องกับไตรภูมิ. *ปาจารย์สาร*. 12(2), 113-122.

Shani, A., Sena, J. and Olin, T. (2003). Knowledge management and new product development: A study of two companies. *European Journal of Innovation Management*. 6(3), 137-149.

7.2.3 วิทยานิพนธ์

ชื่อผู้เขียนวิทยานิพนธ์. \ (ปีการศึกษา). \ ชื่อวิทยานิพนธ์. \ ระดับปริญญา \ สาขาวิชาหรือภาควิชา \ คณะ \ มหาวิทยาลัย.

Author, A. A. \ (Date of publication). \ Title thesis. (Unpublished doctoral dissertation or master's thesis). Name of Institution, Location.

ตัวอย่าง

ปณิธิ อมาตยกุล. (2547). การย้ายถิ่นของชาวไทยใหญ่เข้ามาในจังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาควิชา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วันดี สนธิวุฒิเมธี. (2545). กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยใหญ่ชายแดนไทย-พม่า กรณีศึกษา หมู่บ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

7.2.4 สื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ

7.2.4.1 หนังสือออนไลน์ (online / e-Book)

ชื่อผู้แต่ง. \ (ปีที่พิมพ์). \ ชื่อเรื่อง. \ (พิมพ์ครั้งที่). \ สถานที่พิมพ์: สำนักพิมพ์. \ สืบค้นจาก \ แหล่งข้อมูลหรือ URL

Author, A. A., and Author, B. B. \ (Date of publication). \ Title of book. \ (Edition). City, State or Country of publication: Publisher. Retrieved from URL

ตัวอย่าง

สรริษฐ์ ห่อไพศาล. (2552). *นวัตกรรมและการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษาในสหัสวรรษใหม่ : กรณีการจัดการเรียนการสอนผ่านเว็บ (Web-Based Instruction: WBI)*. กรุงเทพฯ: ยินดี. สืบค้นจาก <http://ftp.spu.ac.th>.

Humm, M. (1997). *Feminism and film*. [Kindle DX version]. Retrieved from <http://www.netlibrary.com>.

7.2.4.2 บทความจากวารสารออนไลน์ (online / e-journal)

ชื่อ-สกุลผู้เขียน. \ (ปี). \ ชื่อบทความ. \ ชื่อวารสาร. \ ปีที่(ฉบับที่), \ หน้าที่ปรากฏบทความ. สืบค้นจาก \ แหล่งข้อมูลหรือ URL

Author, A. A., and Author, B. B. \ (Date of publication). \ Title of article. \ Title of Journal volume(number), pages. \ Retrieved from....source or URL....

ตัวอย่าง

Kenneth, I. A. (2000). A Buddhist response to the nature of human rights. *Journal of Buddhist Ethics*. 8(3), 13-15. Retrieved from <http://www.cac.psu.edu>.

Webb, S.L. (1998). Dealing with sexual harassment. *Small Business Reports*. 17(5), 11-14. Retrieved from BRS, File: ABI/INFORM Item: 00591201.

7.2.4.3 สารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์ ประเภท Press Release รายงานประจำปี ไฟล์ประเภท PowerPoint Blog post Online Video Audio Podcast เป็นต้น

ชื่อผู้เขียน.\ (ปี เดือน วันที่).\ ชื่อเนื้อหา.\ [รูปแบบสารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์]. \ สืบค้นจาก \ แหล่งข้อมูลหรือ URL

Author, A. A., and Author, B. B. \ (Year Month Date). \ Title. \ [Format]. Retrieved from....source or URL....

ตัวอย่าง

ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2550). *แรงงานต่างด้าวในภาคเหนือ*. [บล็อก]. สืบค้นจาก <http://www.Bot.or.th>.

Beckenbach, F. and Daskalakis, M. (2009). *Invention and innovation as creative problem solving activities: A contribution to evolutionary microeconomics*. [Press release]. Retrieved from <http://www.wiwi.uni-augsburg.com>

7.2.4.4 การอ้างอิงบทสัมภาษณ์

ผู้ให้สัมภาษณ์.\\ตำแหน่งผู้ให้สัมภาษณ์.\\สังกัดของผู้ให้สัมภาษณ์.\\วันเดือนปี ที่ให้สัมภาษณ์.

Name of interviewee – last name. Initials(s), (Date Month Year of interviewing).

ตัวอย่าง

ยุพิน เข้มมุฑ. ศาสตราจารย์. ผู้อำนวยการสำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

สัมภาษณ์วันที่ 19 มกราคม 2562.

Yupin Khemmuk. Director of the Institute of Art and Culture. Personal Interview on 19 January 2019.

6. การส่งบทความ

1. ผู้ส่งบทความจะต้องจัดพิมพ์บทความด้วยโปรแกรม Microsoft Word ตามแบบฟอร์มที่วารสาร “ช่วงฉาย” กำหนด จำนวน 1 ชุด พร้อมแนบใบสมัครขอส่งบทความ เพื่อจะลงตีพิมพ์ในวารสาร “ช่วงฉาย” จำนวน 1 ชุด
2. ผู้ส่งบทความจะต้องลงทะเบียนสมัครเป็นสมาชิการวารสาร “ช่วงฉาย” เพื่อส่งบทความลงตีพิมพ์ในระบบ Thaijo โดยเข้าไปที่วารสาร “ช่วงฉาย” และทำตามขั้นตอนที่ระบุ ตลอดจนจัดส่งเอกสารในข้อที่ 1 ผ่านทางระบบ Thaijo
3. การจัดส่งบทความให้ส่งผ่านระบบวารสารออนไลน์ (Thaijo) หากมีข้อสงสัยในการสมัครหรือจัดส่งบทความ ติดต่อสอบถามได้ที่ คุณปนัดดา โตคำนุช โทรศัพท์ 098 - 7477462